ДОКІА ГУМЕННА

МАНА

ПОВІСТЬ

1.

Максимові Стеблівському

Платон Озеровиг

Ну, і куди це воно годиться, Максиме? Знав же, добре знав, що я переходжу на роботу з району в Цукротрест, але й слова не написав, що зустріну там... нашого Сергія. Та ще й у якій ситуації! Заходжу я — пишнота, колони в вестибюлі, доріжки по широких коридорах, у приймальній... Посеред трьох телефонних апаратів сидить секретарка. Ото, думаю, зараз на якогось важнецького начальника наскочу... Знаєш, підтягнувся. Аж тут із дверей, оббитих чорною цератою, виходить Сергій у своєму ви-линялому костюмчику з поганенької вовни... Ну, той знаменитий костюм, якого ми ще років три тому у Верхнячці радили йому викинути на горище, щоб не поганив його директорського звання. Зрадів я, що свого чоловіка побачив, та й він зрадів. Хотів був якогось папірця передати секретарці, та тільки глянув на мене й прояснів.

— Ти що тут, у приймальній, робиш?

— Як що? Те, що й ти, — показуючи на двері заступника директора, відповідаю. — Викликали? Не страшно?

— Ні, не страшно! — всміхнувся Сергій, подивившись то на мене, то на секретарку, яка теж розсміялася. — Та ти заходь, я зараз...

Я так спочатку й не зрозумів, що Сергій це й е заступник директора, аж поки не зайшов він до кабінету і не сказав:

— Так учора я підписав наказа. З п'ятнадцятого ти в нашому апараті. От і знов разом працюватимемо! Максим тобі привіт передавав, я два дні тому, як із Верхнячки...

І уяви собі, Максиме, як тільки він сказав це, так я зразу й освоївся, перестав підозріло-недовірливо дивитися на цю величну, розкішну обстанову. Простота людська облагороднює все й я зрозумів, що сяйва цієї простоти не може умалити ні дорогий і розкішний кабінет, ні вбогість костюму Сергіевого. Він, здається, не звертав уваги ні на те, ні на друге...

Так, вихадитъ, наш Сергій Михайлович пішов угору! З директора цукроварні зразу на обласного начальника висунувся. Я дуже радий, побільше б таких людей. Сердечна він душа, тільки ото шкода, що хоровитий дуже. Але він же такий, що й хворий свого діла не покине. Я певен, — його тут усі полюблять, як полюбили у Верхнячпі.

Покищо, роздивляюся, знайомлюся з людьми, — з ким то доведеться працювати. Тут у зв'язку із зміною начальства — пертурбації в апараті, одно слово, як у нове мешкання переїхав, — ще все не розставлено, як слід, але вже намічаються контури привітного й діяльно-веселого житла.

В другому листі напишу тобі про Юлію й Зою, а тепер листа кінчаю. Цілуй Галю, — як її здоров'я?

Твій Платон.

2.

Юлія Отава

Кажуть, він десь із північних районів, був директором цукроварні. Живе в готелі, швидко матиме мешкання. Здасться, е сім'я, діти. Одно слово, все, як у звичайної, кожної людини.

Чого це я про нього думаю?

Річ у тому, що коли я побачила його, мене вразив вираз незвичайности. Тільки тіло його, худе, щупле, в якомусь незграбному одязі, було тут, а весь він, із думками й почуттями був десь, щось забирало його докраю. Він так заглиблено, так зосереджено обмірковував нерозв'язне, що мені теж захотілося побачити ті образи, які наповнювали його.

І я, вийшовши з кабінету нового начальника, спробувала відтворити його в уяві. Це ж законне бажання, — скласти думку про вдачу і звичку того, з ким маєш працювати. Але дивно: я ніяк не могла відтворити його зовнішности, бо, мабуть, я її не бачила. Відторювалися очі, якийсь неприсутній погляд, що дивився на тебе, а розв'язує напружено щось своє, далеке від цих стін. Він несе у собі такий вантаж, що не сприймає більше вражень.

Мене це, власне, ані трохи не повинно обходити. Хай собі несуть вантажі ті, хто їх ввалив собі на плечі. Я ж — ясна, гармонійна, розкошую собі в нагірних полях спокою та розглядаю далекі й близькі краєвиди. Ніщо не може мене схвилювати, ніщо не в силі зруйнувати моєї повноти. Дивно! Сама людина, маючи отакі душевні багатства, навалює на себе гори клопотів... А варто тільки самій їх із себе зняти, сказати: глянь, яка ти багата, яка ти щаслива! І стає душа, як море.

В ньому відбивається і небо, і сонце, і гори. Голуба далина й могутній спокій. В цьому морі все можна знайти, — і рожеві відблиски, і срібно-золоті, і зелені, й сині, а все це — блакить у цілому. І це тільки здається, що воно непорушне: хвилька за хвилькою біжить по ньому, воно живе, дихає... І цьому морю самому з собою не нудно, воно не

шукає нікого, воно повне своїм багатством. Море каже: "Я нічого не хочу від людей."

Яке свято, яке свято душі! Від чого б це?

Яка втіха розглядати з цих вершин усіх, усе. Я бачу безліч комбінацій тих самих елементів у людській душі, які є й у мені, але над якими я стою тепер безмірно вище. І ця безліч комбінацій цікавить мене, як цікавить мистця безліч барв і ліній у картині. Я дуже добре бачу й розумію, чого хоче кожна людина, а сама нічого не хочу від людей. Ця гра-робота душі дає поживу моїй дружбі самої з собою.

Дивись, дивись на ці пристрасті, — болі нездійснених прагнень, — така й ти бувала, особливо тоді, як довелося розпрощатися з інститутом. Та от усе минуло, я вступила в нагірну зону чистоти, радости й прозорости. Як добре видко з цих висот кожен порух людини!

Але цей чоловік? Чому я не можу скласти думки про нього? Щось у ньому є загадкове, чого ще не траплялося в моєму досвіді. Подібний до інших? Ні! Що ж відмінне? Відмінні очі — глибокі, сині, променисті. Очі ці затьмарюють своїм вогнем обличчя, а постатті, здається, зовсім нема, тільки очі сидять за столом у кріслі.

Іншим разом за столом у кріслі сидів виснажений, смертельно блідий чоловік із безбарвними, вицвілими очима, в яких, все ж, зберігалося щось для мене невідоме.

3.

Максим Стеблівський

Що таке? В яку це Юлію закохався вже мій Платон невгамовний? Не встиг оглянутися на новому місці, як уже й... Треба його, нарешті,

одружити, бо цьому краю не видко. І головне, закохується майже щодня, та все якось без пуття.

Юлія Отава?.. Стенографістка?.. Ні, це, мабуть, не та! Чого б це Юлія Отава, пишний драматичний темперамент, талановита балерина, — і раптом стала стенографісткою? Вона ще тоді, коли я її знав, студенткою, обіцяла вирости в першокласну синтетичну артистку. Правда, після того, як я перейшов з драматичного інституту до медичного, так вийшло, що я згубив її слід. Я тоді виїхав до іншого міста і випустив її з ока, думав, — десь вона вже на столичній сцені тепер. А жаль! Інтересна дівчина була...

Ні, все таки дуже цікаво, чи це та сама Юлія. Хоч бери та сам їдь до Києва...

Міг би я багато розповісти Платонові про неї... і про себе. Чи може не треба? Може я своїми одвертостями напсую їм обом? Ні, хто мовчить, той двох навчить. Запитаю тільки, хай докладніше напише ... Але ні, й цього не треба. Чи передавати привіт?

Юлія, Юлія... Багато спогадів у мене зв'язаних з цим ім'ям. Що сказав би Платон, коли б знав цю нестямну дівчину так, як я її знаю. Чи така вона й тепер сміліва у своїх вчинках? Як тоді вранці вона підійшла до мене на вулиці і, ще не знаючи, чого від мене чекати, призналася. Це така одчайдушна, що як чого захоче, то йде наосліп, жодних перешкод не бачить. І у все вона вносить глибину, драматичність, навіть там, де можна обійтися комедійним жанром.

Чи вийде в них що з Платоном ? Аж цікаво!..

4.

Юлія Отава

Я й досі перебуваю в стані тієї щасливої гармонії душі, що легкою й повною радістю сповняє всю мою істоту. В такому стані я не розумію, чого люди через дрібниці псують нерви, шукають кращого, — коли найкраще в самих нас.

Тепер надворі хмурна погода, дме різкий вітер, люто шарпаючи поли. Але від того мені ще веселіше, моє переповнене внутрішніми вилами "я" немов перегукується з захованими під зовнішньою похмурістю неба тріюмфуючими силами природи, а вітер, що смалить у лице, є вісником між нами. Може це й є щастя? Але як же? Без причини? Може саме й тому, що без причини ...

Власне, люди тому й шукають друзів та кохання, що їм самих себе не вистачає. Тільки кожна людина себе то хоче доповнити, але віддати всю себе, — не віддасть. Я пройшла це і знаю. В шуканнях дружби й кохання я зазнала тяжких ударів. Завжди дають тобі якусь частину, а те, основне, найцінніше — далеко ховають від тебе. А я не можу так! Коли нема повноти — не треба й частини.

Найбільший і незаперечний друг, це сам. В горі, в радощах, у запитанні до життьових явищ. Я навчилася говорити сама з собою, запитувати й відповідати, плакати й радіти, занепадати й вселяти в себе бадьорість. Люди приходять і відходять, інтереси їх наближаються до моїх і відпалюються. А я зостаюся сама з собою назавжди, як і кожна людина.

Це не мізантропія. Є якась природня межа, за яку не слід переступати, а я її не знаю, не відчуваю. Я її завжди переступаю і жагучо хочу цього від інших.

Хочу того, чого ніхто не може дати? Чи це не вада психіки?

Я, певно, ваза, що віддає через стінки все своє тепло, а натомість наповнюється новим внутрішнім жаром. Хоч тонкі стінки, та палкий жар. Чи так це?

Так, чи не так, але надзвичайно легко жити, не бажаючи ні від кого нічого. Бездумно пишу з фінансистом Лехом його гори одноманітної кореспонденції і мені від мого внутрішнього жар"^ не нудно це робити. З одній мені зрозумілим іронічним інтересом спостерігаю зальотницькі потуги Озеровича, — з'явився тут у нас такий інженер, перевели його до нас із району. Дженджуристий, провінціяльний чепурун, він здається мені дуже поверховим і банальним. Тільки з'явився, зразу кинув оком — а до кого тут залицятися? І мені, серед інших, випала "честь" бути відзначеною його увагою ...

Ось тільки якесь ніякове, неприємне відчуття, коли доводиться сидіти в приймальній нового заступника директора. Кілька днів уже сиджу я там і не можу зрозуміти, нащо мене призначено туди. За ці дні я записала одне маленьке розпорядження. Люди входять і виходять, деренчать дзвінки, всі заклопотані, — а мені нема чого робити. Препогане почуття! Сам заступник на всіх, і на мене також, дивиться якось більш, ніж сухо — якось іржаво, — наче в кожному підозрює щось. До кожного він приглядається — чи це не той, хто хоче його обдурити? Коли ж він зовсім не помічає оточення, знову проступає той загадковий вираз зосередженості, невитравної думи, що переїдає його. Говорять за все очі — іскристі, багаті, далекі, сині.

Тоді здається, що він зовсім не сухий, не шорсткий, а, як дитина, беззахисний, задушений і безмежно добрий.

І думається мені, що цей сухий жовчний, офіційний вигляд — форма самозахисту, щоб не надумав хто використати цю м'якість.

Коли б тільки одне це — було б ясно. Але в розріз із уявленням про м'якість та лагідність, було щось гостре, як удар меча, в цих синіх очах. Роздивитися на ці очі неймовірної сили мені стало просто потрібно.

Але що це? Здається, я крадькома дивлюся на нього не тільки тому, що незручно не відривати погляду, але й тому, що тягне мене дивитися. Що це за потреба така, — недоречна й непотрібна? Чи не тому, що його оточує якась загадка?

І хоч загадка вабить, я легко зіпхнула, коли керівник справами вдовольнив моє прохання і перевів мене знов до Леха з його одноманітними контокорентами, дебетами й реклямаціями. Там зразу знайшла я собі місце, начальник пляново-фінансового відділу був звичайний, без жодних незрозумілих явищ. Я бачу, чого від мене хотять, і дбаю те зробити якнайкраще.

А може новий заступник не користується з послуг стенографістки через свою скромність? Кажуть, він усе намагається зробити сам. Коли треба розпорядитися, то я сама бачила, він не викликає дзвінком секретаря, а виходить. Кажуть, він якнайменше хоче дати відчути, що з'явилося нове начальство. От у директора безперестань чергуються дві стенографістки і зранку до пізнього вечора мають роботу...

Як би то не було, інколи Сергій Михайлович за мною присилає. І, можливо, він делікатний, але я почуваю себе в його кабінеті не чим іншим, як каламарем. Його помічають тоді, коли треба щось записати.

А може я дуже пильно дивлюся на нього і він осуджує таку сміливість? Але я такий погляд маю. От і Озерович казав, що в мене якийсь заворожений погляд. Дивлюся, поки не зрозумію. Ного я, покищо, не зрозуміла, а зрозуміти якась невідхильна потреба є. Він, такий непоказний, враз на очах відмінюється, фанатичні очі наповнюють кімнату сяйвом і я просто захоплююся цим видовищем. Може це захоплення відбивається в моїх очах? А він може це бачить?

О, це було б дуже прикро! Ні, краще вже не дивитися! Краще менш зустрічати його... Хіба мені мало тих душевних просторів, у яких гуляє моя спокійна душа?

Платон Озерович

Не знайду слів, як мені подобається Юлія. Те, що писав мені Максим, не тільки не принизило її в моїх очах, а навпаки. Що ж, не судилося їй стати артисткою, а стала стенографісткою, хіба робота принижує людину? Вона ж і не ховається із цією життьовою невдачею.

Мені подобається, що вона не нав'язується з цим і не ховається. З перших же днів розказала без сорому і без чванства, що вона перенесла тяжку хворобу, їй мало не відрізали ногу й заборонили тренуватися.

— Мені тепер страшно зробити найпростіше па, бо здається, що зараз почнуться ті дикі болі, — сказала вона якось. — Та, мабуть, я вже нічого не вмію.

— А без танцю хіба б ви не могли бути артисткою? Юлія подивилася на мене здивовано.

— О, що ви! Кожна людина мав своє неповторне індивідуальне, чим вона виявляє себе в житті. Для мене це був балет. Коли не стало цього — я видихалася. Ні, вже краще бути стенографісткою.

Я поважаю людей серйозних у всьому, навіть у незначній технічній роботі, а Юлія здається мені саме такою. Лех, начальник фінансового відділу, нею не нахвалиться. А що з тієї людини, яка злегка до всього ставиться? Така й почуттям може легковажити.

Я б хотів із нею ближче познайомитися, та вона часами якась сувора і я тоді її боюся. Як гляне своїми вузькими й гострими очима! Значно легше із Зоєю, стенографісткою директора. Ту недовго й розсмішити, з

нею легко зговоритися піти в кіно, чи театр. Та, правда, й глибини ж там нема ніякої. Просто, приємна дівчина з обличчям камеї, вирізьбленим у німбі хвилястого золотого волосся. Оце й усе! А Юлія мене і страхає й притягає одночасно якоюсь неповторною грою всього обличчя, мінливою, як гірський пейзаж.

Смішить і сердить мене Максим своїми порадами. Він, звичайно, як муж моєї сестри, — бездоганний сім'янин, як товариш, компанійський і добряка. Але з його поглядами на жінок я не погоджуюся ніяк, він надто спрощує все. Наприклад, він вважає, що жодна жінка не може встояти перед інтригами ловеласа. Скільки він мені цих історійок нарозказував, коли б тільки Галя знала. Він сам із себе гарний і для успіхів не докладав великих зусиль, — може тому він так спрощено й розуміє все це. І, головне, він навіть у якусь філософічну одежу одягає ці примітивні думки.

Він вважає, що як внутрішніми органами людина нічим не різниться від звіря, так і поведінкою. Ті ж самі закони керують людиною, що й звірем. Це — закони наїдання й розмноження, тільки вони в нас інакше звуться. "Скинь одежу умовностей і традицій з кожного явища й ти побачиш під нею голе тіло голоду й статті..."

По-моєму, це карикатура на людину, більш дурна, ніж зла.

Ніхто не заперечує, що я з того саме матеріялу— кісток, крови, м'яса, — що й оця кішечка, яка вигинає спину біля моїх ніг. Але мій розрив із справжньою твариною давним-давно відбувся, у млі тисячоліть. Я й голод свій, і стать відчуваю інакше, по-людському. Не знаю, як це сказати, але я хочу... Я хочу любити жіночу душу, не тільки гарну форму жінки. А й любов до гарної форми, — хіба це не є глибоколюдське відчування?

Признаюсь, мені колись здавалося, що Максим має рацію, тільки він вульгарно її подає. Під впливом цих думок я й сам одержав кілька

легких перемог, але вони мені жодного інтересу до життя не додали, навпаки: не дуже хочеться жити в світі, що вимальовується з-під канви цієї вульгарної філософії.

От Максим чомусь настирливо в листах своїх радить звернути увагу на Юлію, а в Юлії саме й подобається мені те, що вона непомітно якось відбиває мої фліртовні випади й невловна для тих вузликів, за якими починається роман. От і розставляй свої ловецькі тенета, яких мене вчив Максим! Тут потрібна якась інша лінія взаємин. Що годиться для Зої, те не годиться для Юлії.

До речі, в мене є фото з Зої. Вихідного дня ми пішли на прохід по кручах над Дніпром, я мав із собою "ляйку"... Не сподівався, що Зоя так хороше виходить на фото. Чи не послати якусь із них Максимові? Що скаже наш екс-ловелас про цю камею?

6.

Юлія Отава

Ці зустрічі лякають мене, бо кожна дає дику радість. Мене клубками обгортають марення, вони такі, що — нема слів, щоб розкрити їх таємницю. І вони так панують наді мною, що весь світ, все оточення м'якне, тане, стає нереальним. Його заступає те, що твориться в мені.

Сухий вираз, тонкі жовчно затиснені губи — і така задушевна блакить знайшлася для мене. Це було сьогодні ввечорі.

Я вже остерігалася вдивлятися в ці очі, але ненароком, підвівши мимохіть голову від зошита, подивилася. Я згодна, нехай це буде тільки моя фантазія, коли фантазія спроможна так стрясти, наповнити таким сяйвом моє життя. Я навіть певна, що це фантазія — бо просто така властивість цих надхненних очей осяювати.

Променистим, неозорно м'яким, зачарованим поглядом дивився він на мене і не хотів відриватися.

Ні, це я вигадала, це я так подивилася, — але то неважливо. Людина, сама про те не знаючи, дає стільки лункої радости.

Це дуже погана властивість — божеволіти, як я. Але від цього чудесного божевілля не відмовлюся.

От я йду темною ніччю і мені здається, що поруч мене йде людина з блакитним сяйвом. І ми мовчимо. Так чудово йти поруч і мовчати. Ні, розмова пливе між нами, але слів непотрібно для неї.

Це неправда, що він суворий і офіційний. Він чуйний і променясто теплий.

Як він зніяковів! І вже більше не дивився на мене. І я також боялася глянути. От що! Виходить, ця суха й неприступна людина може ніяковіти? Як я могла сказати "суха й неприступна", коли він такий погляд має? І за цей погляд я ладна була застигнути там у кам'яну фігуру назавжди.

Але прийшла якась жінка, заглянула в кабінет і він зразу ж вийшов до неї, через дві хвилини викликав машину й поїхав. Хто б вона могла йому бути?

Де він тепер? Що робить у цю хвилину? Замість того, щоб іти додому, я з чистим серцем пішла б до нього на цілу ніч і ніщо не заплямило б цієї ясности, святої чистоти й прозорости, які пронизують мене...

Я повинна йому снитися в віщих снах. Він повинен відчувати мою жагу і бути, як я, радісно-тривожним, повинен, не бачивши мене, бути біля себе.

Бо цього хочу я.

Від мене йде сила притягання і вона така велика, що мусить зламати всі перепони.

І що це воно таке насувається? Що це буде? І страшно, і ра, дісно...

Сергій Иихайловиг до дружини

Вірусику, серденько моє!

Ну, нарешті, дочекався я твоєї телеграми! Віриш? Як посадив тебе ввечорі на поїзд, то прийшов до готелю й не міг спати, все чекав. Мені здається, що цих кілька годин тяглося принаймні днів десять. Дуже дякую тобі, що догадалася зразу послати телеграму, бо я так лаяв себе, що не наказав пильно берегтися в дорозі. Як тільки одержиш цього листа, зразу ж відповідай, все покинь і напиши.

Чи довго ти будеш ліквідувати господарство? Через два дні я висилаю гроші на пакування і таке інше, але дуже прошу тебе

— бери якнайменше речей. Візьми цінніше з меблів, а решту продай комусь, подаруй, абощо, бо тобі ж важко з цим усім клопотатися ...

Тільки швидше приїжджай, бо мені страх, як остогидло валятися в цьому фешенебельному, але незатишному без тебе готель

Ти мене називаєш безпорадною дитиною, а тепер я й сам бачу, що без тебе, як дитина. Здавалося, небагато мені треба, а от почуваю себе безпомічним, — усе не так, не так. А коли ти зо мною — усе доладу. От прибиральниця щодня заходить до мого номеру, але слід від цих відвідин не носить відбитку затишности та спокою. Все якось по-готельному, — просто не хочеться навертатися в цю акуратну готельну кімнату. Досить бридке почуття, треба признатися.

Те мешкання, що тобі не сподобалося, я не беру, а підберу приблизно таке, як ти хочеш... До речі, уяви, Вірусю, як ти поїхала, я тільки тоді побачив, що та зміна білизни, яка на мені,

— остання. Яка ти догадлива, привезла повну валізу. Якби ти не потурбувалася, можеш уявити собі, який би я був "герой" ... Велике тобі спасибі за увагу, Вірусю!

Вірусику, гляди хлопчика. А може це буде не хлопчик, а дівчинка? Коли хлопчик, то він повинен бути схожий на тебе, а коли дівчинка, то на мене. Згода? Ні, жодних "але" ...

Ну, Вірусю, бережи себе! Бажаю через тиждень бачити вже тебе тут.

Твій муж і друг Сергій.

Чи вкинув я листа? Я ж маю звичку носити особисті листи по тижневі. Та ні, я вже вкинув його в поштову скриньку, виходячи з готелю. Віра тепер у такому стані, що було б непрощенно з мого боку, коли б лист не пішов сьогодні.

Швидше б уже минув цей час пертурбацій. І якраз на пору вагітности Віриної припав оцей переїзд. Совісно, що на неї лягає стільки клопотів, але нічого не зробиш. Я ніяк не можу приділити особистим справам більше часу, особливо тепер, коли мені довірено такий великий обсяг роботи. Та Віра й сама не допустила б до цього.

А роботи ж роботи! Треба вивчити апарат, багато чого перебудувати, переставити, обновити. Багато чого такого, без чого зможемо обійтися. Я вже висловлював ці думки директорові і він зо мною цілком згоден. Нічого, все прийде до норми, доб'ємося, що в руках у нас буде гнучкий, дисциплінований апарат.

От, шкода, забув сказати Вірі, що інженер Озерович теж у мене працює. Вона його повинна пам'ятати, він не давніше, як два роки тому працював у мене на цукроварні. Знаючий, досвідчений інженер, — буде в нас для міжобласного зв'язку. Це ще сюди Максима Наумовича, — зараз би пішли качок стріляти по 'болотах... Вони й мене у Верхнячці затягли були раз полювати зайців. Нічого собі забава, тільки я й жодного зайця не вбив і з більшою користю використав би цей час на заводі...

Крім Озеровича, є тут група непоганих спеціялістів, взагалі, в основному апарат непоганий. От тільки не подобається мені, що деякі стараються вислужитися, деякі запобіжливо "їдять очима начальство". Чи я кусаюся, чи що ? Я вже відучив секретарку вскакувати з переляканими очима на мої дзвінки, сам до неї йду.

А то ще керівник справами, не в міру догідливий, майже без моєї згоди прикомандирував до мене стенографістку. Нащо вона мені? Скільки працюю, без стенографісток обходився, — й тепер обійдуся.

І чого вона від мене хоче? Дивиться на мене, очі мало не вискочать із орбіт. Це, врешті, дратує, хоч треба придивитися й до неї. В неї якесь дитячо-старече обличчя, жовте й негарне, а складена вона була б досить гармонійно, коли б не довгі руки. Деяка невідповідність.

Ця особа, як разів зо два мені здавалося, досить одверта в своїх поглядах, хоч і незрозуміло, який я об'єкт для її залицяль-них намірів ...

Це треба припинити. Якщо потрібно буде вряди-годи стенографістки, то попрошу директорову Зою зайти...

8.

Як сказати? Я ніколи тепер не бачу чоловіка із синіми очима, я ніколи не перестаю думати про нього, але я так переповнена, ним, що навіть байдуже, коли не бачу його увіч. Себто, я хотіла б на нього дивитися без кінця-краю, бо я так і не роздивилася на нього за той час, коли я мала змогу його бачити. Але коли нема ніде його на моїх стежках по установі — хіба ж він не наповнює мене, мої думки, почуття, мої сни й безсонні ночі?

Як назвати це? Закоханість? Це — надто поверхове слово, воно зовсім не підходить до мого стану. Кохання? Але ж я зовсім не знаю цієї людини, не знаю, чим живе, цікавиться вона. Не знаю за що ж я кохаю. Ні, це надто всеосяжне слово, воно не підходить. Я б назвала це щастям. Це вічне слово розливчасте, як мій хмільний стан, стан радости й високого напруження.

Інколи я почуваю втому в мозку, так я вдумуюся в незначні, непомітні, моментальні зустрічі, так я висмоктую з них мед жагучого божевілля. Ці криниці спогадів невичерпані, вони щораз, здаються мені новими, свіжими, п'янкими.

Це неправда, що мені байдуже, як я його не бачу. Я жадібна підбираю кожне кинуте про нього слово, кожну нову для мене деталь, я заздрю всім, всім, хто його бачить, я заздрю стінам тієї кімнати, де він сидить. Я вдумуюся в усе це, щоб вималювати той образ, який чомусь із першого погляду загнав мене в циклон почувань. Я хочу знайти ключ до того, що зо мною сталося.

Я, певно, маю якийсь божевільний, чудний вигляд, бо кола зо мною зустрічаються люди, то всміхаються у відповідь. Хіба я до них сміюся? Я не знаю...

Та раптом якийсь суворий суддя в мені кладе важку руку на плече: "Схаменися! Огляньсь, що робиш! Ще не пізно, схаменися!"

Що ж я роблю? Чого хоче невмолимий суддя від мене? Кажуть, що заступник — сімейна людина. Так хіба ж я чогось жадаю від нього? Хіба мені мало синього щастя? Навіщо мені знати про його сім'ю?

"Ні, гірше! Чи не ти висміювала завжди ці "шури-мури" між стенографісткою і її начальником? Хто то казав, що такі взаємини — ганебна болячка капіталістичного світу й у нас їх не повинно бути? Ну, я!

"А синьоока людина хто тобі?

І перед цим невмолимим суддею я никну. Тільки зразу голову підіймаю. Хіба я хоч словом, хоч натяком допущу себе до такого? Адже мені нічого, нічого не треба для того, що в...

9.

Платон Озерович

Яка чудова золота осінь! Ёх, зараз би у ВерхнячпД із Максимом податися у луги на полювання. Написати хіба, щоб вислали мені рушницю й гумові чоботи... Я не знаю, чи згодився б Сергій пристати до мене в компанію. Не все ж працювати, треба часом і відпочити. Трохи б розвіявся від своїх директорських клопотів.

Правда, мало коли доводиться з ним бачитися, а коли & зайдеш до нього, то все про ділові справи розмова йде...

Мені здається, що я теж подобаюся Юлії. Вона якось особливо всміхається, ще здалеку побачивши мене. Люба! А як тримається. Скромно, рівно й гордовито. Оце дівчина!

10.

Юлія Отава

Життя людини так круто міняє своє річище, що нічого не можна передбачити. Крутий поворот влітку, кілька місяців тому, пустив бурхливі води почуттів по сонячних, квітчастих берегах радости. І я пливла по цих синявих водах аж до одного понад-чудного випадку.

Ніщо не в силі було розладнати цього плину. Синьоокий чоловік не відає, не підозрює навіть, що навіяв він мені, невідомій, непоміченій істоті, — і не треба цього. Я вже знаю, в чоловіка є сім'я, — мене це й не обходить. Мені ж нічого від нього не треба! Хіба в тому суть, зверне він на мене увагу, чи ні? Людина ця взагалі далека від усього, що не зв'язано з роботою.

Він не знає часів відпочинку, працюючи зранку, без обідньої перерви, до другої-третьої години ночі. Цей тип керівників засуджений уже давно, бо зразковий керівник це, насамперед, гармонійна людина: в роботі, в розвагах. Цей керівник із тих, що тягнуть роботу, аж поки не витягнуть ноги, думаючи, що більше користи принесуть, як швидко згорять. Здається, він навіть сміятися не вміє. Театр, музика, природа, мабуть, випали з його побуту, а мислить він директивами та постановами. Одно слово, коли не знаєш того, повного внутрішнього вогню, погляду, він— наче дружній шарж на так звану "партійну шкапу".

І от образ цей, складений з дрібних розрізнених деталів почутого про нього, не впливає на мою експансивність. Я живу ним, не зважаючи ні на що, так наче не жива людина навіює мені цю експансивність. Я ходжу біля тих дверей, заходжу при потребі в приймальну, знаючи, що хоч він за дверима, але я ніколи не побачу його. Інколи від утоми мозку я хочу припинити своє напруження, але це мені не вдається. Проте, особисто його мені не треба.

Що за чудне явище?

І може це тяглося б так рік-два, коли б не випадок. Випадок був дуже чудний. Випадку треба було звести мене й синьоокого віч-на-віч для якоїсь моментальної розмови очима.

З мене, звісно, нічого дивуватися. Я нескладна й навстіж розкрита, тому не диво, що, відчиняючи двері приймальної, побачивши Синьоокого, який теж підходив, щоб зачинити двері свого кабінету — від несподіванки я не встигла сховати свою радість. На! Будь ласка, дивись, знай!

Він же, замість того, щоб не помітити, закрити себе дверима, які він ішов зачиняти — прояснів, просяяв, осявши раптом усе кругом. Він чудно розпроміненими очима, не спускаючи їх з обличчя мого, оббіг поглядом з голови до ніг, жадібно, наче спраглий п'є воду. Так, наче він вітав наречену.

Що ж це за зутріч? Невже я стверджена в ньому так, як він у мені?

Все сталося протягом непомітної миті. Люди, які сиділи в кабінеті і в приймальній, — чи могли вони здогадуватися, що сталося щось непоправне. Так, непоправне! Може б мій сон, мої божевільні марення самі собою згодом розвіялися. А тепер він усе знає. Він сказав мені те, що й я йому.

І я не каюсь. Нащо б ховати свою радість? Хіба це злочин, хіба це його зобов'язує, а мене присоромлює? Однаково ж уже я не вернуся назад, а раз іти — так навстіж розчинити двері своїм лочуттям, на повну силу. І мені зовсім не соромно, що тепер йому все відомо.

Я не знаю, що важливіше, що більше розсаджує мене: чи те, що я його побачила, чи те, що він за мене не забув, а думав увесь час і теж сумував за мною. Як повірити цьому? І як відмовитися від віри в це? Він перекинув у нове річище потік мого життя —

11.

Платон Озерович

Якось воно чудно! Чи це обстанова впливає, чи велике місто, чи та дистанція, що є між керівником та звичайним інженером, — зовсім не так воно виходить, як я гадаю собі, із Сергієм.

Я вчора ввечорі, знаючи, що він допізна сидить у своєму кабінеті, зайшов, між іншим, з одною справою, а була думка запросити його в вихідний день поїхати на полювання. І він так сухо по-начальницькому зустрів мене, що я й розхотів згадувати за полювання.

Чи це може так хвороба його засушує? Ще й тоді Максим увесь час лікував його від чогось. Цікаво, Максим працював ІЗ ним на цукроварні у Верхнячці до останнього часу, — чи він і там уже такий був. Я ж два роки тому знав його зовсім іншим. А шкода! Я люблю товариських людей, які не ставлять меж, які не відгороджуються ранґою та посадою...

Та, втім, чого мені про це журитися? От іще, не було клопоту!

Мене значно більше турбує ця невиясненість стосунків із Юлією. Завжди привітно всміхається до мене, ми з нею навіть потоваришували і вона мені призналася, що зразу дивилася на мене, як на порожнього провінціяльного фертика, — а це признання вже щось та значить. Розмова моя з нею завжди жвава

і так просто примусити себе відрубати, відкинути. Не можу я! І нащо?

Я плаваю в неозорах щастя, я сповнена щастям, як пахощами літня ніч. Весь світ відсунувся і десь, за межами моєї свідо-мости, нагадує про себе невиразними сигналами щоденних обов'язків, праці, розмов.

Свідомість моя докраю наповнена відчуттям такого щастя, за яке я можу віддати все своє минуле життя й майбутнє також. Щастя, якому більш нічого не треба, як тільки пережити самого себе. І яке від цього переживання ніяк не зменшується.

Коли один погляд його може робити таке зо МНОЮ, ТО ЩО Ж це за людина? Я повинна зрозуміти, просвітити цю людину до самого її дна. Не під силу це мені. Я буду думати, просвічу напруженням своєї думки стіни, що відділяють мене від нього, а все ж зрозумію його, — бо без цього стану на мертвій точці.

Це — невідхильна потреба. На цьому схрестилося все моє життя і далі ходу нема. Від нього йде таке сяйво, що в ньому тону я.

і ніколи не бувало так, щоб не було чого нам говорити. Але нічого далі...

І щоб їй насолити, я почав на очах у неї липнути до Зої. Та — будь ласка! Кокетує, викликає сама, щоб проводити її додому. Я гадаю, слід би припинити цей флірт, поки він далеко не зайшов, тим більш, що я нічого серйозного не думаю про Зою. Так собі — з нею весело й легко. І чому з нею, чи з якою другою не згаяти вечора, вільну годину? Хоч я й часто їжджу у відрядження, хоч роботи в мене багато, — я маю ще час і на полювання, і на кіно, й на прогулянку з "ляйкою"... Не то, що цей святобожний Сергій...

12.

Зоя Малевицька

Куди мені подітися від поклонників? Чого це вони до мене липнуть?

Цього літа був зо мною такий випадок. Ішла я Хрещатиком і почав накрапати дощ. Я зайшла в універмаг переждати поки він пройде, й

розглядала щось у ґалянтерії. Дивлюсь — поруч мене якийсь бльондин і щось до мене заговорив. Я не відповіла. Він — ще раз. Я зміряла нахабу поглядом і перейшла на друге місце. Забула вже про нього, коли оглядаюся, — він своїть позаду й гіпнотизує мене.

"Ну, добре, дощ перестає, піду звідси," — подумала я. — "Треба якось відчепитися від цього нахаби".

Щотільки пройшла я десять кроків — дощ припустився ще дужчий. Я — знову в крамницю. Обертаюся — знову ця сама личина. Я тоді, не зважаючи на дощ, вийшла, перейшла вулицю й зайшла в третю крамницю. Що за дідько? Ув'язався! Знов і він тут.

Так я перейшла під дощем увесь Хрещатик і в кожну крамницю заходила, а він за мною. І все мовчить та дивиться.

— Чого вам треба? — нарешті, безцеремонно запитала я.

— Я хочу з вами познайомитися, відповів бльондин і анітрохи не нахабно, навіть боязко. "Невже в мене непристойний вигляд, що від мене все втікаєте? Ось подивіться, хто я!"

І цей дивак вийняв з кишені піджака мініятюрну, вишневого кольору книжечку, — особисте посвідчення з портретом.

— Нащо мені ваше посвідчення? — одвела я рукою вбік цю книжечку. — Відчепіться від мене ...

Але якимось хитрим манером він встиг мені до самих очей піднести своє посвідчення й я мимоволі прочитала: "Київенерґо, інженер, Петро..." (прізвище я забула).

Мені це все здалося таким смішним. Я такого ще не бачила. Багато я надивилася на цих диваків, цілу серію — бо чогось куди не піду, невідмінно хтось ув'яжеться, — але щоб так...

І я насмішкувато запитала:

— Ну, і що далі?

— Ну, й будьмо знайомі! — І подає руку. — Не думайте, що я якийсь вуличний нахаба, я цілком серйозна людина... А ганяюся за вами отаким дощем цілу годину тому, що, посудіть самі, — як би я вас потім знайшов?

І по обличчю видно було, — він такий був певний своєї рації, що не догадувався перепросити.

Петро (прізвище я забула) справді не нахаба. Пристойно зодягнений, чемний і навіть зовні цікавий. Але який безмежно наївний! Поки дійшли ми до мого дому, він уже встиг розповісти мені свою біографію (ото вона мені була потрібна!), скільки він заробляє на місяць, що він має мотоцикла і що збирається купити моторового човна. Біля входу в будинок я прощаюся і не думаю його запрошувати, — так він сам запитав:

— Коли можна зайти до вас?

— Завше, — кажу, щоб не порушити того ввічливого тону, який між нами зайшов, і щоб фактично не запросити.

Може ж таки й сам зрозуміє!

А другого дня цей Петро (прізвище я забула) і приліз.

— Ви ж казали узавтра, то й я прийшов, — наївно всміхнувся він, побачивши велике здивування на моєму обличчі.

Нічого було робити, жартома я йому почала пояснювати різницю між "завтра" й "завше". Але думки його були захоплені чимось іншим. Він зацікавлено оглядав кімнату, щось подумав і сказав:

— Оце ви тут живете? У мене кімната більша і з паровим опаленням.

Я подивилася тільки на нього і не знала, що сказати. Надзвичайно цікава для мене подробиця.

І так само безцеремонно, чи наївно, як розказував про себе, запитав і мене:

— А скільки ви заробляєте?

— Та так, щоб прожити, — знизую плечима я.

Як це я не роздивилася зразу, що він хоч й інженер, але з породи дурнів.

— А я вже зібрав десять тисяч, — самозадоволено сказав він. — Оце думаю женитися. Тільки ніяк жінки не підберу, все тепер дівчата якісь легковажні, себе не шанують. А я хочу взяти собі жінку чеснотливу, невинну. . .

Я подивилася на це самозадоволене обличчя, на цю позу (ногу заклав за ногу, як у себе вдома) і чогось раптом зло мене взяло.

— Треба, щоб і ви були достойні чеснотливої дівчини, — холодно й уже без посмішки сказала я на це.

— Я? ... Що, я? ... Хлопцеві все сходить, як з гуски вода, а от дівчата повинні берегти свою честь.

— І хлопці теж ...

— Хлопець сьогодні тут, а завтра в іншому місці, йому нічого ...

"Філософія хулігана", — хотіла сказати я, та зм'якшила:

— Який же ви примітивний, — страх!

— Як примітивний? Я — примітивний? — здивувався зальотник і раптом втратив свою самозадоволену позу. — Я інститут закінчив, маю вищу освіту ...

— Ви й десять інститутів закінчіть, то вам нічого не допоможе, — остаточно зірвалася я.

І як почали ми сваритися! Отак, ні з того, ні з сього. Мене дошкулило, що він з десятьма тисячами прийшов розглядати в вітрині першосортний крам, а я його, видно, добре зачепила, що мурлом назвала... Хоч я так і не сказала, поважаючи мій дім, але так виходило і я й досі так думаю.

Я гадаю, коли він вискочив з моєї кімнати, то дуже пошкодував, що не відрізнив слова "завше" від "завтра". Після нашої запальної сварки не тільки не могло бути завтра, але й ніякого "завше". Та й мені нічого було кип'ятитися. Хіба ця наука йому щось поможе?

Зате я Гарантована від таких візит. І за те спасибі.

Отака історія. А то ще друга:

В їдальні за столом познайомилася. Маляр. Сиділи за сусіднім столикол двоє, довго дивилися на мене, щось шепотілися. Він говорив, а вона ствердливо кивала головою. Потім підійшла до мене й каже:

"Ми малярі, — я й мій товариш. У вас таке обличчя, що проситься на полотно. Чи згодилися б ви нам позувати?"

Отак і познайомилися. Позувати, звичайно, я не позувала, але маляр почав носити мені квіти, книжки, ходити зо мною до театру... Наречений, та й годі!

— Зоєчко, ось я зроблю ремонт у мешканні, ми підемо в загс, запишемося, а тоді покотимо на курорт... Що? Ніяких, ніяких... Слухать не хочу. Я вже вирішив ...

Бідна Зоечка, яка на стільки різних женихів надивилася, тільки сміється. Він навіть не питає, чи вирішила я. Бачила я, що він тільки базікає, але саме якраз через це з ним жодної на-тягнутости не відчувала, а в тон йому жартувала. Я ж бачу, з ким маю справу.

Одного разу він каже:

— Е, ви не бачили, яка в мене мамця! Французькі романи читає!

А другого разу:

— Ви щоб побачили мою мамцю! Зовсім неписьменна і все молиться...

Універсальна мамця!

А то раз довго-довго його не було, — і з'являється... з валізою.

— Зоєчко! Я на вас страшенно сердитий! Чому ви не відповідали на мої листи?

— Листи?

— Так, і дві телеграми! Не одержали? Хтось перехопив! А я оце з поїзду — і просто до вас, навіть додому не заходив. Скучав — страшенно!

Елегантна валізка, жених у найкращому свому костюмі, запрошує в театр.

А як я не Дуже з ним церемонилася, то й сказала те, що думала:

— І охота була вам цю валізу з дому тягти?

— Клянусь вам, я з поїзду, у відрядженні був. Хочете, заглянемо в валізу, тільки там дві брудні сорочки й рушник... Та ще пара неестетичних шкарпеток... Краще повірте мені так, на слово...

— Я вірю, але нащо ви з дому валізку тягли?

— А як же, по-вашому, до лазні ходять, без валізи? Хіба з таким базікалом не буде весело?

Отака кунсткамера. Ще можна було б згадати не одного зальотника. А справжнього — нікого. Один до кожного слова додає: "знацця", другий прийде і цілий вечір не знає, що сказати, мугикає під ніс заспівані романси, — щоб вивести його з дому, я мушу встати й казати: "Ходімо, я йду до подруги". Слово чести, як ще раз прийде, скажу через двері, що мене нема дома!

Бо що мені від усіх них? Вони або хочуть купити добрий крам, або надіються на якусь легку поживу. Та й що ж це — недосяжна мрія — одружитися з людиною, якій віриш, яка подобається, яка тебе буде шанувати? Я хочу не так, — сьогодні зійшлися, завтра розійшлися. А вже як заміж, то твердо й певно. А тут якісь шминдрики крутяться біля тебе. Аж образливо!

А Платон Іванович теж шминдрик? Е, ні! От єдиний, хто мені подобається — коректний, показний, завжди якийсь підтягнутий, зібраний... Але він зо всіма однаково люб'язний і я розумію, що не слід надавати ваги, коли він зайвий раз усміхнеться до мене своєю сліпучою посмішкою, чи запросить погуляти над кручами. Ну, а я, звичайно ж не буду йому на шию вішатися.

Ні, такого ще не бувало —

13.

Юлія Отава

Коли починає сумом дзвеніти душа, то вже твоя справа кепська. Я ніч не спала, стомлена від цього хвилювання. І чому? Тому, що на мене знову подивився Синьоокий. Такий лагідний чоловік і так дивиться на мене, як хижий звір. Вимогливими, зеленими, аж злими очима, від яких у пітьму коридора посипалися зелені фосфорні іскри. Чому він міряє мене з ніг до голови, як статую? Чому обливає струмом, від якого мені стає моторошно і жарко, радісно і страшно?

Я, йдучи на роботу, кожен раз думаю: чи побачу його сьогодні ? Іду з поверха на поверх — а може зараз побачу?

Він сидить за цими дверима, але це однаково, що по той бік океану, чи на відстані двох століть.

А що переживається йому? Безпомилкове почуття: він думає про мене в ту хвилину, в яку думаю я про нього. Наскільки він далекий від мене, настільки й близький, я не одна сумую й хвилююся.

А може й він обмірковує всі обставини? Неможливо їх обійти, щоб сказати те, чого надто багато. Мені здається, що жінки своєї він не любить. Обтяжений нею. Вона, кажуть, старша за нього і таке бабисько! Ширша, як довша. Ні, він не любить П. Бо чому ж він завжди висиджує в своєму кабінеті майже цілу добу? Що в нього за єднання з дружиною, коли вона нічим не входить в його побут та роботу?

Але є мур неперейдений. Начальник він мені. Є умовності, яких подолати не можна. Все, що сталося й станеться, буде не-висловлене. Ніколи!

Хай би краще сталося чудо. Щоб узавтра я вже його не побачила і назавжди закінчилася вся ця візія. Тільки в згадках жила б ця чудова зустріч, що схвилювала нас обох.

Будь розумна! Те, що уявила ти, може зовсім не так. Може цей чоловік думає про тебе, як про черевики, що їх зносив п'ять років тому. А ти створила собі якусь фантазію!

Будь ласка, нехай фантазія змальовує дивовижні узори, але не забувай все це — власний твій витвір, для твоєї власної втіхи. І все це не має під собою ніяких реальних фактів. Можеш собі марити і не спати, це твоя справа... Але більше — не смій.

Еге, я тебе знаю! Ти можеш піти й сказати, або зараз почнеш листи писати. Писати можеш, але відсилати — ні.

Чому? Хіба в моєму чутті є щось, що мене принижує?

Начальник він. Це — все. Огляньсяся навкруги, — на кожному кроці, у кожній установі витає цей тривіяльний дух недвозначних взаємин між начальником і його фавориткою. Чи й ти хочеш стати в довгий шерег щасливих пар під широким і зручним укривалом службових обов'язків ? Чи ти хочеш затоптати в болото своє чисте, неземне щастя?

Не хочеш ? То не смій його шукати. Вже краще шукай інших.

Ну, огляньсяся навкруги, ось поруч тебе Озерович, — ставний і гарний. Дотепний. Життєрадісний. Тільки б захотіла — він би з радістю виконав кожне твоє бажання, навіть невисловлене. Тільки б захотіла.

Я знаю. Та нащо мені ця влада? Не лякай, не ваб тим, що мені непотрібно — не злякаєш нічим веління серця.

А Озерович... Жорстоко було б з мого боку підтримувати його надії, що читаю в очах. М'якість у справах серця — це жорстокість, великий злочин перед тим, хто любить. Нащо я буду його заманювати м'якістю? Це нечесно. Жорстокість невизнавання зараз — цілюща вода, яка рятує від тої гіркості, що могла б прийти згодом.

До речі, — якби в його очах я не читала признавань, то з ним можна б гарно дружити. Він спочатку мені здавався фертиком, начиненим банальними жартами. Але це наносне, засвоєне, а під цим намулом лежить чиста порода розуму й порядности, якоїсь внутрішньої зладженості.

Та про це не варт і думати. З ним буду жорстока.

Платон Озеровым

Ф-фу! Що це воно буде далі? Як це у нас із Зоєю завелося на серйозний роман?

Я й сам не знаю. До вчорашнього дня я з нею був просто знайомий, один з її численних "поклонників", за ЇЇ словами... А вчора ввечорі...

Ну, ми йшли понад Дніпром, дивилися на вогні, щедро розсипані по чорній воді. Крізь тонкий шовк я почував легке тремтіння її руки. Вона промовила:

— Сядьмо на оцій лавочці! Тут так неймовірно...

Але як тільки ми сіли, вона зразу вихопила свою руку, яку я взяв був і хотів поцілувати. Ми зніяковіло встали й пройшли. І мені здавалося, що все таки краще, коли ми йтимемо рука об руку і коли я близько вдихатиму аромат троянди, що йшов з неї.

Я відчував, як вона хвилюється й це хвилювання передавалося мені... Я знав, що таке напруження треба розрядити словами, але говорити не хотілося. Так гарно було мовчати і... цілуватися. Темні й глибокі, як ніч, що окутувала нас, поцілунки. Я міг би так і до ранку пробути з нею, але Зоя, побачивши, що підбився червоний місяць, отямилася. Ми вийшли в пустельну вулицю, яскраво овсітлену ліхтарями. Ні душі кругом.

Так пізно? А нам іще не хотілося розставатися.

Що це? Кохання?

Не знаю. Знаю тільки, що ні я, ні вона сьогодні не сміли дивитися один одному ввічі. І знаю, що сьогодні ми знову підемо на Дніпрові кручі.

Досить уже з мене тієї гордої Юлії! Та й що я в ній побачив? Хмурна якась, зосереджена, непривітна. Нікого не бачить. І як я роздивився, то вона й зовсім негарна — жовта, вилиці випинаються. Раніш її прикрашали очі ...Ай справді, вся привабливість її обличчя, яка так чарувала мене, йшла від очей, вони надавали йому тієї тонкої душевної

гри, що не приходило в голову помічати її зовнішні вади. Вони освітлювали це неправильне обличчя з середини внутрішнім вогнем непочатої душевної сили. Тепер же, коли не стало цієї душевної гри, коли вона, втупивши погляд, напружено, не мигаючи, щось вирішує сама з собою, я роздивився, що й очі ці звичайні, вузенькі, з ріденькими віями. І руки якісь довгі, і сама вона навіть якась трохи згорблена... Ні, по-рівнання її з Зоєю для неї, безперечно, невигідне.

Чому б це лені справді не зробити так, як зробив Максим? Одружився з Галею, обіцяють незабаром присвоїти мені титул дяді. От би зажали всі гуртом! Ми б з Зоєю до них у Верхнячку на літо їздили. Наші діти гралися б разом, а часом би й побилися, ми б їх мирили... О, я б їм надавав ляпанців по рожевих задках І,,

А справді, чом це мені не одружитися? Максим майже в кожному листі пише про це, все натякає на Юлію. Та Бог з нею, з тією ходячою хмарою...

15.

Юлія Отава

Все таки, день недаремно минув. Я його бачила. Тепер така радість від нього. А в ту хвилину було так соромно, бо я заглянула в двері, де він міг би бути. Так, я шукала його. І він зловив мене на цьому. Він одягав пальто, і побачив мене, і зрозумів. Так млосно й нехороше стало мені, наче мене побачили в непристойному вигляді — і я рванула звідти. Цього більш не повинно бути, —— чуєш?

Але чого це я взяла собі в голову, що він негарний? В нього дуже гарні, тонкі риси: вигнуті різким малюнком уста, чоло широке, як повінь, брови енергійними стрілами розлітаються над великими, здовженими до скронів, синіми очима. Чому я раніш не помітила, що він і зовні надзвичайний Г

От що я вирішила. Він погано думає про цей мій вчинок? Ну, і нехай думає. Я вже знаю, що мені треба за всяку ціну вийти з цього закутня. Не шукати його, не думати про нього, я не можу, а думати заборонено. І нікуди діти свою жагу. Вповзає якась туга, мука, хвороба душі. Тому й виходять такі непристойності

Я знаю, він зневажливо про мене думає. Він думав, що я нав'язуюсь. Мені це сказала його спина. Так було:

На цьому тгокні вранці я доганяла його аж три поверхи, хотіла наздогнати, щоб привітатися. Така потреба була. Але він плов так швидко, а потім почав ще й бігти і я не могла його догнати. Може мені здалося. В нього рука тремтіла, коли він узявся за РУчку дверей. Він же не знав, що я ззаду доганяю його. Він не оглядався.

Мені було страшно, щоб він не озирнувся ненароком, і Хотілося жагуче, щоб оглянувся. Але він не оглянувся. Ось останній момент, ось двері, — невже не озирнеться? Не відчув мене?

Ні, він не озирнувся. Він зукоса, як норовистий кінь, глянув кутиком ока на мене, увіходя^и в двері. Він знав, що я за ним іду. Так чому ж не захотів, щоб я привіталася? Чому не захотів озирнутися?

Може саме тому, що знав — я ззаду? Може й він так тремтів і боявся мене, як я його? А що, коли це так?

16.

Зоя Малевицька

А що, коли це так?

А що, коли Платон не м^,е серйозних намірів, а так, для парубоцької розваги, гає час зі мною. Ще ніхто так не подобався jwsfiv, як: БТа, jure-...

¿9? лиж*? цеитеко ЗЕЙШ. Тут так: або адружк-тися, або нема чого одне одному голову крутити.

Але я краще б язика св<)ГО ковтнула, ніж сказала йому це. Скажу йому, що виїжджаю На Далекий Схід, — якщо він серйозно ставиться до нашої зуСТрічі, то йому те треба буде більш розжовувати. І взагалі — чоГо це я повинна про це говорити? Вийде так, ніби я нав'язуюся, ffi(так теж не годиться.

А як же?

Ніяк. Якщо він не думг^е одружитися, то побачивши, що марно гає час, і сам відійде. Ну, що ж, тим краще буде для нас обох...

17.

Юлія Отава

Чи винна людина, коли в неї на руці, замість п'ятьох пальців, шість, або сім? Чи винна я(що в мене гіпертрофія почуття? Я не знаю, чи народилась я з цим дефектом, чи це, — набута хвороба. Однаково, мені з цим тяжко. Я кволої вдачі й піддаюся силі дужчого, дійовішого характеру.

Тому сьогодні і я йду й; думаю про те, що було. Власне, нічого не було, але для мене воно було.

Порожні вулиці сяють відбитими в асфальті електричними світлами. Дерева зеленою павутиною листя сплелися над моєю головою і ніжність сумна клубочеться в свіжому нічному повітрі. Ні, сум ніжний і запахущий іде від феєричного мережива зелені, осяяної електрикою.

Ось поза мене пробігла машина, за нею друга, третя. В першій напевно сидить аскет, — який він виснажений, вимучений став. Він

тепер цілими ночами сидить у своєму кабінеті. В ньому вже нема нічого звичайного, якийсь фанатизм праці пожирає його утле тіло.

Машини, як і я, вертаються з нічного радіопереклику. Я записувала цей переклик. Що ж, як я надіялася, — так не було. Не було Синьоокого.

Я з таким хвилюванням ішла на цей переклик. Адже після тієї зустрічі на вулиці я бачила його раз — ворожого, сухого. Подивився, як ножем ударив. Напевно сьогодні він керуватиме перекликом.

Але він з'явився на мить, переглянув якісь матеріали і знову зник. Ні, це звичайна робота. Ніякого свята серця сьогодні не було.

Я люблю роботу, бо вона організує. Люблю, коли робота змушує вийти з своїх берегів і напористо, з розгоном шалено мчати. Відповідальний момент радіопереклику, кінцеве слово, записувала саме з таким розгоном, ловлючи слова напруженим вухом.

Була мить, я гостро відчула — щось мені заважає писати, гальмує руку. Я подвоїла напруження: жодного слова не випустити тепер з уваги, а скінчу — тоді підійму голову. Не раніш.

Промовець закінчив. Тепер я можу підвести голову, подивитися, як примушувало мене щось.

Просто мене стояв Синьоокий, — який він виснажений, змарнілий. І яке нестерпне сяйво його очей. Чи то мені видалося? Він же дивиться не на мене, дивиться десь-десь у просторінь, повище мене, — небачущими, вицвілими вмить очима.

Такими стали ті очі й тоді, на вулиці, коли я, не думаючи ні про що, стояла, чекала когось. Щось тоді примусило мене повільно, як уві сні, повернутися круг своєї осі і... Синьоокий за десять кроків від мене і дивиться теплим, радісним сяючим поглядом на мене, —

спостережливо, наче сам себе про щось питаючи. І раптом, тільки я обернулася, — цей сяючий погляд сховався, зник, вицвів, висох, збайдужнів.

Ось такий він став тоді, як нині. Чи видалося мені все те сяйво. І тепер я так і не можу втямити: чи це його воля діє, що я обертаюся до нього, як соняшник до сонця, чи мусіла я збирати на кінчик свого пера всю волю свою, щоб побороти силу його навіяння, — а чи може він мене й не бачив, просто мій організм настільки його відчуває, що зразу підкоряється його присутності?

Я хвилююся в той день, коли мені випадає його побачити. З самого ранку, ще з ночі, прокидаюся в якомусь хмільному напруженні.

Коли ж це він з'явився, що я його не помітила тепер?

Так, не помітила, але відчула і вже підпала під гіпноз цієГ незрозумілої людини, яка фізично випарюється і в'яне, але яка може прив'язати мене за ниточку і я нездольна визволитися, сказати: "Ні, я цього не хочу!"

А він і не дивиться на мене!

Тому мені хочеться іти всю ніч і багато ночей порожніми тихими вулицями, під феєричним зеленим сплетінням і плакати,, плакати, аж поки не вичерпається в сльозах моє почуття.

18.

Платон Озерович

Так... Чого хоче від мене Зоя? Вона й не відпихає мене, і випускає тисячі невидимих довгих голок, крізь які не доступишся до неї. Якась дивна тактика невловимости, гри усмішок і натяків. Вона весь час

закутується в якісь серпанки. Чи вона дуже тонка кокетка, чи дуже наївне дівча, — не розберу я.

Яка вона мила, привітна, сердечна. А як тільки я спробую її пригорнути, чи, борони Боже, поцілувати, — вона відбивається і брикається, як молоде лоша. З охотою йде гуляти в парк, але коли я намагаюся скерувати нашу прогулянку в безлюдні місця, вона неодмінно виводить туди, де багато світла, багато людей.

Дурненька! Хіба двоє молодих людей, які подобаються одне одному, невідмінно повинні сповіщати світ про це, ставити штамп загсу на своє почуття? Чи не найважливіше саме це почуття? Але в ній є якесь упередження проти вільного кохання, нічим не оформленого. Суміш старосвітських традицій із душевною чистотою, чи щось інше? Чи просто гра в одне й друге? І, з одного боку, це мене приваблює, я її ще більше бажаю. А, з другого боку, лякає: а що, як за цими серпанками, — меркантильна, прозаїчна засідка на "законного мужа?"

Раз сидів із нею в саду і сказав:

— Між іншим, чи є при тобі пашпорт? Як є, то зайдімо зараз у загс.

— Я між іншим у загс не йду! — відповіла вона, зарозуміло подивилася на мене й гордовито тріпнула своїм золотистим німбом.

Не знаю, чи це був жарт, чи щось глибше під її словами. Жарт^ чи дуже багато? "В загс вона піде, тільки сім раз відмірявши"

А що, — може зважитися? Як уявляю собі, що це може раптом статися, то шкода мені своєї парубоцької свободи... Але, як кажуть, — "коваль клепле, поки тепле..." Ні, навіть сьогодні треба було б про все це поговорити із Зоєю, викликати її на відверту, щиру розмову, — що вона думає?

Але, на жаль, сьогодні не вийде! О сьомій годині виїжджаю в несподіване відрядження до Одеси. Сьогодні вже не вийде...

19.

Юлія Отава

Минуло свято врожаю. Я так чекала цього дня, — і пішла звечора, не діждавшись кінця нудної урочистої частини. Його там не було!

А я, дурна, чомусь надіялася, що побачу його в цей день і він буде без панцера начальника. Мені чомусь здавалося, що це но-вовведене свято буде відмінне від усіх наших остогидлих офіційних свят, щось свіжого й творчого принесе, а на ньому Синьоокий буде просто людиною.

Так, це моя мрія, — побачити його звичайною людиною. Власне, вся моя біда в тому, що мене віддаляє велика дистанція. Я навіть не можу з ним привітатися, він навіть не відповідає на мої привітання.

Навіть не відповідає. Раз... була перша година ночі, ми на зміну із Зоєю працювали в директора, — й він там був. Здається, в такий час люди кажуть вітальні слова. "На все добре", — сказала я, виходячи з кабінету. Директор відповів, а він дивився, як я виходила з кабінету, — і не відповів.

Другого разу, у відповідь на своє привітання я мала такий гоноровитий погляд, що отруїлася ним. "Я тебе наскрізь бачу, — говорив той погляд, — тільки даремно ти силкуєшся". О! Як Це розвіяти, як вигоїтись від тієї отрути? Він приймає всі мої щирі вітання за інше, недостойне, обурливе. Коли б у мені була хоч тінь думки використати його ненавмисну задушевність і тепло, я б почувала страшне провалля в душі. Але чистоти мого почуття ніщо ні може заплямити, — і я гордо стиснула серце.

Незаслужена образа дезинфекує!

Та на ранок, свіжовимите, встає почуття — знов у повній силі.

І що я можу з цим почуттям зробити? Піти — несила моя. Сказати — те саме, що й піти, тоді б я й сама не зосталася. Та й чарування його зникне, коли він за це мене не вижене. Опинитися в сонмі цих дурних і ницих амурів у начальницьких кабінетах?

зо

Ні, хай так буде, як є, може які зовнішні події покладуть цьому край.

І всьому виною цей неймовірний погляд! Ця ніжність у натурі його. Вона неоміряна, неосяжна.

Це іспит. І його треба пережити, і вийти бадьорою, оптимістичною, як сходить сонце.

Де нині він? Що робить у цю хвилину? Чи він і в ці дні, коли всі святкують, висиджує на роботі до шостої години ранку, ночей не спить? Кажуть, він о другій годині ночі з'являється в тресті (з якогось засідання) і приймає тих директорів цукроварень, що не зміг із ними вдень поговорити. Розповідають, що він приїхав раз у иочі, а в приймальній на канапі сплять, сидячи, двоє людей. Він будить їх, трясе за рукав: "Ви до мене? .."

Виявляється, це примушує задумуватися не одну мене. Може в нього важка атмосфера вдома і він тікає від неї? — говорять люди в тресті. Виходить, не я одна так розумію, — а це вже більше на реальність подібне, вже не виплід моєї непоміркованої уяви. Він шукає забуття від дому, він тікає з нього...

20.

Сергій Михайловие до матері

Люба мамо!

Вітаємо Вас із внучкою! Привітайте нас із дочкою! Донька забажала з'явитися на світ в день свята врожаю. Ви ж зрозумієте мамо? Тепер у нас це веселе осіннє свято буде завжди з іменинами. Дівчинка міцненька й обіцяє бути добрим промовцем — дуже дзвінко кричить. Я хочу назвати її Труда, але Віра вже придумала інше ім'я — хоче назвати її Л а д о ю. А як ви?

Ну, мамусю, я багато писати не буду, щоб Вам закортіло швидше приїхати й на власні очі побачити внучку. От разом і ім'я виберемо. Віра боїться Вас турбувати цією подорожжю, але я вже прошу Вас про це від себе.

Віра з дитиною ще в лікарні, а як привезу її додому — що то за день буде радісний! Чекаємо й Вас на цей день...

Ваш син Сергій.

Любий Платоне!

Мушу, нарешті, й тобі написати про трагічну смерть Галочки. Все це нещастя випало так несподівано, я був такий прибитий, що нічого не тямив.

Умерла. Від пологів. Син народився мертвий...

Більше не можу нічого писати. Поховали позавчора обох у одній могилі.

Максим.

22.

Платон Озерович Максимові Стеблівському

Сиджу на станції в Одесі, чекаю поїзда на Київ і маю ще вільні дві години. Увесь цей місяць був у роз'їздах і не мав навіть часу на листи до тебе. А хочеться знати, як там Галя. Чи швидко настане радісна подія ?

До речі, — в Одесі заходив я до твоїх знайомих, бачив ту дівчину, на яку ти радиш звернути увагу. Нічого особливого. Манірна, маніжна, з породи тих дівчат, що звикли розмовляти недо-говореностями, натяками, поглядами, що завуальовують свої бажання серпанками. Я зразу побачив — вона не від того була, щоб я до неї залицявся, але коли б ти знав, як мені це обридло, яка лінь у мене до цього втомливого лицедійства.

Мені набридло вже об'їжджати жінку, обходжувати, догоджати її примхам, підладнуватися до її настроїв. Мені обридли оці повсякчасні намагання бути настороженим, бути дотепним, вишукувати теми для "світської" розмови. Обридло оце полювання за жінкою, замасковане квітами, квитками до театру, солодкими приманками. Раніш я бачив найпринадливіший бік залицяння в тому, щоб стояти десь на морозі й півгодини чекати — чи прийде, чи буде вона. Думати: "що означає її отой погляд? Що вона от тим натяком хотіла сказати?" А тепер ... Не хочеться, лінь тратити на все це ненрґію, витримувати цей карантин, за яким тебе або чекає успіх, або й ні...

Ти здивований! Платон доходить, нарешті до розуму, — кажеш ти.

Максим Стеблівський Платонові Озеровигу

Так слухай же, розповім тобі про одну пригоду, що трапилася зо мною, коли я їхав до Одеси...

їхав я в м'якому вагоні і в одному купе зо мною сиділа жінка, так років з сорок. Вона їхала десь на Кавказ до чоловіка — чи то інженера, чи військового, я так і не розібрав. Жінка не дуже гарна, але надзвичайно мила, приємна і проста в поводженні. За яку годину ми вже були добрі знайомі.

Вона розповіла мені про себе, я їй про себе, і як звичайно, ми злегка, майже непомітно, принаджували одне одного, бо яка б не була чеснотлива жінка, вірна одному, а вона завжди жадає, щоб у найшанобливішому ставленні до неї був елемент залицяння. Без цього — й повага неповна. Я ж відразу взяв на себе ролю старосвітського чічісбея, а вона її й не відхиляла. Мені приємно було вискочити на станції, щоб купити їй яблук, замовити для неї чаю і таке інше, а їй приємно було, що я сам запропонував помінятися місцями, — віддав їй зручніше.

Це ж дуже добре, коли людям так гарно одному з одним. І мені хотілося зробити їй ще щось приємне... Ну, розказувати щось забавне, щоб вона не заснула, як це вона намірилася зробити (їй треба було о четвертій годині ранку зробити пересідку).

І я свого добився. Вона забула, що хоче заснути, — веселі, дразливі вогники мерехтіли в її очах, вона вже не лежала, а сиділа, стежучи за кожним моїм словом і рухом.

— Все життя я шкодуватиму, що ми більше не зустрінемося, — вирвалося в неї. — Яке щастя було б зустрітися з вами цей єдиний раз не в такій обстанові.

Сказала й довгим, вабливим поглядом подивилася, мов погладила.

Не буду тобі переказувати дальшої розмови. Коротше кажучи, через пів години ми мали окреме купе, яким нам поступився провідник.

Ах, мені хочеться кричати від щастя, як я згадую ту ніч. Як я вклоняюся цій наготі, що сама себе віддає, без усяких шовків і серпанків. Який я був раніш дурний, коли знаходив смак у цих серпанках та вуалях маніжности й поглядів притамованих бажань, якими жінки хотять нас заманити. Ось ця жінка позбавлена всякої тіні маніжности — тисячу раз прекрасніша за цих дівчиськ з томливими очима, з кокетливими манірними рухами, що й ваблять, і випускають голки пересторoги водночас. Що може бути краще за вільний вияв того, що хочу я, що хоче вона?

Вона дарувала мнеі себе і брала від мене все не злодійкуватою рукою, ні! Вона не була тою самозадоволеною вульгарною самицею, яка для вдоволення хвилевої примхи Пантрує за нестійкими молодими людьми, на зразок мене. Вона була прекрасна саме оцим, неприкритим ніякою фальшею потягом до ^Єне. Я був засліплений цією красою.

Гадаю, тобі не треба вияснювати, — го^0рЮ я про наготу не в буквальному розумінні, а саме про цей внутрішній образ, що розкрила мені в ту ніч звичайна, не Дуже молода и не дуже гарна зовні жінка.

О четвертій годині ми розсталися, — свідомо назавжди. Я їй допоміг зійти з потягу, ми попрощалися, навіть не обмінялися адресами. Але вже минув місяць і вона жи^е в мені) — яскрава, правдива, глибока й хвилююча.

Чи хочу я її знов тепер бачити? Ніщо, щ.які нитки не зв'язали нас. Ми зустрілися й розійшлися без жодних зобов'язань одне перед одним. Це ще буває увісні так — ем^щЯ вільна, чиста, не забарвлена жодними іншими присмаками. чи цЄ була любов? Чи й є це любов?

Я й досі не знаю.

Я знаю тільки одне, що ця ніч перевернула всі мої давніші переконання і погляди. Пам'ятаєш, ми нераз із тобою сперечалися.

Може ти й мав рацію. Ми не більш, як звірі._розумні, удосконалені звірі, з міцною товщею забобонів, упереджень, умовностей. Вони нас скували, скували в нас те, що є найповнішого, найціннішого в людині, те, що дає барвистий тонус усій іїашій роботі, нашому світовідчуванню.

Отак то, Максиме. — Чекаю листів

23.

Платон.

Юлія Отава

В тресті новина. Сергій Михайлович із заступника став директором. Є ознаки, що будуть великі змін% в апараті, — скорочення, пересування.

Не тільки я, — всі дуже раді з цієї новини, бо всі вже встигли спробувати на собі його чуйність ц0 кожного робітника, Увагу до кожного запитання. Ім'я його за цей час обросло вже загальною симпатією й подивом з його н^длюдської працьови-тости. Про делікатність його говорять навиь прибиральниці, які виходять на сцену тоді, коли завмирає діяльність всього апарату.

Я йду вистибюлем і думаю: які затишні та привітні навіть коридори, навіть оці широкі сходи... як мещ туТ хороше! Якщо

24.

Платон Озеровиг Максимові Стеблівському

Твого страшного листа я одержав аж через два тижні після того, як ти його написав. Коли прочитав перші рядки — аж темно в очах стало і далі нічого вже не бачив ... А я ... я в ту хвилину, як Галочка вмирала в

тяжких муках, я... Порви мого листа з Одеси і ніколи, ніколи не згадуй про нього. Мені соромно за себе, за людину, соромно перед Галею.

Але яке байдужо-жорстоке життя! Одною пригорщею часу кидає воно і муки, і втіхи, і радощі, і горе!

Я наче одубів за ці два дні, а оцих кілька рядків, які Я спромігся написати, — перший вияв, що я ще не зовсім утратив ознаки життя.

Шукав твого докладнішого листа, але ти, видно, його не на-написав. Всі-всі подробиці хочу знати. Мені здається — буде легше...

правда, що заступником стане начальник мого відділу, то може й мене переведуть туди. Мій же начальник кожну хвилину мене викликає, без стенографістки не звик працювати.

Остання новина та, що одну з двох стенографісток колишнього директора переводять у технічний відділ і навантажують секретарством. Чи не Зою це ? Ні, Зоя спокійна, а хвилюється Ангеліна, — здається, їй до секретарства доведеться взятися. Звісно, не всяка стенографістка захоче за секретарством забувати крилате письмо. Стенографістка ж, як піяніст, — якщо вона не тренується, то й швидкість її випарюється. А в технічному відділі якраз найбільше секретарської роботи, а стенографічної — кіт наплакав. От ускочила Ангеліна!

Добре, що це мене не стосується. Коли б на мене, — я нізащо не погодилася б.

А що, як у цьому пересуванні є якась прихована мета? А що, як Ангеліну посилають у технічний відділ тому, що коли ще й мене в секретаріят переведуть, то буде нас аж три? Ясно, одну треба десь перекинути —

Можливо, випадок, який має розрубати нерозв'язаний вузол, надходить. Можливо, життя само допоможе розв'язати те, чого ми сами, своїми людськими силами, оплутані умовностями, зробити не можемо.

26.

Юлія Отава

І це — вінець моїх екстаз, напруження, мого повноводного, відмінного, від усього, що було в житті, чуття? Як пережити це?

Юлія Отава

Сергію Михайловичу

Я знала все наперед, Сергію Михайловичу! Знала, що колись піду й не бачитиму Вас ніколи. І з жалю стискалося серце. Я тільки хотіла уявити собі, при яких обставинах це станеться, бо знала й те, що сама я — прикована до Вас. Уявити, як це станеться, ніяк Не могла. Вийшло так, що Ви ж мене й прогнали.

Коли я йшла вранці на роботу, сніжок весело кружляв у чистому морозному повітрі і лягав на м'який пухкий білий килим. А в тресті я перечитала вивішений наказ, що мені бути секретар-кою-стенографісткою технічного відділу, — і все уявила, що потім має статися. Я знала, — ні Ви, ні я не поступимося.

Ледве діждалася я кінця дня, вийшла на вулицю, — і все, чим жила, стало непотрібне. Як і ці шматочки ранкового незачеп-леного снігового килима поглинає чорна грязюка, так і моє життя закінчене. Мені нічого не треба.

Захотілося на високу-високу гору та й там і померти.

Я знала. Ви будете діяти так, як вдіяли, а я не зроблю того, чого не зробила б, коли б це наказували мені й не Ви. Ви не воліли прислухатися до мого внутрішнього крику, а я не могла виконати наказу.

І хоч Ви й жорстоко повелися зо мною, — я не вірю, що Ви — жорстокий, що Ви — сухий і черствий чоловік. Ви б мене засудили на смертну кару, бо так би велів Ваш принцип, який не вважає на особисті інтереси, — не повірю в те, що Ви черствий. Я без фактів, без підстав знаю Вас: Ви — добрий, чуйний і ніжний.

Це нічого не значить, що я бачу Вас один раз на місяць-два заклопотаного, замкненого, сухого. Я була ціле літо й осінь в чаду від Вас такого, яким Ви не хочете мені показати себе. Якби знайти в своєму горі такі слова, щоб Ви відчули всю мою подяку за це. Ні, не знайду!

Горе це неминуче мусило прийти і я його неминуче мушу пережити. От воно й прийшло... Щоб легше було, я й пишу до Вас. А легше не стає ...

В той день, як це сталося, я мала ввечері записувати з Зоєю нараду. Але не писала, послала замість себе другу. Треба було йти шукати іншої посади.

Другого дня вранці директор викликав мене для пояснень: чому я не виконую його наказу, не приймаю справ секретаря технічного відділу?

Я йому спокійно й тихо пояснила мою причину. Я прийшла працювати, як стенографістка, — й не думаю ставати секретарем.

Директор лагідно-суховато сказав, що розглядає мій вчинок, як ламання дисципліни. Коли є наказ — треба його виконувати.

Але ж мене не питали, чи хочу я і чи можу бути секретарем. Я не річ якась і не карта, що міняє своє значення від того, як її перекладуть.

Якщо посада стенографістки в установі касується, то я можу подати заяву, хай мене звільнять, так, як звільнили Ангеліну Бар. Я зовсім не збираюся забувати стенографію через секретарство...

— Я не бажаю входити в ці дрібниці,—сказав директор. — Можете подавати. Або ж — ідіть, приймайте справи. З вами все!

І почав читати, що там лежало перед ним на столі.

Мені лишилося тільки вийти.

Хіба ж я не так все це уявляла собі, коли прочитала наказа? Начальник не зламає для мене наказу, — а я не відступлюся від слова.

Отже, замість записувати нараду, я пішла по місту шукати роботи. Я жодного дня не можу бути без роботи, бо в такому стані як нині, мені кожна незаповнена нічим година — отрута. Я й так никну з туги, — а що ж буде, коли я не заводитиму свого дня зранку точним механізмом. Ні, несила таке знести!

Ішов дощ, змішаний із снігом, я брела містом і плакала...

В кабінеті, куди я прийшла наймatися, треба було почекати. Директор Металотресту приймав відвідувачів, говорячи тільки сам, а йому писали все на записочках.

Він був глухий і на милицях, без одної ноги.

Я сіла на канапі, уявила, що вже працюю тут, — і все здалося мені таким непотрібним, незатишним, страшним, що хотілося закричати. Як я дійшла до такого стану, що при людях плачу?

Я вийшла пошукати води — плакати можна тільки вночі, у глухій самоті, а тепер, — зціпити зуби, хоч би й поламати їх.

За кілька хвилин знов зайшла й зустріла привітну, турботливу усмішку. Чого я втікла? Тут, голубонько, треба нам докладно поговорити. І багато...

В директора дуже складні умови роботи. Директор, як бачить товаришка, — вибачайте, як вас звати? — від нервового захворювання з часів громадянської війни втратив слух і має на думці сам оволодіти крилатим письмом... щоб читати без розшифрування все, записане найближчим помічником, стенографом. Чи розуміє товаришка, чого директор вимагає?

Насамперед абсолютної щирости й віддапости роботі, бо без цих якостей він не хоче брати собі робітників. Товаришці буде все довірено, товаришка супроводжуватиме Директора скрізь: на засідання, лекції, — а він читає лекції, — у відрядження до областей, чи до центру. Отже, все це треба обміркувати й усвідомити. В нього працювати справа не легка. Директор показує всі труднощі зразу і хоче, щоб товаришка все зважила. Як товаришка вважає? Директор хоче почути.

— Все, що ви кажете, мене анітрохи. не лякає, навпаки, — написала я на записочці. — Тільки чи не переведете ви мене згодом до відділу на "вхідні й вихідні?" Чи Матиму я стенографічну Іроботу?

— її в вас буде аж занадто.'—зрадів директор. — Мені подобається, що ви так конкретно відповідаєте. Я вже бачу, що ми зійдемося ... Якщо, взичайно, морально вас робота в мене задоволь-

Це він про своє каліцтво. Та хіба б відкрилися мені ці розсипи цікавої й повнокровної роботи, коли б він не був каліка! Мене аж поривало щось, — я вже бачила себе і} вагоні, що мчить через Щойно скошені

запашні луги до Уралу, я; бачила себе у цеху, де Поважно подорожують у повітрі велетенські казани, бачила себе

червона ріка Саксагань ... у великій, наритій народом авдиторії, де я записую лекції... у просторій залі з величезними вікнами, де сидить хтось такий... я його слухаю, ба навіть записую, щоб мій директор зараз те прочитав ...

В мені знов прокинулась притамовану жага діяльности, жага витрачати свої сили, які наповнювали мене й яких не було куди Подіти останніми роками...

О, ми напевно зійдемося! Ось вона, різниця в ставленні до людини! До тебе підходять з повагою, з довір'ям — не так, як

той, що знищує поглядом, що дивиться, яі{ на ворога, що думає — можна мною кидатися, як річчю. І я певца себе, я виправдаю до-

нить

пейзажу Криворіжжя, де протікає

вір'я. Вже тільки те одне, що мене ним її виправдати.

вшановано, дасть мені силу

І це саме те, що мені тепер треба: жодної хвилини для себе — досить уже я блукала в собі, досить уже грузнути в трясовині почуття. Його відкинуто, як брудне жабуриння, як злочин, з огидою й презирством. Хіба я не почула, як мене оцінено? Я для нього — панночка з примхами, прислухатися до яких — принижувати гідність начальника.

Чи важко буде обслуговувати цього мирного, культурного інваліда, що не кидає працювати, навіть зовсім руїною ставши. Може й тяжко, — а там, де мене всмоктує в свою лійку почуття, —■ не тяжко нести біль?

Оце ж і ті зовнішні обставини, що ти їх чекала і що принесли тобі кінець . . .

Супроводжувати всюди цього директора, — це ж весь час бути на людях, найрізноманітніших. От це простір для моєї підсвідомої задушевної забави — до одної риси зовнішности приточувати цілий духовний образ, уявляти ту людину в дитинстві, в старості, в побуті, — якої я останнім часом позбулася ...

... Всі ці думки і ще багато інших, що в тумані відчувань не встигли перетворитися в краплі слів, якось разом вродилися в мені. А директорові здалося, що він не все ще пояснив.

До речі, скільки я одержую? Ага, то з матерільного боку ніяких тіней не буде, якщо ми договоримося . . .

Тільки гарна оплата не повинна бути важливим моментом у цій договорености. Він найбільше цінить у робітникові відданість, щирість, моральне вдоволення. Його штат працює в нього беззмінно. І якщо я почуваю, що не буду морально вдоволена, то повинна подумати про це тепер.

Ясно, я погодилася. Але директор вважає, що точну відповідь він почує через три дні, — щоб не вийшло, бува, жалів чи непорозумінь.

— Тільки не пізніше, ніж через три дні, — насторожився директор, коли я сказала, що в мене нема ще наказу про моє звільнення з Цукротресту. — Я хотів би, щоб ви післязавтра й до роботи приступили. Стенограф мені потрібен, аж мені в роті пересихає ...

Я пообіцяла прийти з довідкою про останнє місце роботи.

А по всьому пошлю того листа, що вже написала ...

27.

Платон Озерович

Чому?

Чому увесь час я почуваю якусь провину перед Галею? От усе щось муляє на душі і я аналізую: чим би міг я допомогти в цім нещасті? Чи з самого дитинства й до П смерти я її чимось образив, скривдив? Ні! Одного тільки разу вона попросила в мене краватку, якої я не носив, бо дуже кольориста була, і я її не дав. І це мене так мучить тепер, наче це в якомусь зв'язку з її смертю. А іншим разом — наче я винен у тому, що я живу, а вона ні...

І головне, вістка ця чорна мене зразу не так ударила, а тепер припікає все далі й глибше. Щодалі гірше! Я не маю ні до чого охоти, — навіщо, навіщо я послав того листа Максимові з Одеси? Той лист мені тепер, як невитравна пляма. І про все, там написане, я не можу забути без здригання й огиди ...

Нічим не можу привести душу в рівновагу. Ось я йду полями з рушницею. По один бік червоніє гай, — берізки з білими стовбурами. Листя почервоніло, але осінь така тепла, що вже й кінець листопаду, а воно ще держиться.

Тихо кругом.

Луги — аж до обрію. Річка десь між ними є, хоч звідси її не видно. А на обрії синіє ліс. Туману нема, але на все лягають якісь м'які контури тепло-вогкої погоди.

І всі, всі вони, — і Зоя і інші, — далеко-далеко, наче снилися. Найважливіше — оця м'яка тиша, в якій власний мій крок тоне. Найістотніше — оцей осінний спокій ...

Так... Природа — ось щирий друг людини! І добре, що я взяв рушницю — так би не здогадався побродити по безлюдних місцях ... Жодної душі за цілий день не зустрів, тільки одну якусь легкову машину, коли виходив он з того лісу.

Чи то не Сергій Михайлович ? Здається, то його "емочка", така темно-синя. Шкода, що далеко було від шляху мені, я махав, та з машини, мабуть, не помітили. Шкода, був би підвіз ...

Та ні, не шкода... Це якби, справді, побачив мене тут Сергій Михайлович...

Ну, то й що? Я взяв відрядження на три дні, а за два дні справився, — яке йому діло? Міг же я затриматися й ще на день... Всякому це трапляється.

І Сергій же, все ж таки, свій. Розуміє ж він, що людина не Дерево, не автомат. Часом така непереможна буває потреба побути серед природи. Сказав йому про Галю — він уже знав, хтось із Верхнячки написав. Тепер так обережно поводиться зо мною, Наче боїться доторкнутися до розкритої рани, або прим'яти пелюстки троянди. І це краще, ніж висловлювати співчуття, потішати ...

А було колись, — у таку саму пору ми втрьох — я, Максим, Сергій — принесли із ловів зайців і Галя їх пресмачно якось із сметаною та часником засмажила. Це він тільки тепер так чогось засушився. Тоді він не був такий сухар... Ну, та то його справа.

За цілий день я не вистрілив і разу, але зате почуваю, як чорні шати смутку й неспокою са,ми падають до ніг мені, як їх переступаю й іду легкий, вільніший, спокійніший...

Стій! А це ж правда, — кола б не знав я ваги смутку, не йшлося б мені тепер так легко й розкішно по цих поснулих, окутаних ватою спокою й туманів полях, лугах та перелісках...

28.

Юлія Отава

Як іти говорити з ним? Як зайти до кабінету? Чи не розумніше було б подати заяву до керівника справами? Але вже пізно передумувати, вона лежить у директора. Ну, як же бути ?

Треба сміло зайти до кабінету директора. На новій роботі чекають відповіді і я дала слово, що сьогодні о четвертій відповім.

Можливо, що Сергій Михайлович запитає щось — хіба директорові не випадає запитати по-людському, чого людина хоче кидати установу?

Я сиджу в приймальній і кожну хвилину ладна обернутися на вибух. Чекаю директора. Ось відчиняються двері, входить він, я підкинута електричною іскрою, рвучко заходжу до кабінету слідом за ним.

Ні, не вмію я м'яко, еластично полагоджувати свої справи. Як інакше, я не знаю. Ось я зайшла, не чекаючи, поки він роздягнеться, й випалила:

— Я дала вам заяву й мені сьогодні треба знати відповідь.

— Яку заяву? Я ще не читав її.

Я коротко переказала зміст заяви.

Директор зіперся рукою об стіл, очі в просторінь, уста затис-нені, голос іржавий:

— Добре; Я згоден! Ідіть!

Готувала я себе до вислухання докорів, доган, до довгих, докладних пояснень. Ні, зо мною не хотять говорити!

— Добре... — луною обізвалася стіни і я прошепотіла:

— Добре ...

І ось... кінець.

Чи так я розмовляла з ним у своїх химерних, фантастичних візіях? Оце такий кінець всього пережитого?

Еге, отакий це чоловік! Коли ($ був інший, коли б він заради тебе поломав своє слово, ще може б ти й ...

А так... Як же можна вирвати його з серця, такого?

Платон Озеровиг Максимові Стеблівському

Максиме.'

Що маєш отам горювати, то взяв би відпустку та приїхав до Києва розвіятися, — і я трохи розворушився б. Я тепер нікуди ні ногою — неохота.

Якось оце питав про тебе Сергій. Я подякував. Мене трохи здивувала його уважність, бо він тепер не той, що ми його знали у Верхнячці.

Ого, міняється Сергій Михайлович, міняється! Ще як прийшов я сюди працювати, був той самий, простий. А тепер не те. То був у нього кабінет із довгим традиційним столом для засідань, покритий зеленим сукном — тепер завів собі директор наш розкішні темно-сині крісла та канапи, портієри в тон та завіси приємного цитринового кольору. І все перебирається. Вже в кількох кімнатах то розламували стіни, щоб просторий кабінет зробити, то замуровували і з заль робили затишні кабінети, — а народні грошики пливуть!

Щоправда, сам він ходить у тому самому поруділому старенькому плащі, — ти ж знаєш його. Не доберу, що воно за стиль — оточувати себе розкішшю, а самого себе занедбувати. Чи це для якогось прихованого честолюбства? Тут усі в один голос його святим називають ...

Та дисципліну завів — не дай ти, Господи! Сам сидить цілими днями й ночами та ще й інших примушує. Технічним працівникам урвалася лахва — там запізнився, чи пошта десь затрималася — зараз винний у наказі красується. А ще скоро й звільняти збирається. Як став директором, то відразу скорочення штатів провів, але це ще не по всьому. Кажуть, і ще буде стискати апарат.

Про спеціялістів же — нема що й казати. І мені вже дісталося, правда, легенько, але все ж... На зборах згадав про одного інженера, який під виглядом відрядження ходить на полювання. Прізвища, правда, він не згадав, але все ж.,. навіщо це було ? Хіба він не людина? Не знає, що інколи буває така душевна обстанова — руки на себе наложив би, не то що на лови пішов.

І то треба було з рушницею раз попастися йому на очі! Одним-однісінький раз узяв із собою рушницю, — і треба було, щоб в той один

раз зустрітися з начальством у полі! Я думав, що він мене й не помітив, а він он яку свиню підклав. Ще й свій! Ще добре, що так скінчилося, бо на зборах він прямо так і сказав:

— Раз треба жертв, — будуть жертви! Не тому, що ми жорстокі, "жадаємо крови", а тому, що це навчить і інших шанувати дисципліну.

Ну, гаразд, приїзди, поговоримо!

Платон.

ЗО.

Юлія Отава

Жіночоподібний, товстенький Лех навіть не здогадується, якої вдячности переповнена я до нього, як охоче, ба навіть завзято, пишу я його, не йому кажучи, одноманітні кореспонденції з "ре-клямаціями" — "розрахунковими рахунками".

За все, за щастя дихати одним повітрям із Синьооким, за щастя бачити його інколи здалека, — завдячую тільки Лехові.

Вийшовши з директорового кабінету, я почувала, Що мені негайно треба піти додому, забитися в куток, де нікого нема, бо трапиться щось соромне. Не на нову роботу мені йти, — ні, туди узавтра, а сьогодні — мій день, день печалі і розставання. Я наче посунулася на багато віків назад і відчула насолоду похоронного ритуалу варварів, насолоду дати собі волю й голосити, рвати на собі волосся, шматувати одежу.

Мені ж — хоч на вулицю вибігти! І там, не соромлячись перехожих, іти в безвість із потоками сліз на обличчі. Але ще я службовець Цукротресту, ще не маю права в робочий час нікуди йти. Я повинна піти до свого безпосереднього начальника, заявити про волю господаря

установи. А в чотири години я буду вільна й можу піти на всі чотири сторони.

Які страшні мені ці "чотири сторони".

Горович вислухав мене спокійно й сказав:

— Ну, що ж, воля ваша! З сьогоднішнього дня ви вільні. Дамо в наказ.

З сьогоднішнього дня! Я вільна! Швидше на вулицю!

— Так куди ж ви ? — запитав стурбований Лех, який був при цьому. — Нам же з вами треба доповідну записку писати! Сьогодні ще попрацюйте.

— Мене ждуть... в іншій установі. Я не можу... — промимрила я щось.

— Ви ще встигнете! Ще тільки яких дві години. Товаришу Горовичу, як же це ви так відпускаєте стенографістку, коли мені сьогодні треба матеріял здати!

Несподівано Горович перемінив свій спокій на грізний окрик. Хто дав мені право ухилятися від роботи? З якого числа я звільнена, що не виконую розпоряджень? Так, так, він бачить мої штучки, але він зробить мені таке, що я довго пам'ятатиму, як свавільно покидати установу.

"Мої штучки!"

Як я не була вибита з колії, я внутрішньо розсміялася. Мені загрожують, примушують виконувати те, що є умовою радости й осяяного щастям життя. І мені нічого не лишається, як підтримати цю оману.

Хвилин через двадцять, умившись у туалетній кімнаті, напившись води і пригладивши свої розвихрені нерви, я прийшла до кабінету Леха.

— То будемо писати?

Що ж, на сьогодні добре! Мене "примушують" тут працювати.

Я поставила перед собою склянку з водою, щоб ридання не проривалося назверх, щохвилини пила маленькими ковтками воду. Що з цього, що сьогодні я напишу доповідну записку? — "Я згоден ... Ідіть!"

Директор своїх слів не касує. "Раз треба жертв — будуть жертви. Не тому, що ми жорстокі й жадаємо крови, а тому, що це навчить інших..." О, ці слова, кинуті раз на зборах, я добре запам'ятала. Хоч не думала я тоді, що лезо цих слів рубне по мені.

Я так і не змогла в той день піти до Металотресту. До восьмої години вечора розшифровувала матеріял.

А на другий день теж не могла піти, бо в мене не було довідки про звільнення. Я ж у кабінеті директора так стерялась, що забула попросити резолюцію на заяві. Вдруге йти, — нелюдських сил треба. їх у мене нема.

А тепер треба чекати, поки наказ цей буде підписуватися в загальному порядку. Без наказу жодної довідки мені ніхто не дасть.

Знов же, Лех, цими днями клопочеться, щоб мене не випускати, — дуже велика поміч йому від мене. Горович і керівник технічного відділу, хотять закріпити мене за двома відділами. Тим більше, що Ангеліну вже, за скороченням штату, звільнено й на весь Цукротрест зостається одна Зоя. Мало!

Тільки директор думає якось інакше. Минають дні, він на нагадування Леха нічого не хоче відповідати, відкладає цю справу. Я не нагадую про себе нічим, я держуся за якусь надію. Може ж так бути — я ще зостануся. Хай це буде безконечне перепускання через себе Лехових листів, неінтересних, одноманітних, — ні подорожі, ні повнокровна діяльність, ні високі заробітки — ніщо не замінить мені втрати.

Чому ж директор не підписує наказу ні про звільнення, ні.. ?

31.

Сергій Михайловиг

Коли я працював директором цукроварні, робота в мене організована була так: я мав справу тільки з майстрами цехів, — з ними радився, їм давав вказівки. Я не розмовляв з кожним робітником зокрема. Але це не означає, що я був відірваний від життя заводу... Я чудово знав, чого кому треба, хто на що здатний, чудово був поінформований, які в кого настрої, що робиться на заводі, знав у обличчя кожного робітника.

Чому ж тут, от уже більш, як пів року, я б'юся над цим і мені не вдається зробити так, щоб розмовляти тільки з начальниками відділів ?

Під дверима в мене завжди збирається сила людей, кожен співробітник вважає за обов'язок про найдрібніше питання йти радитися зо мною і висиджує в кабінеті цілий робочий день, дожидаючи своєї черги, замість того, щоб свій робочий час використати раціонально. Часом збирається такий натовп, — у двері ломляться, насідають на секретаря, лаються... Хіба я кому забороняю вирішувати справу самому. Ні! Кожному дано ініціятиву.

Чи це така традиція тут, з якою мені доводиться боротися, чи це я сам винен? Я всіх вислухую терпляче, з кожним розмовляю, скільки

потребує справа, — але ж я їх всіх задовольнити не можу. А коли вже прийшла людина, то не можу ж я її виганяти.

І за безліччю дрібних питань я ризикую, що змажу, проґавлю якесь велике, принципове питання. Чи не в мені корінь зла? — Може це я сам привчив їх до неповаги мого й їх часу?

Бажання перекинути всю відповідальність на мене, побоювання вирішувати в своїй ділянці — чи не той самий це прояв розхлябаної дисципліни, проти чого я борюся всіма силами. Один нехтує, приходячи на дві години пізніш, бо в нього ненормований робочий час, а другий, — перекладаючи відповідальність за свої кроки на плечі іншому.

Або оцей широкий діяпазон взаємин із старшим товаришем від амікошонства до низькопоклонництва. І ніяк не привчиш до міри. Один тобі ввійде, в три погибелі зігнеться, зміниться, свого голосу не відведе, від страху думки своєї не має, жде, що скажу я. І це — старий спеціяліст! Зате інженер Озерович ладен по плечу за панібрата ляснути.

Ніяк не можуть сполучити: дисципліна й простота, повага до керівника й простота...

До речі, Озерович ... Його можна побачити на полюванні тоді, коли вважається, що він у відрядженні. Скажімо, я його давно знаю, як завзятого мисливця, — з цього не виходить, що йому має бути виняток.

Коли я інших звільняю після одного-двох попереджень за дрібніше, то чому для Озеровича я буду робити виняток, — не оголошу йому наказом догани з попередженням ? Тому, що я його давно знаю? Чи тому, що в нього сумний настрій? Нечесно це буде і я сам такою м'якотілістю підриваю фундамент під тією будівлею, яку я з такими труднощами, так наполегливо й терпляче звожу.

Або оця стенографістка, як її там, Отава ...

Прийшла сповістити, що вона не вщасливлює нас своїм бажанням працювати в Цукротресті. Хто така стенографістка? Технічний робітник. Чому вона вважає, що її справу повинен розв'язувати тільки я, а не адміністратор? Я ледве стримав себе, щоб не вдарити кулаком по столі й не вигнати її геть ...

Всі вони бігають до мене за кожною дрібницею...

Ні, винен тут тільки я і треба правді ввічі дивитися.

Правді ввічі дивитися? Ну, подивимося! Так, не втаю, деякий час мене цікавила ця особа. Жінка від тебе чогось хоче, ось яке склалося перше враження. Уперто хоче. "Чи щиро, чи грає?" — ставив я собі питання. Це дуже важливо встановити, бо коли відразу візьмеш нехибний критерій, тоді правильно оцінюєш вчинки, навіть можеш передбачити, як та, чи інша категорія людей поведеться.

І я з першого дня зрозумів, що не можна її допускати на близьку відстань. Багато чого можна від неї чекати, а підривати собі фундамент, на якому я будую свою роботу... Ні, моя голова мені дорожча!

Я приглядаюся, проте. Інколи може надто приглядався. Жінка опалювала нефальшивим, зачарованим поглядом. Коли б інша ситуація, — чорт-зна, до чого дійшло б. Вона ладна на все. А я не надлюдина, тільки звичайний смертний чоловічої статі.

"Чому ні?" — були моменти, коли я подавався на її заклики. "Дерево цвіте щороку і це — закон природи. Хіба вже так погано — наповнити цвітом яблуні благущі очі, подивитися, як вони запаляться безсмертною пожежею. Так низько нахиляється до тебе гілка з соковитими вишнями. Тільки простягти руку. .."

Ну, а далі що? За хвилину ласування розплачуватися стократ, розплачуватися золотими зливками своєї праці? Цих же зливків не підносить життя на таці, а вони чогось мені коштують.

А осад ... Е, багато чого не робиш, пам'ятаючи про той осад, що потім приходить після хвилини захоплення ...

Внести розколину в життя з Вірою ? Знищити якимось необачним кроком свій авторитет? Розладнати налагоджені умови нормальної безперебійної роботи? Такі жертви принести заради жарту, заради бажання перевірити свою молодецькість? І кому саме жертву? Стенографістці?

О, ні, жінко, нічого не вийде!

Цей епізод із стенографісткою — яскравий приклад, яка майже невловима індукція проходить між апаратом і керівником. Хвилина вагання десь на якомусь етапі дає ось на поворотах свої наслідки. Ця жінка, певно, надіялася, що хто-хто, а я піду на всі ті умови, які вона забажає диктувати. Коли б я, директор, завжди зберегав дистанцію — цієї візити її не було б тепер. Отже, — я сам винен. Я дивився на неї, як на жінку, не зберігши дистанції. Інакше вона не посміла б іти до мене із своєю дрібною справою...

Але, жінко, не вийде нічого!

Для Віри, для сім'ї — й то я не дуже щедрий на час. Коли вимагає робота — останнє напруження сил віддаю їй. Розколина ж починається з найменшої щілинки. Який же з мене буде керівник, коли я допущу найменшу щілинку? Заради того, щоб полоскотати своє чоловіче самолюбство ?..

Як же, все таки, бути з наказом? Підписати той проект наказу, який приніс Горович — дати новий привід. Звільнити — начальники відділів

заперечують, кажуть, що зовсім погано буде, коли зостанеться одна стенографістка. Лех без кінця канючить: "Вона мені економить дві чверті часу, жалко випускати таку вправну стенографістку... Після неї нічого не треба поправляти, а навпаки, вона мені ще поправить..." І чого він так за неї держиться ? Ну, добре, зроблю вже для нього...

Власне, директорові не випадає журитися тим, що подумає про його дію технічний робітник. Директор стоїть вище цього .. .

Платон Озерович

Мені вже набридло слухати на кожному кроці: "Ах, святий! Ах, Сергій Михайлович!" Ах, та ах! З нашого земного Сергія тут у тресті зробили світило неземне. А фактично він таки прездоро-венний лицемір, святоша і сухар. Слово чести, тільки прикидається святенником!

Ну, чого це ради він на мене в'ївся ? Мало було йому на зборах мене пробрати (всі ж знали, що це про мене мова), — так він ще й наказа мені вліпив. Догана ще й з попередженням! І за що? І всі ж знають, що в мене родинне горе, — можна було б зважити на мій настрій... Ні, ось то я який святий та божий!

Або ця комедія з вечерями! Як був Максим днями, я питав його, — від чого він лікував у Верхнячці Сергія. Шлунок, каже. Нічого не може їсти. Він тепер нічого не їсть. А таки не їсть! Збере засідання, вся чесна компанія обжирається бутербродами ікрас-тими, шинкастими, а він чайок із сухариками попиває...

Я певен, що це заради того самого святобожництва. От, шику багато, розмах, маштаб, — хоч ніхто не закине, що це він для власної особи влаштовує. А грошики народні пливуть! Задля якогось честилюбства з вивертом.

Аж гидко! Хоч би поїхати в якесь довготривале відрядження, щоб очі мої не бачили цього святобожництва.

Максим майже не змінився, відтоді, як я його бачив, тільки сиве волосячко де-не-де з'явилося. Побачив у мене купу Зоїних фотографій і питає:

— Думаєш женитися, чи так?

Не вірить, що я зовсім викинув із голови все те давнє. Може я й зовсім звільнюся з тресту й поїду у широкий світ, прикладом, на Далекий схід ... Не до любощів мені тепер і не до залицяння ...

До речі, Зоя попросила, щоб я їй віддав її фотографії. Шукав, шукав та й не знайшов їх. Де ж вони могли подітися? Скільки їх було в мене! Чи не навмисне це Зоя про них згадала ? Знов якийсь Натяк? Право, неохота його відгадувати ...

Риючись у картках, я знайшов фотографію Галочки й себе, як ми були ще дітьми. Гарнесенько собі обнялися і з завмиранням серця чекаємо, як "звідтіля вилетить пташка". їй п'ять, а мені сім років. А перед тим ми побилися... Чому дитячі бійки подібні більш на ігри і ніякого сліду, крім веселої теплої згадки, вони не залишають ?

А весело в сім'ї!.. Цей же сухар і сім'ю має, і не відає, яка радість, яке тепло йдуть марно в повітря...

Юлія Отава

В мене ніколи не було ляльок. В дитинстві я гралася так: дуже захочеться мені знати, як то бути сліпою. Заплющу очі й запевняю себе, що я — назавжди сліпа, що я ніколи не побачу світла. І так повірю в це, дійду до такого страху, аж серце падає в якусь безодню.

Потім відкриваю очі — о, щастя, о, блаженство блакитного сяйва дня!

Або — "як то вмерти?" Накриюся великою подушкою, щоб не можна було дихати, й запевняю себе, що вже мене поховали. Я — в труні й наді мною — земля, яка давить на мене всією своєю невблаганною вагою і якої я не підійму своїми маленькими людськими силами. Вже нема чим дихати, вже ніколи-ніколи не вдихатиму я повітря і ос-ось задихнуся без нього.

В дикому страху, в обуренні проти чийогось насильства над моїм бажанням дихати я зриваю з себе подушку і з неймовірною гостротою відчуваю розкіш повітря, розкіш подиху, розкіш існування.

Тепер я назвала б це експериментом на витримку.

Тільки цим разом експеримент наді мною робить щось не з моєї волі. Коли я почула, що наказ підписано, я зостаюся стенографісткою на два відділи, то ж бачитиму того, кого навіть на ім'я не насмілююся назвати, — наступила така розкіш і блакить, така затишність розлилася в серці, таке повне життя стало!

Але чудно! Для цього щастя повноти не треба бачити його. Досить того, що знаєш, — є він тут, близько.

Може в цьому й полягає саме любов, а не скороминуще захоплення, яке спалахує й погасає.

Проте, позасвідомо думка весь час про нього. Сьогодні на нараді, під плюскіт ділових розмов, на екрані спогадів пройшли всі зустрічі, мимовільні погляди. І випливала думка, що найкращі, найяскравіші і найзапашніші — перші мимовільні погляди-признавання. А над усім панує те, що було цими днями.

В великій залі далеко я сиділа, на бальконі. І він сидів у президії. Довго розшукував когось і не знаходив серед моря голів, непокоївся, нервувався. А побачив мене ,аж там високо нагорі, — ніби схаменувся, втихомирився, став на мірі. І не ховаючи вже повені ніжности, не закриваючи її тим вицвілим, бездушним поглядом, наче винагороджуючи себе й мене за ці всі наші надлюдські муки, — довго, до несхочу дивився на мене.

"Не еердьея! Чи ти справді задумала від мене піти?"

І коли виходили всі, я бачила, що він, без усяких уже пересторог, дивився на балькон. І знала, що він упивається мною. І від того я спіткнулася й упала. Це тому, що він дивився!

Було це зразу після того, як я ходила по місту й шукала нової роботи. Тільки ж я в цім не сміла собі признаватися всі оці дні, — а тепер воно само виплило.

Тоді в дверях, — хіба то була радість несподіваного, безпосереднього замилування? Ні, то був наслідок чогось передуманого, вирішеного. А його одверті погляди, що обсипають приском сорому, могли б обурити, якби не від нього вони йшли. Але він такий скромний, нездатний на цинізм! Я звикла дивитися на нього, як на аскета, — навіть дивно, що очі його можуть бути такими.

А тепер ?

Тепер нема чого й думати, щоб він помічав мене. Ну, і нехай ї не дивиться ніяк, мені без нього бути — не вистачає повітря. Все те, що я чиню, не ляже плямою на мене, бо воно виходить із самого центру моєї істоти. Ну, і нехай він думає про мене, як хоче...

Ця моя нещасливість — щастя! В ній стільки щастя, що до неї ніколи не дорівнятися ситій вдоволеності. . .

Ні, я якась одержима! Якби так ще півроку тому сказала я собі, що нещастя — щастя. Який це бувби нонсенс! А тепер цю найглибшу істину святкує моя дума ...

34.

Зоя Малевицька

Мені снилося, що я ходжу між столами в якійсь розкішній, осяяній самоцвітами люстр, залі. Багато гарно зодягнених людей сидить за столиками. Вони веселі, сміються і всі п'ють з келихів червоне, як жар, іскристе вино. Мені теж хочеться вина, дуже, — але ніхто не дає мені, ніхто!

Я підходжу то до одного столика, то до другого і мене мов не бачать, хоч я знаю, — це вино рубінове, іскристе й мені належить. Чому ж я не маю права, сміливосте, доторкнутися до келиха з вином? Чому і я не п'ю?. З великого жалю я прокинулася.

Як добре, що це, — тільки сон!

А дійсність?

Ось уже місяць скоро, — не чути нічого від Платона. Поїхав ■— як у воду впав. Ні звуку! І поїхав він теж якось чудно, — не попрощався навіть. Я вірю — смерть сестри дуже вразила його, але все ж — невже я ніякого місця ие маю в його думках?

"

Невже вее те, що було — омана, легкий флірт, що забувається на другий день?

Ну, то й добре, що не пише! Нащо дурити одне одному голову, коли нема гадки про союз на все життя?

А може він придивився до мене за цей час і я просто перестала йому подобатися? Я ж і сама ставила це умовою — нумо, придивимося одне до одного, чого поспішати? Щоб потім хтось із нас шкодував?! Він і придивився, а як йому було незручно сказати ввічі правду, то він і не пише.

Що ж, він по-своєму чесно вчинив. Інші, не спізнавши одне одного, біжать у загс, а потім через тиждень знову біжать у той самий загс. Ні, я так не можу! Як дружитися, то вже певному бути, з ким маєш усе життя жити. Ну, а якже? Записатися, щоб усе було солідно, а не білими нитками шито. Це — відповідальний крок, на який зважуєшся раз у житті. А якщо ні, то не треба іншого в оману вводити ...

Хіба не огидно, що в нас дивляться на шлюб, як на лузання насіння ? Зійшлись — розійшлись, зійшлись — розійшлись... Я не хочу так — хто мене заставить?

Платон, видно, все те зважив, знає, як я дивлюся, і вирішив вислизнути. Хіба він не казав:

— Чого нам довго думати, бери речі й переходь до мене жити! Всі так роблять, чим ми не такі, як усі?

Правда, він пожалкував, що сказав таке. Після цього я з ним тиждень не розмовляла.

Як можна перенести речі, то можна й оформити це ... Але не буду я його за полу тягнути. Я б швидше язика собі відкусила, ніж би сказала: "Ходімо в загс!" А інакше я незгодна! Він же, видко, загсу боїться, як чорт ладану!

Так воно, очевидно, і є. А чим же інтим пояснити цю мовчанку? Ну, тепер хоч і напише, то я вже не обізвуся!

Як кінець, то кінець!

35.

Юлія Отава

Синьоокий перетворився в установі на леґендарну постать. Всі вже звикли, що він ночами не спить, працює, завжди витриманий, терплячий і працьовитий. Кажуть, він дуже делікатний і добрий. Скромність його доходить до смішного.

А поруч того, він впливає на людей якось приголомшливо. Він не стукає кулаками по столі, не кричить. Але його тихі й вибачливо сказані слова примушують людей обливатися потом, — так вони діють. Директори цукроварень, обласних трестів, викликані з приводу якихось недокладностей, бояться до нього йти, — краще б він кричав і лаявся, ніж просив вибачення за свої догани. Ті самі люди, що в кулуарах дивуються з його тихого слова й доброти — тремтять від цього слова й погляду. А тимчасом він рідко застосовує кари.

Велизечзна віра в людей проглядає в характерних для нього словах: "Такий-от дав слово чести виправити допущені порушення". Для нього слово людини такий самий відчутний аргумент, як для іншого — покарання примусовою працею.

Нащо це безглузде почуття вмішалося? І чому я смутнію так, коли чую все це про Синьоокого?

Бо я тоді відчуваю, яка я справді мізерна в його маштабі. Невдала артистка й не дуже запопадлива канцеляристка, — як я смію підносити

очі на цю людину з такою незборною силою, з таким життьовим зарядом?

І саме в цьому його влада наді мною. Коли б він був, як усі оці ситі, недалекі й самозадоволені принципали, що населяють директорські кабінети, — мене не водила б мана по фантастичних країнах марень. Коли б я бачила пляму на цій ясній постаті, — грізна лава, яка тепер сунеться на мене й погребає під своїми пластами, перетворилася б у ріденьку калюжку, яку я перейшла б сміючись.

Але як же так ? Ось прекрасна людина тане на очах... Коли він проходить, люди озираються на нього й у поглядах їх можна читати: "Він помре, він не протягне довго, такий вимучений..." — ось людина звалиться і згорить на очах. А ти, обсипана цілющим дощем щастя, стоїш збоку і бездіяльно дивишся, як гасне той, хто дає це щастя. Ні, не всилі я цього зносити!

Може ця безсилість і є причиною тому, що я тепер плачу й плачу? Що тільки відійдуть люди й робота, — я починаю ридати. Ні, з цього всього нічого хорошого не вийде, я вибуваю з ладу.

А що робити?

Він не хоче мене помічати. А коли б і хотів, — чи посміла б я сказати йому? Ні, я не смію... Я все дерев'янію, витягаюся, зіщулююся в його присутності. Невимовний, непереборний страх охоплює мене.

37.

Зоя Малевицька Платонові Озеровигу

Телеграма — Виїжджаю. — Зоя.

Платон Озерович Зої Малевицькій

Вельмишановна Зоєчко!

Пробачте, що пишу я не евоєю рукою. Зо мною еталаея маленька неприємність, але не лякайтеся, нічого страшного. Я їхав на мотоциклі, трапилася аварія і я пошкодив руку так, що не можу нею писати. Листа ж пише під мій диктат дванадцятилітня небога, Надя, отже, коли будуть граматичні помилки й не досить доладу він буде складений, то не дивуйтесь.

Крім того, мене трохи пом'яло, коли я падав, і лікарі заборонили мені рухатися. Страшенно важко лежати отак непорушно цілими днями й єдина моя втіха й розрада, — це думати, мріяти про Вас.

Я дуже прошу Вас написати мені листа, бо почуваю себе страшенно самотнім. Не смію заїкатися, але що, коли б ви змогли приїхати у Верхнячку, де я спинився в моїх родичів і де зо мною трапилася ця пригода... Молив би Вас, — хоч на кілька день! Не можете собі уявити, яке б це було для мене щастя!

Не турбуйтеся про те, що ви будете тут когось обтяжувати. Родичі мої дуже симпатичні люди, знають про Вас, помешкання велике, і до того ж одна кімната зовсім вільна, — своякова дружина поїхала на курорт.

Я хотів би з Вами багато й глибоко поговорити, про що в листі й чужою рукою багато не напишеш. Палко надіюся, що Ви приїдете. Тоді й поговоримо!

Чекаю телеграми про Ваш приїзд. На окремому листі описую докладний маршрут, а на станції Михайлівна зустріне Вас мій свояк і Ви приїдете з ним заводською машиною.

Ваш відданий друг

Платон Озерович.

Юлія Отава

Я плаваю в неозорах щастя, хоч я така нещаслива, що нещастя спалює мене. Лиш ясні й чисті випливають спогади — золотий сон.

І коли я покладу на один бік терезів ситу вдоволеність, а на другий — мою нещасливість, то розлите в нещасливості щастя переважить. Воно, як зливок золота, сяє, не іржавіє, не боїться бай-дужности Синьоокого.

Так, байдужности, роз'їдаючої байдужности!

Коли розцвітає опівночі вогненна жарквітка на папороті, — сміливця, що зірвав її, лякають привиди й примари, різними голосами та свистами. Страховища насуваються з усіх боків, грім, блискавиця й землетрус стрясають всесвіт. Але щасливець нічого не боїться, поки з ним жарквітка. Нестерпуче сяйво жарцвіту, вогнево-золоте, освітлює ген-ген усе навколо і боронить від усіх жахів.

А коли ж піддасться страховищам і привиддям, згубить цвіт папороті, — то все й померкне, і щастя згине...

Так і мені: змії його байдужности не труять мене, страховища дистанції між нами не лякають, — я несу жарквітку. То мана насилає ляк, ридання, відчай, — оці страшні привиди, що клубо-чаться вже в мені самій. Мана вигадлива, вона ж хоче видерти в мене цвіт папороті. Чи ж донесу?

Ні, не віддам!

О, мана хоче видерти! Що це за відчуття в мене, коли я потрапляю під його нестерпучий погляд? Сором, наче роздягають мене. Що це був за п'яний погляд на з'їзді?

Я розкладала стенограму й загіпнотизовано обернулася. П'яний погляд, роздягаючий, сковзнув по постаті, по ногах і Синьоокий щез за дверима. Що його цікавило в моїй постаті? Дивиться так на постать, одежу, — і це мені незрозуміло. Дуже важко його зрозуміти, але щодалі, то більш приваблює він мене своїм аскетизмом, поєднаним з високим життьовим і громадським тонусом.

А він дивиться тільки на рожеву блюзку, на ноги... Чудно і соромно!

Я думаю про це в цю мить і сміюся від радости, з своєї без-соромности. А може він мене всю любить, і всю мене йому хочеться сприймати? Тоді й сорому нема!

Це повинна бути таємниця й від мене, бо неймовірно це, несполучно з дійсністю. Але припусти неможливість... Ні, цього я не можу вмістити. Це — мана спокушує, хоче відібрати жарквітку.

Нехай уже буде краще так, як є! Директор підкреслює свою відчуженість, дистанцію. Поглядом знищує. І нехай ніколи не кінчається це щастя. Нехай я буду завжди в ньому, неозорному, плавати...

39.

Зоя Малевицька

Ось ще одна станція і мені виходити. А там вузькоколійкою доїду я до Михайлівки. Чи добре я роблю, що їду? Я ж ніби цим самим з'єдную свою долю з Платоном. А що, коли він стане калікою, без руки?

Е, не треба про це думати! Людина в нещасті, вона мені дорога. Які ще можуть бути сумніви? Коли ж людина доводить свою щирість, як не в горі? Якщо я хоч чим зможу принести йому полегкість, у його важкому стані, то й це дуже добре...

40.

Юлія Отава

Я навіть не знаю, куди подіти своє почуття. Аскет не хоче його приймати, а я нічого не роблю, щоб змінити такий стан. Куди подіти той високий жар, що нагнітає й роздирає душу, не маючи виходу?

Ось кілька днів підряд увечорі приїжджала за мною директо-рова машина. (Зоя взяла відпустку на кілька днів, у неї якісь там родинні справи, здається, мама захворіла). І, як на зло, мене в цей час не було дома. Що це ? Гримаси випадку ? З божевільним святом у серці я б поїхала...

Ах, будьщо, я перегукуюся з тобою, Синьоокий! Ти в цю хвилину живеш мною, як я тобою, і тобі не дає спокою думка: — "Чому, чому стільки часу її не бачу? .."

41.

Сергій Михайловиг

Нахабна, чи наївна, чи дурна?

Власне, ці три якості можуть бути сполучені. Крім того, мені стало жалко її неприємною жалістю. В цьому довгополому чорному пальті вона схожа на юродиву монашку. Тінь від пальта лягла й на вираз її жовтого й безбарвного обличчя.

Я казав собі колись, що вона мені подобається. Тепер тільки жалко й неприємно, що вона чогось чекає від мене своїм невідступним собачим поглядом.

Прийшла! Хіба я її кликав ? Я не помилився, — від неї можна чекати чорт-зна чого. І не соромно їй так нахабно нав'язуватися?

Та... Ні, здається, я замовив на вечір стенографістку! Я й забув... Секретарка сама мене запитала наприкінці дня, чи мені потрібно, бо якось так вийшло, що оці кілька вечорів до зарізу потрібна була стенографістка, а її не було. Я Зою відпустив на кілька днів, — а в ту хвилину забув про це. Якби знав, був би не пускав. Хоч і рідко турбую я Зою вечорами, а виявляється, стенографістка завжди повинна бути під рукою.

Так, так, я сказав, щоб на одинадцяту годину вечора була стенографістка, — я на цей час призначив розгляд фінансового стану одної проривної цукроварні... От, неприємно ...

Що ж, раз прийшла, то почекай уже. Правда, засідання комісії не відбулося, ми зайнялися іншим. А о пів на першу заступник мене питає:

Чого чекає в приймальні стенографістка?

Я навіть вийшов, поглянув. Справді сидить...

Вона б, видко, сиділа там усю ніч, як забута рукавичка. Бувають і такі... Зоя б уже давно спитала, чи вона сьогодні потрібна, і пішла б спокійненько додому.

Я вже давно в пам'ятку не маю цієї жінки з наївно-старечим обличчям. Виявляється, вона таки працює! А мені чогось здавалося, що я її звільнив.

Яка дурна! Коли б я хотів, то вже знайшов би якийсь спосіб запитати її, чого вона хоче. Не розуміє, чи як, що я ніяких стосунків, крім офіційних, з підлеглими мені службовцями не хочу і не буду мати.

Тут вирішуєш з напруженням великі завдання цукрової про-мисловости, — під ногами плутається жалюгідна істотка із своїми мікроскопічними претенсіями . . .

Моя Лада, як виросте, така не буде. У Лади клекотітиме бурхливий громадський інтерес, не відірваний від інтересу особистого, і вони будуть сплітатися, допомагати одне одному.

Ладусю! Любо дивитися на твої ніжки, на твої ручки, дивитися на тебе вночі, коли ти спиш, наливаєшся силою, ростеш. Це ж я сам, частиночка мене, тільки безмірно люба: крихітка, з якої виросте велика людина. Це — чудо, я ніяк не можу звикнути до нього...

Часто, коли зостаюсь на самоті уночі, коли крізь вікно вливається непрохана журливо-ласкавим струменем мелодія нічної радіопередачі, якось несамохіть крізь рядки ділового листування проступає образ Ладусі. Ось вона вже ходить, ось і п'ятилітня дівчинка, а ось уже й школярка... А там дивись, мій Ладусик уже доросла живорадісна дівчина, з якимось своїми особливими юнацькими, забирущими за душу, інтересами. Віра так живе Ладою, що мене й не помічає навіть. А ревнує! Не дозволяє нікому до Лади підходити. Тася, й та не має доступу до маляти...

Та повернімо до справи. Виходить, в наступному році наша програма збільшується на...

42.

Зоя Малевицька

Хулігани! Мерзотники! Негідники! Ні, гірше!.. Хто?

Та обоє! Треба було б їх у пресі на позорище виставити, цих пройдисвітів. Але ж ніхто не повірить! Все це більше на вигадку подібне, ніж на дійсність. То як же я, дурна, повірила? Все ж білими нитками шито, а я... Якщо треба бути тупою, ницою худобою, щоб вигадати такий мерзенний жарт, як вигадав оцей Максим. Я його ненавиджу! А я ж їхала, щоб полегшити нещастя тому, кого обрало серце, отому негідникові, Платонові!

На станції Михайлівна ніхто мене не зустрів і я хотіла зразу повернути назад, наче відчувала, що саме так і треба було зробити. Тільки дурне сумління не дозволило. Як, людину в біді покинути ? Може помилка вийшла в телеграмі, число переплутали ?

Добре, що я запам'ятала адресу, так докладно описану "рукою Наді". Добралася я до заводського містечка, знайшла будинок і стукаю з завмиранням серця. Може помирає?

Відчиняє мені якась жінка, дуже ввічливо запрошує до мешкання і пояснює, що вона одна. — Платон поїхав у суеіднє село недалеко і надвечір буде, а його родич, Максим Наумович, незабаром вийде з роботи. Вона ж — сусідка, її попросили мене прийняти й допомогти розташуватися з дороги, відпочити.

— То, то Платон не в лікарні! — Відлягло мені від серця, бо все ж, — переломана рука, може вже без руки___

І мене так стішило вже це одне, що й у голову в ту мить не прийшло дивуватися, — чого це він поїхав цього дня у якесь село, хто це небога Надя?

— Ні, ні, не так страшно! — всміхнулася Клавдія Іванівна. Тільки ще рука на перев'язі. Він швидко видужаєЯкий відбуде радий, що ви приїхали!

Клавдія Іванівна мене дуже гарно приймала, я раптом стала господинею на ціле мешкання з трьох кімнат, гарно обставлене, а сама вона пішла тимчасом до свого мешкання господарювати.

Швидко прийшов Максим Наумович, про якого я справді чула не раз від Платона. Він тут працює лікарем, але подібний більш на шейха: з чорною великою бородою, яких тепер не носять, з матовою засмаглою церою обличчя і надзвичайно великими, блискучими чорними східними очима.

Зустрів він мене, як давно знану родичку, — шумливо, з дотепами і жартами. В нього недавно померла дружина, — видко, він з природи життєрадісний сміхун. І, виявляється, виїжджав таки справді на станцію Михайлівну до ранкового поїзду, навіть на цілу годину до роботи запізнився.

— Заради вас я й у тюрмі ладен посидіти, — жартував він, натякаючи на новий закон про кару за спізнення на роботу.

— Але добре, в листі Надиною рукою було написано, що родичка поїхала на курорт...

— Ну, й голодний же я! — скричав Максим Наумович. — Чи будемо чекати Платона? Клавдія Іванівна в честь вашого приїзду цілий бенкет прилаштувала.

Обідали в Клавдії Іванівни, — я, Максим Наумович, Клавдія Іванівна, її чоловік. З хвилини на хвилину чекали Платона. Максим Наумович, посміхаючись всім своїм породистим обличчям, — блискучими очима, сліпучими зубами і навіть тонко вирізьбленим носом, — підливав усім

шампанського і сам пив за здоров'я нового подружжя, за щасливе життя. Було дуже весело за столом, тільки в мене серце нило. Де ж Платон? Чого це він, знаючи, що маю приїхати, поїхав у якесь село і досі не повертається?

Тим-то, помічаючи мій настрій, Максим Наумович розважав мене, як міг. Розпитував, як собі думаю влаштувати родинне життя. Чи маю кидати службу? Господарювати гадаю?

Ні, гадаю служити.

Воно, звичайно, не вадить служити, тільки як то приємно, коли прийдеш додому в затишне, чисте мешкання, скрізь почувається хазяйська рука, на обід якісь особливі оладки, по обіді — чай з домашнім тістечком... Але то так він, до речі, захопився своїми провінціяльними смаками.

І весь час у такому дусі тривала розмова. А я весь час поглядала на годинника.

Що з того, що я сиджу серед людей таких милих, ввічливих, пристойних, — коли його тут нема!

Нервове напруження передалося й хазяйці обіду, Клавдії Іванівні. Вона раз-у-раз казала:

— І запізнився наш Платон! Ну, та нічого, скоро буде... І наприкінці запанувала якась зловісна тиша за столом. Що вони від мене ховають? Чи Платон помер, чи якесь інше

страшне нещастя?

— Скажіть мені всю правду, яка б вона не була страшна! Нащо ви мене сюди викликали?

Максим Наумович взяв тоді мене за руку, повів у своє мешкання, посадив на канапі, сам узяв крісло і сів напроти мене. Та й почав казати таке:

— Вислухайте мене й не ображайтесь, не хвилюйтеся. Платон тут ні при чому. Він навіть не знає, що я вас викликав. Його тут і не було. У всьому цьому винен — один я!

— О-ой, хвалити Бога! — вирвалося в мене.

Максим Наумович був у такому напруженні, що навіть не помітив цього мого жесту.

— Вас я давно знаю, — продовжував він. — Давно ... Бачив ваші портрети і деякі маю в себе. Я б не посмів цього зробити, коли б не знав певно: Платон не думає з вами одружуватися. Я його спитав навіть, бо ви мені дуже сподобалися на фотографіях, хоч в дійсности ви ще краща. І він мені відповів: "Ні, в мене таких багато є!" От, я й зважився... просити вашої руки...

Він урвав на цьому й боязко подивився — що скажу я?

Що говорив він далі — не знаю, але я заціпеніло почала підводитися з канапи. Я нічого не розуміла. Де це я! В якій кімнаті сиджу? У якій частині світу? Хто це говорить? Що він каже?.. Я не чула, здається, змісту, чула тільки незнайомий мені рокітливий баритон ... "В мене таких багато є ..."

І власник цього баритону взяв мене за лікті й, обережно намагаючись посадити назад на канапу, промовив:

— Чи згодні ви бути моєю дружиною?

Я з силою відштовхнула його руки. Все — почуття окраде-ности, зневаженості, образи, — злилося в якийсь нестерпучий клубок. Як? Зовсім чужа, незнайома мені людина розпоряджу-ється мною для якогось жорстокого і тупого жарту? Хороші жарти! Заставили збрехати, що мама хвора, просити відпустки, мучитися в дорозі з пересідками, заставили не знаходити місця в тривозі за Платона, негідника! Як вони посміли так грати мною?

А цей — ідіотський шейх з баранячими очима, мальований дурень, — за кого він мене має? За телицю, виведену на базар,

— хто захоче, той і купить?

З силою я відкинула його руку, і, задихаючись від гніву, крикнула:

— Ви... ви ... не чіпайте! Благопристойний бандит!

І зо мною несподівано сталася істерика. Хоч я ніколи не плачу.

Максим Наумович перелякався. Він заклопотано бігав по кімнаті підбіг до буфета й почав витягати звідти якісь тарілки, вазочки, потім знов їх нащось туди ставити, тоді відчиняв другі дверцята, щось забряжчало й уламки склянки впали на підлогу. Нарешті, він дістав щасливо цілу склянку, налив води в неї і метушливо підніс мені.

— Заспокойтеся! — говорив він. — Заспокойтеся, в цьому нічого непристойного, чи образливого для вас нема. Ну, не сподобався я вам, — завтра ж візьму квитка й посаджу вас на поїзд,

— тільки не плачте, бо я сам теж заплачу ... Що ж тут страшного? ..

— Зараз!.. зараз!.. — повторювала я, відпихаючи ненависну склянку з водою. — Зараз відвезіть мене на станцію! Я й хвилини не хочу тут бути...

— Але зараз жодного поїзду нема, — намагався Максим Наумович мене втихомирити тверезими доказами... Ну, поїдете ви на полустанок, а там і переночувати ніде, — будете мучитися цілу ніч. Ні, я цього не допущу! Та ви не бійтесь мене! Я зовсім не бандит... ніякого насильства тут над вами не буде! Хочете, — я зараз піду, а ви зостанетесь сами...

Максим Наумович з таким покірливим, прибитим і винуватим виглядом усе говорив, що я помалу втихомирилася і починала звикати до цієї раптової метаморфози. Жених! Ще один! І наскільки він був симпатичний мені з півгодини тому, як родич настільки тепер осоружний. Чи ж не шейх? Чи ж не серцеїд? Просто провінціональний донжуан! Павіян! Вчора жінка померла, а сьогодні він шантажує незнайому людину зухвалим, бандитським способом...

Та гіркість ішла не стільки від цього обману, де мною грав оцей, як річчю... Гіркою до нестями була згадка про Платона. "В мене таких є багато!.." А я, дурна, кинула все й полетіла на крилах до нього.

Максим же Наумович, чи то вгадуючи, яка робота точиться в мені, чи то, щоб не мовчати, щось говорити, — підкидав жару.

— Даремно ви через цього Платона стільки переживаєте! Не вартий він вас. Легковажний, нестійкий! Щодня в нього нове захоплення. Ви мені може не повірите, то поговоріть із Клавдією Іванівною, вона вам багато чого про нього рзповість. Непевна він людина, сім п'ятниць на тижні...

— Я тільки одно хочу знати, — сумно запитала я. — Чи в згоді з ним ви все це зробили?

— Клянусь! Платон нічого не знає! — палко крикнув Максим Наумович. — Правда, я йому жартома написав, що хочу з вами одружитися. Він відписав коротко: "Попробуй!"

Я мовчала.

— А може це був іспит? Ви знаєте, — він страшенно боїться наскочити на таку, що шукає "вигідної партії" ...

"Може це був іспит..." — Платон з ним у змові!

— І це ви з ним удвох складали того листа? — допитувалася я.

— Та що ви! ? Я вже більш, як місяць не маю від нього вістки.

Знав Платон! Якже він міг, оцей мальований дурень, вгадати, коли саме слати свого листа. Тоді, як Платона нема в Києві. Вони зговорилися!

— Покажіть мені Надю, — рішучо зажадала я. — Я хочу почути від неї, з чого вона списувала.

— Яку Надю? — почервонів Максим Наумович.

— Що писала листа...

— Та це я сам писав ...

Я аж відхитнулася. Лист той повний був граматичних помилок. І писав його оцей, тонкої вроди, чоловік, лікар, цей самий, що пригнав мене сюди на глум. Який нікчема! Тупа, жорстока худоба. Влізти в чуже життя, потоптатися там брудними чобітьми, напаскудити, а потім ще й лізти з своїми осоружним сватанням. "Чи не все одно? їхала до одного, а зійшлася з другим..." Скотина!

Але скотина почував уже себе прекрасним георєм. Чи варто-ще думати про того Платона? Платон усе пурхає, не знає сам, на кому спинити очі, а тут...

— Може б ви ще подумали? Ми б хоч завтра пішли й записалися ... — вкрадливо закінчив герой.

— Ідіть геть від мене! — несамовито крикнула я. — Або я піду!

І знову я почала ридати, — гірко, невтішно.

Напевно цим разом я мала дуже жалісливий вигляд, бо Максим Наумович уже не підносив мені води, а схопився за голову й вітав по кімнаті, приказуючи:

— Що я наробив? Що я наробив? Який же я йолоп! Ніколи не думав я, що ви так приймете до серця. Якби знав, — ніколи в світі не писав би вам цього злощасного листа.

І безнадійно махнувши рукою, мовляв, — ех, нічого не вийшло! — він спинився передо мною.

— Ну, забудьмо все це. Йдіть, відпочивайте, а я вас зараз посаджу в поїзд. Оце ваша кімната, — розчинив він двері. — Відпочивайте ...

"Відпочивайте!" В порожнім мешканні з якимось тупим і жорстоким чоловіком наодинці. Обдурена, з обкраденим почуттям.

—На станцію!

— В одинадцятій годині ночі на станцію ? Ви здуріли! Я за вас відповідаю, — ви розумієте це. І нікуди не відпущу вас, поки не посаджу на поїзд. Чи ви справді думаєте, що я вам щось заподію? Дивачка!

Він силоміць відвів мене в другу кімнату, і так виходило, що то я на нього кричала, то він на мене прикрикував. Я закричала, що нічого мені не треба, бо я спати однаково не буду. — Геть звідси! — Покірно вийшов. Попробувала ж я замкнути двері на ключ, — він рішучо не дав.

— Хай стоять навстяж, — я хіба знаю, що ви у такому стані можете накоїти?

І сів якраз напроти дверей, щоб видно було кожен мій рух.

Так ми просиділи всю ніч до ранку. Я — схилившись над столиком, а він — ходячи великими кроками по їдальні, припалюючи раз-у-раз сірником пригаслу папіросу. Зайти він не насмілювався, бо я здіймала крик і сама себе не пам'ятала від ненависти до нього.

Як тільки розвиднилося, Максим Наумович поїхав на станцію діставати квитка, а годині о восьмій Клавдія Іванівна постукала й запросила мене снідати.

— Ну, що, договорились?.. — почала була вона й осіклася. По обличчю вона побачила, що зайве питати.

— Негідник! — пробурмотіла я. — А ви ж порядна жінка, чому ви мене не попередили, що довкола мене робиться?

— Даремно ви так... — похитала головою Клавдія Іванівна. Максим Наумович — чудова людина, прекрасний сім'янин. Він вас буде шанувати, любити... Скільки тут е таких, що з радістю пішли б за нього, аби тільки він моргнув. Крім того, ви були б забезпечені...

Я мовчала. Мені діло, — яка там він людина? Швидше б звідси.

— А може б ви подумали?.. — нерішучо додала вона. — Жалко ж... Пристойна партія, такої швидко не знайдете... Скільки я знаю пар, що

так одружувалися, а потім прекрасно жили. Ви ж йому так подобаєтесь! А Платон ...

Мене докраю дратували ці умовляння, але я терпіла, бо розуміла, що вона виконує доручену їй ролю свахи. Але при згадці про Платона я вже не видержала й обрізала її:

— А я б вас просила не втручатися в мої справи!

"Ти таки симпатична людина, але я б з охотою заїхала тобі по пиці", — подумала.

Та дві безсонні ночі, нервове зворушення, відбирали в мене сили. Вся енергія, яка в мені лишилася, зосередилася на одній думці: вибратися з цієї пастки...

Коли б мені попався зараз оцей Платон, — я б його на шматки роздерла. Хто його просиз знаходили мені "вигідну партію"? Це вони удвох, удвох зіграли зі мною такий мерзенний жарт. Обоє негідники!

І. швидше б вийти до поїзду, видихати цю безглузду поїздку... Правда, Максим Наумович додержав слова. Не тільки посадив мене на поїзд, але й провів до ближчої великої станції, купив квитка у м'якому вагоні й на прощання просив пробачення за все. Ну, справжній джентлмен!

І як йому в голову могла залетіти така вигадка? Заради чого? І це — людина, яка кілька місяців тому втратила дружину й щиро за нею сумувала?

Як тільки подумаю про нього, то плачу, — і це вже півроку. Чому це так ? Я добре знаю, що власне, люблю свій витвір, бо коли ця людина робить мені боляче, то я протестую, отже, я все таки, більш себе люблю.

А хіба, як воно лежить мертвим капіталом десь на споді й не дає дихати, будучи джерелом туги, хіба не однаково, — віддала ти його, чи ні? Хіба мені його винуватити за це? Він — камінь, пам'ятник, картина, яка до тебе глуха й німа, а ти її оживила й створила собі втіху. Бо він тут ні при чому. Це небо, — байдуже, ясне й холодне, це — п'ята атмосфера. А ти думала, що це таке ласкаве, принадне, блакитне небо?

Так, до останнього часу я не хотіла відмовлятися, хоч би що. Нехай на мене не звертає уваги, зневажає, — аби подивитися інколи. Цього мені треба, без цього я жити не можу.

І от настав час — треба рятувати себе. Я почуваю, що кочуся в якусь безодню. Мене знесилює хвороба душі, я скоро стану непрацездатною.

Зрадлива мана спочатку дала, а тепер хоче виманити цвіт папороті, залякує, щоб я сама віддала.

Ні, я змушу себе тішитись життям. Коли нема насущного, лише злиденні крихти, — не треба, а я не буду підкорятися цим ударам, а я буду міцна і тверда. Тяжко це переносити, так, — але жили ж люди й на галерах, у великих фізичних муках, у струпах, — жили ж!

Чому мені підкорятися цьому правилу "для всіх" ? Чому мені не робити так, як я гралася в дитинстві? В лютий холод вибіжу на вулицю і в серці стільки радости. Я кажу собі: "Адже зовсім не холодно!" І мені ставало, справді, не холодно в тому незабутньому дідовому старенькому піджаку. Треба було тільки підперезатися міцненько зеленим поясом. Вся сила в поясі!

А тепер прийшов іспит. І його треба скласти, і вийти бадьорою та оптимістичною, як сходить сонце.

44.

Платон Озерович Максимові Стеблівському

Коли ти вважаєш себе чесною людиною, — поясни, що все це означає?

Прикриваючись моїм ім'ям, ти шантажуєш незнайому тобі людину, граєш чужою честю. На яких підставах? Тільки тому, що тобі відомо кілька подробиць із її життя, бачив її фотографії, ти дозволив собі компромітувати дівчину? Чи треба пояснювати, що так роблять тільки останні... І чесна порядна людина з родичем, якого ти називав не раз другом, теж такого не зробила б... — вирвав з-під носа дівчину.

Тобі там здається все так просто, а ти попробував би опинитися в моєму становищі. їхав собі спокійно з відрядження додому, зійшов з поїзда на перон, почуваючи себе чистим перед усім світом, навіть перед Сергієм Михайловичем, як той янгол. І — і раптом за якусь мить став негідником, безчесним хуліганом, мерзотником, бандитом, худобою, здається, вбивцею й розбійником. Ти думаєш, це так легко з янгола в одну мить перетворитися на розбійника? І не відаючи за що!

Ні, вона зразу, як побачила мене, то хотіла звернути вбік і загубитися в натовпі, що вихлюпнув з поїзду на перон. Та їй не вдалося. Я забіг попереду неї й заглянув у лице. Зоя!? Звідки? Куди? Невже одним поїздом їхали? У суміжних вагонах?

Я потягнув у неї з рук валізу, але вона з силою пірвала її назад до себе й тут же, не звертаючи уваги на людей, що великими натовпами бігли повз нас, почала мене відчитувати найдобірніши-ми епітетами, які тільки існували в її лексиконі. А я стояв — і нічогісінько не розумів.

— Та в чому ж справа?

— Не прикидайтесь дурником!

— Що за лист?

— Це ви його вдвох, із дурного розуму, написали!..

— А можеш ти спокійніше говорити?

— Еге, ви мене попоганяли четверо діб у поїзді — а тепер "спокійніше". . .

— Хто це "ви"?

Ну, як тільки вона сказала "Максим", — то мені стало все ясно. І куди ділися фотографії Зоїні, і твої натяки, і Зоїна лють.

От уже, не чекав від тебе, що ти справді такий "мальований дурень"! Хто ж так по-дурному сватається? Яка дівчина, що поважає себе, не розлютиться? Вже коли так дуже хотів попробувати щастя, то міг би з нею в Києві познайомитися. А то понівечив дівчині відпустку, на яку вона чекає цілий рік, мене вмазав, себе на глум підняв ...

І найголовніше, — яв цій історії, — якої я й не підозрівав, яка мені й уві сні не снилася, — став головним винуватцем. Зоя ніяк не хоче повірити, що я тут ні при чому. Вона люта на мене, як сто вовків, і я її розумію, — якось навіть страшно стати жертвою такого обману.

Тільки при чому ж я тут?

Я б тобі не писав, бо ні за друга, ні за родича тепер тебе мати не хочу, такого йолопа. Але вимагаю, — яким хоч способом доведи Зої, що я

до цієї справи непричетний і вина моя хіба в тому, що необережно поводився з її картками. Всі ті фотографії, які ти вкрав у мене, негайно вишли, а також і ту, що я послав.

От, наробив, а бодай тебе!.. А я тепер мушу все це розсьорбувати ...

Максим Стеблівський Платонові Озеровигу

Любий Платоне!

Я твого лайливого листа одержав і він мене немало потішив. Який же недалекозорий з тебе простак, скажу я по-правді! Я ж для твоєї користи старався, клопотався. Скільки мороки набрався, — на роботу не вийшов, коли проводив її, і тепер маю неприємності на службі, — зрештою, ще й у всьому винен зостався. Та й роби людям добро!

Адже, коли б я справді хотів скомпромітувати дівчину, то чи не міг би я це зробити, — як ти гадаєш?

Але чи не подякував би ти мені, — невдячний бевзню, — що я розкрив перед тобою її справжній, чудесний образ. Я гадав, вона й справді така-сяка, недалека, пуста, — аж бач, ця камея з золотим волоссям таїть у собі незчисленні скарби відданости (і тобі, бевзню), самоповаги й призирства до таких негідників, як я. — Розкішна дівчина і коли ти й тепер її проґавиш, то я тебе перестану поважати.

Ну, чи ти вже зрозумів, для чого я це зробив? Я знав, що ти й цікавишся нею, і боїшся назавжди зв'язати себе, а потім розчаруватися. Знаю я вас, підстаркуватих парубків: "А як ловить?", "А може теє? .. А може сеє..." Та ти ж і сам казав: "Як би так пожити та роздивитися, бо хто його знає, що криється під тими серпанками..."

Ну, а тепер можеш не боятися. Благословляю і прошу не сердитися на мене за цей невинний жарт. Зою ж я якось і сам ублагаю.

Доречі, заїжджав до нас на цукроварню Сергій недавно. Як тобі сказати про своє враження від нього? Він, правда, став поважніший і сухіший, ніж був у нас, але покажи мені людину без вад. Та й ти добрий! Як тільки тебе погладити проти шерсти, так ти й почав шукати вад у людині. Питав я його про ту догану, то він всміхнувся:

— Жаль було, — каже, — але з пісні слова не викинеш. Треба було й було за що!

Ну, а раз Сергій так каже, то, мабуть, він має рацію. Дисциплінка, брат!

Крім того, Сергій, на мою думку, — людина надто середнього рівня, а на плечі звалив собі важку роботу. Де ж йому взяти тієї широти й різнобічности, яких ти вимагаєш від нього? Не забудь ще, — виснажлива, хронічна недуга, з якою він бореться вже давно. А ви там усі звичайнісіньку людину підіймаєте на п'єдестал героя, — і ти так само, вимагаючи ідеалу. Там може кілька підлабузників ахають, охають (де їх нема?) — що ж, Сергій їм може пельку заткнути?

Чекаю листа, в якому прочитаю, що ти вже перепросився із своєю золотоволосою камеєю.

Твій Максим.

46.

Юлія Отава

Туга доходить зеніту, — і після цього буде спустошення, провалля. Як стати безтурботною? Я повинна тікати від себе й нікуди мені тікати.

І на струпах цих наростають слова: не здамся! Нехай мене крутить і викручує на всі боки, а я хочу, щоб при всій силі почуття моя думка була

ясна, провідна і вела мене в широкі поля рівноваги, твердого кроку та самоповаги. Крізь провалля й ущелини треба йти мені, як крізь голубі поля.

Так, ця свідомість народилася, коли я зустріла його востаннє. Він ішов і дивився на мене колючим поглядом, закутий у панцер начальника. Як я сміла всміхнутися, тоді на вулиці вітаючись? — так казав його погляд. Ну, то коли він так хоче, —

я не знаючи, звідки в мене таке взялося, подивилася на нього відзеркаленням його ж погляду, — колюче.

А хіба це було те, що я відчувала?

47.

Платон Озерович

Я не знаю, писати Максимові, чи ні? Я... одружився.

Еге, так несподівано взяв та й одружився. Годі вже з мене цього втомливого полювання за жінкою. Я знеохотився до цього. Чи не має Максим рації, коли каже, що тільки ідеалісти шукають якихось надзвичайних жінок, а корисніше приглядатися до звичайних. В кожній, уміючи, можна розгледіти своєрідне й гарне. І я не буду засуджувати Максима, коли раптом почую, що він уже розкопав під звичайною зовнішністю якусь дорогоцінну перлину і одружився, — хоч не минуло й півроку, як померла Галочка.

Я, звісно, зробив Зої ту жадану їй поступку. Ти не хочеш шлюбної ночі без загсу? На тобі загс, будь ласка! Для мене це справи ні міняє. Якщо треба наліпити ярлик, запротоколювати наш статевий союз, то по-моєму, хоч од й профанує його, але справи не міняє.

Так, тепер я хочу сім'ї, — багато дітей, дядь, тіток, бабусю, дідуся ... Хочу, щоб у мешканні було шумливо, гамірно, щоб діти гралися, весело билися, а за хвилину знов, помирившись, бавилися ...

Ні, я повинен Максимові написати. Мені цікаво знати, чи й йому так було, коли він одружився з Галочкою. Річ у тому, що поки я не одружувався, — мені чогось не Вистачало. Одружився ж, — прибавилося щось зайве в моєму житті. От, зайве! Де ж знайти ту золоту мірку для гармонійного життя?

Мені інколи хочеться бути самому із собою. Раніше це було надзвичайно просто. А тепер, — завжди При тобі хтось ще є, кому треба відповідати, стежити за течією свої* і чужих думок. Навіть, коли вона заглиблена в свої думки, мовчить, ■— однаково я не сам.

Або хочеться мені кудись піти. Колись, бувало, замкнув кімнату на ключ і нікому не звітуюся, куди я; пішов, де я був. Нікого я не тягну за собою. Тепер же так:

— Хотілось би кудись піти. Може підемо, Зоє, розвіємося?

— А що ж, підемо!

Починається нарада, куди піти. В Зої свої уподобання, в мене свої. Вона до своїх друзів хоче піти, я — до своїх. Нарешті, договорилися.

Починається збирання. Я — за п'ять хвилин і зібрався. Зоя ж іще повинна випрасувати сукню. Потім треба подумати, яке взуття їй сьогодні більш до смаку. Ах, ще ж на примусі докипає компот... А напудритися, а ... Ой, забула почистити жакета!.. Зараз, одну хвилину тільки, хустинку напарфумую!..

Ой, терпцю нема! Вже мені й іти розхотілося. Ліг би на канапі, книжку прочитав.

Ну, от уже й вийшли. Я, коли сам, можу кожну хвилину змінити свій маршрут, — тепер же про це нела чого й думати. Нічого й думати, щоб за півгодини до вистави ненароком завернути в театр. Зоя принципово не ходить до театру, якщо нема заздалегідь закуплених квитків. Я вже знаю, як воно звучить:

— А квитки є?

— Нема.

— Ну, так я не йду ...

— Там купимо!

— Купимо, чи ні, а вечір пропаде ...

Як усе це громіздко, жах! Чи звикну я до цього?

От, коли сам, то причепишся собі хоч одною ногою до трамваю та й їдеш. А з дружиною, — треба невідмінно перечекати кілька трамваїв, поки спокійно, без ризику висіти, зайдеш.

Одне слово, був я верхівець, а тепер став цілим ридваном.

Ні, не сказав би я, що знаходжу в ній все те, чого прагне кохання. В хвилини гніву на мене й Максима вона була розкішна, сама того не підозрюючи. Передо мною наче розкрилася з пуп'янку пишна квітка, на якій ще грають перлини роси, яка запахла, замерехтіла своїми різьбленими пелюстками. Наче ожила статуя розкішної левиці, в якої кожен нерв, кожен м'яз грає. Наче казкова жарптиця, в якої кожна пір'їна мерехтить своєю барвою. Така була Зоя.

Довго довелося мені вмовлювати її, поки вона, нарешті, повірила, що я тут не винен.

І от я вмолив, вона змінила гнів на милість, одружилися ми, — і все скоро ввійшло в свої береги. Внутрішній жар, який (тепер я напевно знаю) в ній є, заховався в ній десь далеко і нічим він не дає про себе знати. Вона його наче береже, боїться розтрачувати.

Бо чим цікавиться Зоя? Нічим особливим і всім уміру. Можна було б подумати, що вона близько приймає до серця хатній затишок, коли вона починає наводити лад у кімнаті, чистити, витирати, стелити різні скатерочки... Можна було б подумати, що вона захоплюється смачними стравами, наливками, варенням, на які вона, за одній їй відомим секретом знаходить час ... Можна подумати, що вона плекає культ своєї зовнішности, коли вона починає священно діяти над своїм обличчям, нігтями, одіжжю ...

Ні, все те не випирає далі позаслужбового часу. Це — додаток до її основної роботи, — стенографістки директора Цукротресту, яку вона вважає за щось неімовірно важливе, священне, недоторкане.

До театру вона ходить не так для того, щоб подивитися на п'єсу, скільки для того, щоб було де показати свого срібного лиса, своє сердолікове намисто. І можна було б думати, що вона не цікавилась п'єсою, коли б не якесь несподіване, своєрідне і влучне зауваження. Е, та вона краще й глибше за мене зрозуміла п'єсу, тільки не поспішає цього висловлювати!

І так ми з нею живемо от уже другий місяць і ні про що душевне не говоримо. Опріч буденного, звичайного щоденного, — ні про що. А часом так хочеться, щоб близька тобі людина відгукнулася на твої думки, — хоч би з приводу того, чи іншого героя прочитаного роману.

Та де та жінка, яка б усе в собі сполучила? Ну, а в Зої я хоч певний, — її важко розворушити, та зате в неї все фундаментально, певно. Знаєш, що тебе може чекати кожної хвилини, хоч насправді ніколи ще я не проникав у саму середину її "я".

А може це й добре? Може це норма природи така, щоб кожен мав якесь непроникливе ядро, куди інколи й сам не зумієш добратися.

48.

Юлія Отава

Метал і той зазнає втоми, а це ж тільки почуття. Втомлений метал до вжитку вже непридатний. Це вже брухта. Я повинна усвідомити собі, що з таким втомленим почуттям я до вжитку непридатна. До праці, до дії нездатна.

Кому про це треба знати?

Нікому!

Здавалося, все вже обмірковано, — невблаганний висновок ліг важким тягарем на почуття, що неминуче це. Почувати себе, як спраглий у пустелі. Повний сил і наснаги, — але коли б йому води напитися, то всю красу навколо бачив би, все зробив би, а без води — непридатний. Проте, йде, іде через пустелю, бо знає, що нічого іншого не залишається, як іти.

Здавалося, так. А все ж, уперта думка навертається до міра-"сів. Не можу відігнати того ненавмисного погляду, від якого мо-орошно-радісно. Того погляду морської далини... Тоді я по-инаю вигадувати таке, чого нема, не може бути і не буде. Коли с без нього, — кожен день для мене тяжке терпіння. Кожен день сприймаю, як середньовічну галеру.

Ну, що ж, і такий період буває в житті людини. Виходить, тре-а терпіти його, кожен процес має свій початок і кінець. Ото ж, і ей процес, що точить мене, теж дійде свого кінця. Покищо, це тяж-ий період, не легко його перенести. Туга вгніздилася в мені й грашно те, що не знайду виходу з цього закутня.

Ні плач, ні ридання, — нічого не допоможе, Треба стиснути уби й носити яму в серці Чим же її засипати? Роботою? Робота е засипає ями, яма щодня знов така сама зіяє. Нема нічого, крім тяжкої душевної недуги. Це — горе. Так, це оре, але це й велика школа. Це — шлях до нагірних висот муд-ости. Всі ці болі й плачі повинні перетворитися в міцну й певну ебе мудрість.

Так як же? Колись давно-давно я вміла вкласти себе в пісню, в пластику руху. Весь той вогонь душі, який тепер попелить мене, бо не знаходить виходу, втілювався в радість творчости. Але я була дурна тоді, не цінила щастя свого, — співала й танцювала, не думаючи, чи гарно це кому, чи ні, як птах, — для тої радости, що це мені давало. А тепер зла недоля й це в мене відібрала. Я після хвороби стала непевна себе, боюсь зробити па, ніколи не співаю...

Ні, майбутнє артистки назавжди для мене заказане і я вже давно з цим помирилася...

49.

Максим Стеблівський Платонові Озеровиеу та Зої Малевицькій

Голуб'ята мої!

Почекайте, не справляйте весілля, поки приїду я. Жорстока Зоєчко, шукайте мені роботу й наречену. Правосуддя мене за вас покарало, — звільнили з роботи за прогул, згідно з найновішим законом про працю. Пам'ятаєте, я поїхав вас проводжати і не вийшов у той день на роботу.

Мешкання теж заводське, — отже я тепер і бездомний, і безробітний. Чи візьмете в прийми?

Вибачайте, молодята, за довгу передмову до поздоровлення. Та воно в мене коротке: вітаю і за обох радий, або: "будьте здорові, як корови, плодовиті, як землі, жировиті, як свині"! —

Ваш Максим.

50.

Юлія Отава

Це може бути лише після великого напруження і великого захоплення. Після болю наступає блаженний момент, коли в істоті розливається гармонія, нічого не болить і хочеться співати. У мене викристалізувалося саме таке. Я підношуся високо-високо і бачу все в високості, на яку ніхто, крім мене, не сягає. Мене не дошкуляє атмосфера, бо я вище неї. Мене нічого не хвилює. Після шалу почуття наступає мудрість тиші. В горі своєму я стала вище понад побутові інтереси. На очах моїх старіють люди й приходять нові. Я дивлюся на них потойбічними очима. Новими потребами обростають люди, заповнюють свій день метушнею і дрібницею...

В своїй жадобі до одного великого я стала ніби дослідником того комашника, що діяльно, весело й гамірливо поспішає пройти свій шлях від народження до смерти. І от впадає в око те, що їм нікому не видко. Кожен цю діяльність забарвляє своїм темпераментом, він, наче язички полум'я, пробивається в кожному русі й жесті, — в кого прихований, але жагучий, в кого вульгарний, в кого бурхливий, в кого маніжний. Еге, співжиття людське пронизане випромінюванням статі, її темпераменту, кожна людина якось та еманує. Всі дихають цим повітрям і надзвичайно цікаво це спостерігати з моїх високостей. До мене це повітря не

пробивається, я дивлюся на все це через респіратор і забавляюся, почуваю себе дослідником морського дна.

Чому ж ця еротика, розлита межи людьми, — затаврована презирством. Щороку відроджується вся природа, буйно розквітають барви і форми, проходить свій цикль. А в нас, людей, — кожен не вільний від цього і кожен схильний із глумом, іронією відзначити це в іншому. Як би було безбарвно й сіро, справді, коли б не було в людей цієї щохвилинної здатности відроджуватися й відтворюватися. Відтворюватися не тільки в поколіннях, а щохвилинно. Який неоціненний екарб!

Ні, не треба так занехаювати себе, як я .Коли нема в мені такої здатности (бо коли б була, я б її в інших не побачила), — треба наслідувати за іншими зовнішні вияви її: спосіб вдягання, рефлекс посмішки ... Про моє горе ніхто ж не знає, живу я з ним, як із таємною болячкою. І в ньому моя міць. Крихкі мої сили, коли зламала ця недуга, перетворила мене на маніяка, на психічно зламану людину. Але ж несу я цю тяжку кладь малими силами, напружуюся, щохвилини занепадаю, — а ніхто не відає. Вміння не показати нікому свого горя, перенести в мовчанні, — ось у чому моя сила. Прийде час, процес дійде кінця, — я перейду в вищу зону нагірної мудрости.

Я буду сміятися, співати, танцювати, виконувати рефлекс залицяння й естетики, а навколишні не знатимуть, що мають справу з ясновидицею.

Річ у тому, щоб із горя вийти незламною, всю гіркість горя пережити, стати міцнішою.

51.

Зоя Малевицька Максимові Стеблівському

Чесно попереджаю Вас, що коли будете в Києві, я Вас у кімнату не пущу. Шкодую й досі, що на пероні побачив тоді мене

Платон. Треба було приїхати та дати в Верхнячку телеграму на мое ім'я "від рідних". Хай би Ви попохвилювалися та пошукали мене по залізниці...

Вашого хамуватого поздоровлення не приймаю. Заберіть назад свою неграмотну писульку.

Зоя Малевицька.

52.

Юлія Отава

Це, мабуть дуже страшно: бути в одній кімнаті із Синьооким, дивитися на нього, вислухувати його думки, вслухатися в тембр голосу та інтонації, прагнути й боятися потонути в бездонній синяві нестерпного погляду. Ні, дуже добре, що так скаладається і що я ніколи не працюю в нього. Тільки як би хотілося пережити цей страх, цю гостроту! Але в такому стані, як нині. Я цього не знесла б.

53.

Максим Стеблівський Платону Озеровигу

Послухай, Платоне!

Невже ж ти й справді так розгнівався на мене. І ти, як Зоя, вважаєш мене таким безчесним, що гордуєш мною? Від Зої мав хоч лайливого листа, а від тебе за весь цей час — жодного. І не сором тобі, що я

стороною дізнався про ваше одруження? Що ж, не захочеш тепер зо мною хліб-сіль водити?

Послухай, Платоне! Якби я був безчесним негідником, то нічого простішого не було, як показати Зої твого листа з Одеси. Але ж я цього не зробив? Ні!

І при іншій ситуації, коли б ти зблизився з Юлією Отавою, як ти колись хотів, не почув би ти повік від мене того, що хочу тобі розповісти. А як тепер це нікому вже не завадить, а мені хочеться переконати тебе, що я таки порядна людина, то мушу розповісти. І Юлія не відмовиться тобі це підтвердити.

Я, признатися, був думав, що у вас із Юлією щось вигорить. Ви трохи підходите одне до одного. Вона, як і ти, любить пофілософувати, — от уже з тією ти завжди мав би про що говорити. В ній багато якраз того, чого нема в прекрасній громовержиці, Зої. Того й думав ніколи не розказувати тобі про мій з нею роман, щоб не псувати ні їй, ні тобі смаку. От, який я!

Роман між мною і Юлією? Це щось неймовірне! Я й сам так думаю.

Чи я тобі вже писав, що ми разом із нею вчилися в одному інституті? Тоді вона здавалася ще не зовсім зформованим дівчам з довгими руками. Чи вона и тепер така?

Я бачив її на інститутській сцені і дивувався, що в її танці не знаходив штучности мистецтва. Це було наче її природне життя, звичайне існування. І тоді зникала незграбність її юних форм. Простота і грація, легкість рухів, чистота пластичної лінії виділяли її з поміж інших студенток. І танок її був скромний, цнотливий, майже безтілесний, — моментами вона просто застигала в польоті і здавалася мрією, тінню в зеленкуватому місячному промінні.

Але в житті я не звертав на неї уваги, бо я тоді був захоплений, а потім заклопотаний одною пригодою. На той час, коли розпочинається моб знайомство з Юлією, мусив щодня ходити до лікарні, піклуватися однією особою після аборту. Та й грошей треба було дістати на це ...

Одного разу отакий заклопотаний, стояв я біля трамвайної зупинки, чекав і сердився, що довго не йде трамвай. Був весняний рожевий ранок із памороззю і мені захотілося пройтися. Очевидно, я швидше буду в інституті своїми ногами, та й прогуляюся. Дівчина теж чекала, та я навіть не привітався, бо знав її тільки так, наглядно, але не був знайомий.

Відійшов кілька кроків, — вона мене наздоганяє і каже:

— Хочу з вами поговорити.

— Будь ласка! — кажу здивовано.

Дорога наша йшла широким розгоном униз, а потім у долині знову підносилася, таким чином розстеляючи під ногами пів міста. Вся велична панорама міста була в цю мить охоплена рожевою пожежею, вся земля в рожевих блисках, а в долині, внизу, в прозорій димці, — півміста дрімає, — ще не дійшла туди рожева пожежа, серед якої ми були.

Це було надзвичайно. Я так задивився, що не чув, з чого починає дівчина.

Але цікаво, що це вона таке каже?

— Що робити мені, коли я закохалася в вас? Всю зиму тільки про вас і думаю. Ви мені снитеся... Не судіть мене за ці слова, — я ладна на весь світ крикнути: "Який він гарний!" Хто ви? Араб? Індус? Чи еспанський баск? Ні, ви напевно Гайа-вата ... Таких гарних очей, такого тонкого, натхненного обличчя я ще в житті не бачила ...

Признатися, я трохи розгубився... Коли це було, що вона мене одягала в середньовічні лицарські шати й мережива, в смугастий халат арабів з африканських золотих пустель, в білосніжний тюрбан з-над Ґанґу? І як вона мене могла прикрасити в пір'я Гайавати, коли я, крім червоного каптура Мефістофеля, нічого не одягав на нашій інститутській сцені.

Ще не траплялося мені, щоб незнайома дівчина так сміливо, так незвичайно признавалася в коханні на велетенському тлі рожевої пожежі неба.

— Ви, напевно, смієтеся з мене, — смутно сказала дівчина. — Але я інакше не можу. Мене так заповнює, так захлинає щастя вас любити, що хочеться ним увесь світ наповнити. Ну, що ж, смійтесь! Може це погасить пожежу, що палає в мені. Чи винна я, що люблю?

Яка покірність своєму чуттю! Яка сміливість!

"Над цим романом, що впав на мене з ясного неба, треба поміркувати," — думав я, хоч був зовсім не схильний тоді до жодних романів. Ще з однією не розв'язався, як уже друга проситься в серце.

Але ти знаєш, я хлопець одвертий. Чого там я буду гратися в піжмурки?

— Ні, — кажу, — ніколи не помічав вас і не задивлявся. І в мене нема ніякого почуття до вас.

Але цілий день я себе лаяв за ці слова. Мені шкода було, що я випустив здобич, яка мені сама давалася в руки. І дівчина ж непогана! І зобов'язань нема ніяких, бо вона, здається, й сама ніяких не ставить ... Другого ранку вийшло так, що я вже сам її дожидався біля трамвайної зупинки і запропонував іти пішки. А потім влаштував так, що разом і додому йшли. Ми часто гуляли просто так вулицями, без діла, — і що

ближче ми знайомились одне з одним, то важче було мені розгризти цей орішок.

Повинен тобі сказати, що хоч я вульгарний матеріяліст, я, принаймні, чесний хлопець. Я не прикривався жодними тоґами благородства, поетичносте. Що є, то є! Юлія ж приписувала мені стільки ліризму, інтелектуальних тонкощів, стільки неземного благородства, найтонших поривів душі, що я не витримував і казав:

— Ви дуже помиляєтетсь! Я не маю того всього, що ви мені приписуєте. Я — земний, з простими бажаннями, із звичайними думками, — попоїсти добре, вдягтися гарно, згаяти час із дівчиною, яка мені подобається. Всякі оті філософії про саможертву для мистецтва, про творче горіння, — то не для мене.

Але це тільки підливало масла в огонь.

— Не кажіть! Ви сами себе не знаєте. Я ж бачила вас на сцені, — які в вас натхненні очі, коли ви співаєте! І такий голос не може бути в вульгарного матеріяліста ...

— Мене недавно покинула одна дівчина й не захотіла від мене дитини мати.

— Вона вас не знала. Ви сами себе не знаєте. Ну, що ти скажеш?

І у всьому вона була така, — романтична, своєрідна й несподівана. Хіба невідомо, до чого приводять зустрічі двох молодих людей, які одне одному подобаються? І я дотримуюся думки, що характер взаємин визначається з перших зустрічів. Коли зайде на церемонне залицяння, вкрите, — як ти кажеш, — серпанками, то так воно за інерцією й піде, — нічого певного, все примарливе, як тінь від запаленої свічки на стіні. Я ж маю звичку завойовувати жінку без всяких "цірліх-манірліх", грубим

способом первісного дикуна. Хай навіть і тобі звучить це вульгарно, — ну, що ж, я такий! І це найкраща рада.

Тільки тут я не знав, як повестися. Твердиня виявилася не такою приступною, як здавалося мені в перший раз, морозного весняного ранку. Здавалося, от-от уже наросли всі психологічні моменти, щоб перерости в біологічний, — як раптом почуваєш себе відкинутим на тисячу кілометрів.

Одної темної нічки я вже йшов додому з почуттям переможця. І на другий день, зустрівшись із тою, яку я скорив, я взяв був тон ближчий, ніж між людьми, які тільки-но залицяються. Я був гордий з того, що саме я, а не інший ловець, відкрив їй нову для неї таємну ділянку буття. Я так тепло про неї мріяв увесь день, може й любив її. Я йшов до неї з найкращими почуттями, з теплом у серці. Бо я знав: я — коханий, перший.

Але що це? Дівчина мене зустріла холодно, вороже, колюче. Це була зовсім інша людина, ніж та Юлія, яку я знав.

Що трапилося? Хто це? Я нічого не розумію. Ми ж учора розсталися так ніжно, так прекрасно, я так рвався до неї сьогодні ... І от тепер мені доводиться завойовувати її знову. Але ти знаєш, що я не охочий до високих бар'єрів. Коли стільки жінок самі йдуть услід за мною, то чого це я буду ще принижуватися? Якщо так, то я можу повернути голоблі в інший бік. І ми в той вечір, який міг бути райським, поводилися, як звичайні, малознайомі, несимпатичні одне одному люди. Вона — відгороджена високою колючою стіною, я — байдужий пробивати цю стіну.

Скоро я й відповідь знайшов на своє непорозуміння. Одержав від неї листа, — смутного й образливого водночас. Я не зберіг його, — спалив, бо він мені пік руки, — а жаль! Пам'ятаю, все ж, його зміст, приблизно такий:

"Ви прийшли до мене із своїм чоловічим голим бажанням. Ви не бачите в мені людини, глухий до крику моєї душі. Ви не цікавитеся моїм духовим життям, запитами до навколишнього світу. Я ж — не в силі сполучити фізичне кохання й німоту душі. Краще я переживу це кохання, як нещасливе, ніж прийму таке, — однобоке, неповне..."

Я не розумів, — чого хоче від мене вона? Того, чого я й сам не маю? Мало того, я в цьому не відчував потреби й повинен їй чесно це сказати. Вона створила з мене якусь містичну особу, — Гайавату, до якої мені нема ніякого діла, надала їй мої зовнішні риси і її любить, а не мене. Я — проста, земна людина. Я бачу в житті те, що є, так його й приймаю все, з хорошим і поганим, без особливих нарікань і без надмірних екстаз. Нащо ж вона ображає мене? Хіба я не казав їй цього завжди? І чи я поважав би себе, коли б гаяв час із тою дівчиною, яка мені не по душі. Що я, повія?

Що їй на це казати? Коли вона літатиме в надхмар'ї, то ніколи нічого реального не матиме в житті. Справжня ж любов, коли з любою не хочеш розлучатися, — має в підґрунті саме оцю фізичну близькість, яку вона так зневажає. Ні, не приймаю, голубко, твоїх нарікань, ані в жодному пункті.

Так я їй і сказав. Вона писала: "Коли щось дійде до вас з мого крику душі, — ви й самі прийдете". От я й прийшов — сказати їй це.

Але ми, видко, говорили одними словами, та різні поняття вкладали в ці слова. Мій прихід вона зрозуміла, як свою перемогу. Мою одвертість вона оцінила, але як? Вона вбачала в ній ту благородність, яку приписувала мені завжди і без якої не хотіла мене приймати. І той вечір ми згаяли, осяяні гарячим сонцем дружби, овіяні палким подихом взаємного довір'я. Мені здавалося, що я знайшов щось велике у своєму житті, чого в інших жінках досі не бачив.

Але можеш уявити! Що більш ми дружили, то більш відходили одне від одного. В великій прихильності й повазі одне до одного ми намагалися ні на йоту не покривити душею ,бути як-найчеснішими в найінтимніших звивах думки. Але що більш ми пізнавали одне одного, то вища й грубша стіна відчуження повставала між нами. І ні я, ні Юлія не в силі були її розбити.

Я почував, — що б я не починав казати, все застрявало в горлі, не йшло далі першої фрази. Далі воно вже було непотрібне. Значуще — здавалося незначним, все яскраве для мене й повне змісту, зводилося до ненависного слова "взагалі", за яким ішла круча, невиразне, сіре тло далеких небосхилів.

Ми не знаходили стежки одне до одного. Я в цьому їй признавався й вона казала, що точнісінько таке саме й з нею твориться.

Я б із цим мирився. Юлія ж ні. Відділена цією стіною, без внутрішньої співзвучности (а її й не могло бути, бо ми — надто різні люди), — вона не хотіла й нічого. Часто, бувало, зустрічав нас світанок разом і я йшов додому здивований, мимоволі гордий з неї. Молодець дівка! Тверда, як сталь. Це я — тобі відомий ловелас! Можеш уявити собі?

Бо я таки щиро був прихильний до неї. Я ж, фактично, почував себе грубо неотесаним чурбаном проти її тонко вирізьбленого малюнку душі. Як вона вміло переключала струм мого грубого прагнення на їй бажані струмочки й течії! Я й не помічав, яким чином був дуже далекий від тих плянів, які будував собі на початку зустрічі.

— Чому? — питав я її.

— Ти не кохаєш мене! — смутно всміхаючись, відповідала вона. — Душі моєї не любиш ти …

Так-то... Коли б не ця стіна, ми б із Юлією славно тепер жили. Мені подобається в ній щирість і прямота, завжди чарувала ця глибина почуття, ця покірність йому й сміливість у вияві його. Тільки вона надто надхмарна, я ж для неї занадто земний. В нас би, однаково, не вийшло життя.

Так шкода! Хороша людина, а щастя не знайде із своїми нездійсненними вимогами. А я так би бажав їй щастя, такі дружні почуття залишились до неї назавжди. Жаль, що ти не зумів привернути її уваги, може б вона знайшла в тобі те, чого не знайшла в мені, а ти знайшов би в ній те, чого не знайдеш у Зої.

Не треба показувати Зої цього листа. Я зовсім не хочу, щоб якась тінь лягала на Юлію. Тобі розповідаю на знак дружби тому, що, знаючи, як ти цікавився Юлією, давно поривався це розповісти, а тепер це нікому вже не зашкодить.

Листа цього знищ і тепер повір мені, що я не такий уже безчесний, як воно здається.

Зої привіт передавай і скажи їй, що я шкодую й не шкодую, нащо вплутався межи вас. Чи не я поженив вас, голюб'ята мої, як ви думаєте?

Але ми ще колись із нею помиримось, от побачиш!

Бажаю щастя Максим.

54.

Юлія Отава

Як не хочеться повертатися туди! Без кінця б іти по піщаних косах, відбивати свій слід по незачепленому піску, тягнути б на волоку човна й уявляти себе козаком-бурлакою.

Але скільки б не відносила вода вниз, як Ои помалу не йшла я берегом, скільки б не відпочивала під крислатими вербами, — до міста лише сорок кілометрів і шпилі його невблаганно наближаються, і я повинна завтра вийти на роботу. Відпустка закінчилася. Місяць настирливих думок, — щоденних, щохвилинних: нема нічого, все минуло, то була омана, і я свіжа, цілинна, як під ногами нерушена піщана маса.

І що ближче до міста, то виразніше: боюся я.

Мені здається, що прийду я в установу, а там уже оголошено наказа й мене вигнали. Мені здається, що всі вже знають, і висміяли так, аж на мені одежа палатиме з сорому. Але я повинна закам'яніти. Якщо ж треба буде, я скажу: "Що ж, така я і інакше не могла. Судіть мене за це!"

От і ранок. От я входжу до знайомих дверей. Номерок, рапорт. Ніяких загрозливих ознак, натяків, поглядів. Все гаразд.

А вже далі, коли мене покличуть до директора, — почуваю, що в мені багато сили. Я не така, як була місяць тому, — виведена з ладу, із приболілою душею, нездатна опертися мані.

Ні, як я не приболіла — нікому до цього діла нема. Моє горе знесу в собі, наглухо замкнена. Навколішки ставати перед тим, хто володіє серцем, не буду.

55.

Сергій Михайлович

Здається, ще трохи й я був би заснув... А на* одинадцять годин ранку виготовити матеріял. Ні, закінчу, а тоді вже можна спокійно й додому, перепочити. Як там Ладуся? Вчора вона, бідна білявочка, весь

час плакала. Тепер, мабуть, спить і я даремно турбуюся. Приїду додому, — в мешканні приємний спокій, всі ще сплять . . .

Досадно, що доповідну записку до центру так затримали. Коли б було дві стенографістки, я б її ще до дванадцятої години ночі мав... Одна б писала, друга диктувала б уже на машинку. Та, виявилося, що друга, та, у відпустці. Прийшлося Зої Борисовні напружуватися. Та вона в нас витревала, видержить, скільки б не навалив на неї роботи. Золоторобітник! Каже: "Не турбуйтеся за мене, я з завтрашнього дня у відпустці, відпочину".

А та — може вже зрозуміла своє місце? Давненько якось я зустрів її — вона на мене блиснула амбітним поглядом. Смішно! Чи вона хотіла б, щоб я відповідав її таємничим сигналам, а якщо ні, то вони гніваються?

Пригадую, під новий рік у тресті був вечір. Був і я там. Щоб не образився народ, я зостався на півгодини й на забаву. Ніколи я не думав, щоб ця особа, з вигляду непоказна й сіренька, так легко та молодо танцювала.

В танку вона здавалась мені зовсім іншою, вона наче перевтілилась і я з подивом шукав — що ж змінило її так? Серед усіх пар, що рухалися, мов грубо зліплені манекени, вона одна була жива, наче кожну частину її тіла підтримували крила. Не тільки я один звернув на це увагу. Хтось недалекий мене сказав:

— Кажуть, була балериною...

Балериною? Дивно! Що за охота переміняти такий дар на професію стенографістки?

Та раптом вона виходить із танцю, — якраз проти мене, — подивилася на мене похмуро-дерев'яно й зло та й вийшла із залі, — незграбна, подібна на черницю. Що за зміна?

І після того знов той упертий, амбітний погляд.

Власне, нема чого й дивуватися. Це — природній хід речей. Чого ж їй чекати від мене?

І поки це не вклинюється в роботу, не руйнує мені того, над чим працюю, — цікаво, поспостерігаємо ці вияви балерини-сте-нографістки...

Але, здається, я знову заснув... А вікно вже сіріє. Ну, ще трохи і кінець ...

56.

Юлія Отава

Я так міцно почувала себе й от раптом усе полетіло в прірву! Коли довелося йти в заповідний кабінет, я так перехвилювалася, що мусіла випити перед тим води. Руки й ноги тремтіли, я ледве зайшла. А потім я не могла писати, замість знаків виходили якісь фантастичні карлючки, яких я не розуміла. Куди ділася моя сила? І кому я стільки почуття віддаю, і нащо, і чому?

За столом у кріслі сидить тінь від людини. Тінь навіть не помітила, що я зайшла, на привітання моє не відповіла. Як він жахливо змарнів, як вицвіли очі, які худорляві стали руки, гарні, тонкі його руки. Чим тримається ця людина, коли вже з неї один кістяк зостався? Чи смію я, якась там машинка до запису, навіть у думці мати якийсь інтерес до начальства? Гостра жалість і ще щось загрозливе не повинно з'являтися назверх, не повинна я хвилюватися.

Навіть на речі, що оточують тебе, Синьоокий, ти дивишся уважніше. А я не можу покинути тебе, шукати іншої долі. Краще твоя зневага, непомічання, ніж зважитися розламати це ніщо. От я знову потрапляю в

трясовину. Бо весь світ здається мені такий моторошний, коли тебе нема на обрії.

І тебе бачити — це якась кара. Як мене мучить це почуття, оця дурна моя вдача! І я не можу відтягнути свою увагу, примусити себе потоптати все це. Мана впустила в душу чудесне зілля, коріння його уб'є все жнве, здорове.

Вранці я була міцна, вільна, відчувала легкість, що от уже чари минули і я готова до якогось великого діла. Що воно буде, я ще сама не знаю: чи подорож у країну палючого сонця, чи самоосвіта в галузі мистецтва. Я тільки почувала в собі поклади сил вранці. В ввечорі — я знов немічне, нікчемне ніщо.

І все тому, що ввечорі я захміліла, снила і в муці своїй була, як у дощових цілющих бризках.

Ну, зневажай! Я не почуваю себе винною ні за що. А як не винна я, що веде мене так життя — не боюсь я й твоєї зневаги. Ось я, попри все, сміливо дивлюся тобі ввічі.

57.

Платон Озерович

Зоя поїхала до моря відпочивати і я зостався сам. Ілюзія така, що я знову бурлакую, можу робити, що хочу, не маючи над собою повсякденного підсвідомого контролю.

Але я ніяк не вживаю цієї свободи, мені наче не вистачає того "родинного режиму", який впорядкував і ушляхетнив моє хаотичне парубоцьке життя. В мені відбувається якась переоцінка цінностей. Я наче підсумовую все те, прожите останніми часами. І поштовхом до цього став один Максимів лист.

Коли я читав цього листа, все давнє воскресло в мені, запрудило хвилюванням. Ах, чому я не знав цього раніш ? Чому я не прокладав стежки до цього багатого серця? Це ж те серце, якого я шукав крізь усе життя, і от воно пройшло поблизу мене і я його так непрощенно не вгадав.

Максим думає, що він робив велике діло, заради благородних почуттів прислужився дівчині, охороняючи її дівочу честь від плям. А чи маю я право на презирство і ревнощі до минулого дівчини? Хіба в мене, в третього, в десятого нема цих плям? Отже, я не "впав", не втратив найкращої частини себе. Це був досвід, на якому виковувалися мої погляди на життя, випробовувалися сили моєї душевної енергії. Як уже вимагати від дівчини, щоб вона принесла мені несхвильовану нічим чистоту, то й собі треба принести їй таку саму чистоту, а її вже в мене нема.

І тому виходять такі напівзадовільні шлюби, як у нас із Зоєю. Ми, фактично, чужі одне одному, бо я для неї — перший чоловік, вона ж для мене жінка не перша. І ще багато часу пройде, поки ми зіллємося в одне, нерозривне. А може й не буде цього злиття? І все тому, що я одружився з дівчиною, яка мені здалека подобалася. А чи знайшов я щастя? І що воно таке — щастя? Цвіт папороті, якого ніхто ніколи не бачив, нереальна мрія?

Так думав я, читаючи Максимового листа.

А ось нема біля мене Зої і те, чого я раніш не вмів оцінити, тепер здається мені її найкращою рисою. Вона самою своєю присутністю, своїм ясним порядком життя надає змісту всім тим, хто обертається в її орбіті. Хоч вона наче й ні в що не вкладає всієї душі, — насправді все, що вона робить, зогріте отим самим захованим теплом душі, тим таємничим вогником, якого вона й не збирається нікому показувати.

І треба було пробути тільки один день без Зої, щоб відчути, як мені її не вистачає ...

Перебираю все минуле, — а чи мав би я таку повноту з тими, що траплялися на моєму шляху? З тією жінкою в вагоні, що подарувала мені себе й навіть не залишила свого прізвища на спогад. Вогонь спалахнув, тепло його пішло в повітря, червоне полум'я згасло, — що ж залишилося з цього жару душі? Де душевна близькість, внутрішнє сяйво поділеної думки?

Ніколи ми не кликали одне одного, ніколи я не згадував про неї відтоді. Це було чисто звіринне почуття, миттьова похіть,

в

а людське тут знітилося, пропало на той час. Але людина прагне людського кохання, кохання-дружби, любови душ.

Та е щось спільне в цих, таких діяметрально протилежних жінках — Юлії і незнайомій. Велика сміливість почуття, хай неоднакового в своїх проявах ...

І хоч це мене завжди так чарувало, полонило, тепер я волію бути зв'язаним назавжди з третьою, — розміреною, фундаментальною, полоненою традиціями, навіки встановленою в рямці дозволеного й пристойного, в рямці, з яких вона не вилетить у високості і не впаде в яму ніколи. Мені так гарно на Зоїному вка-таному шляху, що нема жодної охоти звертати на хисткий ґрунт шукань.

Але не можу я й Юлію засуджувати за її непримиренні шукання. Навпаки, вона виросла в моїх очах — цікаво було б із нею поговорити на цю тему. Чи шкодує вона за Максимом? Чим живе?

58.

Юлія Отава

Сьогодні рік, як я вперше побачила Синьоокого. Людину, яка внесла стільки щастя й горя в моє життя.

Я так чекала цього дня, вгадувала, який він буде, як пройде. І цей день минув мрячно, буденно, — він не згадав про мене. Він, — такий чуйний і яснозірний, — невже не відчуває, що я так невідступно й напружено думаю про нього. Ні, він не захотів мене!

А я якоюсь загадковою невивченою силою злучена з ним. Це відчуваю я вже майже фізично. Серце знає, коли маю зустріти його, хоч у думку це не оформлюється. В такий день мені хочеться вдягтися святково, вишукано, в такий день я ще зранку осяяна якимось безпричинним щастям.

А сьогодні мені хотілося йти із мрякою у душі, втупити очі в землю. І я йшла так, не маючи сили підвести голови, нікого не бачивши, на третій поверх. Я відчула ту хвилину, коли він ішов повз мене, бо мене здушило моє невичерпне горе. І я не захотіла підвести голову. Він не захотів мене!

То й жити не треба! Нема вже ніякого змісту в цьому житті. Нащо мені бадьорість і оптимізм, коли вони десь на задньому пляні мають надію на краще. Нічого кращого я не знаю, а це — не дається. Я не можу перенести цього особистого лиха, я не настільки сильна, щоб мужньо йти через бурю й гарт. Особистий тягар мене вбиває і я не можу знайти розваги та інтересу, такого забирущого, щоб відтягнути свою увагу.

59.

Сергій Михайлович

З Ладою дуже кепсько. Дуже! Довелося відкласти поїздку в область. Вчора послали мамі телеграму. Віра в розпачі.

Чому я не лікар, чому безсилий рятувати своє дитя?

Дома такий сум, так тоскно... Воно, крихітка, скиглить, конвульсійно стискає ручки і не може сказати, де його болить... І я не можу забрати на себе того болю.., Несила сидіти біля нього й відчувати свою безрадність...

60.

Юлія Отава

Напруження набирає такої сили, що, здається, проріже брилу сталі, як масло. Я вже не думаю про Синьоокого, я зосереджено живу ним.

Раз мені доводилося проходити під скелею, до якої прибивало море повище голови. Морська вода, така ласкава нібито, тут, ударяючи в кам'яну зубчасту скелю, ставала тисячетонним молотом, що може розплющити людину. І все ж, треба було пройти вперед. Треба було зманеврувати так, щоб пробігти попід скелею, коли відринула вода, поки не вдарила з новим напором. Інакше — розплющить.

Я не хочу бути розплющеною. Я хочу бути витриманою до останнього, хай які преважкі хвилі на мене налітають.

Зовні не приходить ніяке визволення від цього напруження. Ніщо не змінюється — зупинилось життя, чи що? Синьоокого ніколи вже не бачу, дарма, що одними дверима ходимо. А я ж поклала все на волю, — "як життя покаже". Щось же повинно трапитися, щоб неминуче привести до якогось кінця.

Мене давить напруження, я хочу звільнитися від нього, я хочу діяти, щоб просунути життя наперед. Нехай я пройду через похмурі ущелини, але я йтиму, не стоятиму на місці. Не можу я бути пасивна! Я не хочу бути маніяком з непорушним поглядом, де одна думка застигла назавжди.

62.

Юлія Отава

В тресті притишеним голосом розповідають, що й учора, коли помирала його дитина, директор працював до третьої години ночі. Сьогодні в тресті його нема. Сьогодні ховають дитину. Дитині вісім місяців.

Смерть... Смерть цієї невідомої дитини й у мені щось убила. Чому? Тому, що розвіяла по вітру багато ілюзій, виступила невблаганна реальність. В нього є свої діти, свої радощі й горе, спільні з невідомою жінкою. В нього є дім, а я, якась особа з вулиці, вдираюся в це замкнене коло й вимагаю своєї частки. Які претенсії! Які претенсії! Вмираюче дитя не могло відірвати це велике серце від роботи. Дурна, нерозумна мрійниця, з якої тільки глузувати!

Платон Озеровиг

Це чортзнащо таке! Якась карикатура на людину наш директор, вельмишановний Сергій Михайлович. Я давно вже махнув на нього рукою і навіть за давнього знайомого не хотів мати цього непомірного честолюбця й святенника. Але такої черствости я навіть від нього не чекав.

Вмирала його дитина, а він у цей час сидів і керував засіданням у своєму кабінеті. Які можуть бути невідкладні справи, коли дитина помирає?

Він, правда, завжди був сухий педант. Тепер же цей пуп'янок розпустився, чортополох розрісся і закрив усе хороше, що в ньому колись було. Шкода, що тоді, як він мені догану вліпив, не нагадав я йому: "А чи пам'ятаєш ти, як ми колись на ловах одною ложкою кашу їли?.." Ну, та менше з тим, що старих друзів забуває, але рідна дитина!

Вони всі в тресті мало не моляться на нього, а мені й тепер, і завжди здавався він неперевершеним лицеміром. Як уже не покинути засідання, коли твоїй дитині дуже кепсько, то це можна пояснити тільки одним — бажанням чванного святенника покрасуватися ...

Платон Озерович

Одержав я радісного листа від Зої. Пише, що, здається, нас скоро буде не двоє, а троє.

Як ясно, радісно на душі. Нарешті, воно прийшло, те, чого, я так довго марно шукав. З листом цим прийшла й якась тверда, непохитна певність, наче сама Зоя із своїм таємничим вогником прилетіла до мене. Нарешті, я вже нікуди не буду позирати. Є фундамент, на якому міцно осіло моє життя... Я вже нікуди не буду пориватись, — моя дружина найкраща, моє життя найміц-нішими нитками зв'язане з іншим.

От! Розсипи щастя в кожного під ногами, а люди видумують собі якісь нездійсненні прагнення. Це тільки в казці знаходять люди примарну квітку — цвіт папороті. А. в житті її. ніхто не бачить ... У житті є друге щастя, якого дурні мрійники не хотять помічати. І щоб заволодіти тим фантастичним цвітом — скільки спокус, скільки страхів і залякувань треба пережити. А тут усе так просто, сама природа тобі його дає.

Народне повір'я каже, що є люди, які таки зривають цвіт папороті. Хотів би я бачити ту людину, — яка вона?

Ні, Максим має рацію, — не треба гнатися за міражами, а брати те, що трапиться на шляху — чи воно гірше, чи воно краще — потім роздивишся. З чимось помиришся, щось несподівано гарне знайдеш. Таке ж життя!

А цікаво, чим живе Юлія? Чи вона кохає когось? Здаєтьея, ні. Невже тільки й того, що оця щоденна робота? Яке бідне, мізерне існування її, коли так. Недарма вона так задубіла останнім часом. І зник кудись той іскристий погляд, що з середини освітлював її й надавав сяйва усьому її одухотвореному обличчю. От усе хочу поговорити з нею про Максима, та ні за що зачепитися.

Треба буде її якось розворушити, — чого вона буде весь вік мерзнути, як та крижина? Розкажу їй про нашу радість, нехай позаздрить...

64.

Юлія Отава

Півроку я працюю над собою, щоб виболіти, вичерпати своє почуття до дна. Чіпляюся за найдрібніші прояви його діяльности, щоб домалювати той портрет і, нарешті, відійти від нього.

Розум повстає, а серце, дурне, надіється.

Серце йде проти мене. Воно не хоче бачити фактів. Серце певне, що у відповідь йому, крізь товщу річного мовчання, від-чуженности, офіційної зарозумілости, — пливе непереможний вал почуття: великого, глибокого, бо на дрібніше він нездатний.

У серця свої закони! Воно хоче незначні погляди й рухи зробити значущими, центральними. Для нього вся суть не в тому, що людина завалена роботою повище фізичних можливостей, що вона не встигає

всього зробити і влаштовує собі двадцятигодин-ний робочий день. Не в тому, що йому доручено керувати цілою галуззю промисловости, не в тому, що він пристрасно й віддано вкладає у це все своє єство, — а суть вся в тому, що він подивився услід мені.

Серце моє ворог мені, коли так!

Невже так назавжди ізольована одна людина від одної, що ніколи не буде містка між ними? Нехай він ніколи не думає про мене — невже умовність, грань, заборонить сказати йому те, що розкриває душу, що створює хворобу?

Ось я так зроблю. Скажу йому! Дізнаюся, чи може людина від людини бути наглухо ізольована. Хай серце переможе необачний розум. Дозволяю собі. А там — що буде!

Мені хочеться співати — так легко стало. Мені хочеться танцювати. Пісня за піснею, давно забуті, виринають і ллються і мені мало їх, а кожну хочеться переспівати сто раз...

Так гойдається моя душа в мелодіях — бо я скажу.

65.

Платон Озерович

Вчора ввечорі, вихідного дня я вартував у приймальній. Були ми тільки вдвох із Юлією, що заступає тепер Зою. Щось нове було в ній цього вечора. Зникли скованість і дерев'яний вираз. В усіх рухах пробивалася поривчаста настороженість. — Якась нова Юлія.!

Я все хотів навернути розмову на Максима, та не вдавалося. То подзвонить хтось, то телеграми принесуть... Нарешті Юлія зібралася й

іти, бо Сергій Михайлович подзвонив, що він їде в театр і сьогодні в установі не буде, а стенографістка може йти додому.

Коли тут почалася протиповітряна тривога, загули гудки, сирени, згасло світло. Синя лямпочка раптом перетворила нашу приймальню на якесь фантастичне коливання примарних тінів.

Юлія, вже зовсім готова йти, сіла на канапу і тихесенько заспівала : "Ой, темна нічка, петрівочка ..."

— Ой, що це я ? — схаменулася вона. — В установі співаю...

— Співайте, тільки тихенько, — попросив я. — Щось за душу забируще е в цих примітивних купальських піснях, немов стаєш на кілька століть молодший... Постривайте, та завтра ж, здається, день літнього сонцестояння, сьогодні Купайла, купальські вогні...

— В цей вечір на всіх узгір'ях і горбах горять велетенські вогні...

— Серед пітьми, освітленої яскраво червоним полум'ям, заквітчані вінками, старі, молоді й діти, танцюють, скачуть через вогні...

— Вони пускають згори запалене колесо, біжать за ним, оперезані вінками з чорнобилю, співають, танцюють, вимахують руками й кричать ...

— Кидають вгору запалені кружала ...

— Вінки пускають за водою ...

— У цей час усі трави й дерева говорять...

— І зацвітає цвіт папороті...

— Опівночі. З тріском розривається брунька й розпускається вогненна квітка ...

— Нестерпне сяйво її освітлює все далеко довкола ...

Ми обоє тут весело розсміялися. От, як вдало в нас вийшло! І без всякого видимого зв'язку, переносячись із чарівної купальської ночі у нашу дійсність, я сказав:

— А ви знаєте, Юліє, я одержав листа від Зої! Вона скоро піде у декретну відпустку. От вам і цвіт папороті...

— Він у кожного свій, — задумливо відказала Юлія. — А от я знала одну людину, що ніяк не зрозуміла б цієї стародавньої мрії про щастя. Дивна людина — без мрій.

— Це ви про Максима Стеблівського? — жваво запитав я.

— А ви звідки знаєте Максима? — здивувалася Юлія і навіть, щоб зручніше було розмовляти, пересіла з канапи до столу. Так, про Максима! Не знаєте, де він тепер? Дуже рада почути про нього вістку...

— Максим вас вітає. Багато разів чув про вас від нього хорошого. Ви знаєте, ми ж із ним свояки, себто, — були. Дружина його, моя сестра, недавно померла...

— Он як!

— Та й взагалі останніми часами йому чогось не щастить.

Там через одну неприємність позбувся роботи та й мешкання. Думає переїжджати до Києва.

Юлія всміхнулася, здалося мені, глумливо.

— Та й що? При розбитому кориті? І не допоміг йому отой практицизм, якому він єдино поклоняється? Він же все мостився якнайвигідніше влаштуватися в житті, — без клопотів, без жертв. А воно як не мостись, а одно на одно виходить. І те, що робиться не з вузького практицизму, а за поривом душі, буває часом ефективніше за...

Я ледве стримав себе, щоб не прохопитися:

"Як? Ти, що так ідеалізувала його, тепер так глузливо судиш? Ти ж його любила. Що ж тоді таке любов?!" — хотів крикнути я. Та стримався. Адже, "я нічого не знаю" про цей роман. Тільки чого це вона так його зневажає?

— Все ж, він про вас кращої думки, ніж ви про нього, — сказав, однак, я.

— Ви не думайте, що я його зневажаю, — казала тимчасом Юлія, пошукавши щось очима в темних тінях приймальної. — Але мені жаль, що він такий: ніколи не відірве підошов своїх ніг від землі ні для польоту, ні щоб упасти. Мені жаль, що нема в ньому того великого, непримиренного, цілеспрямованого, далекосяжного, за що можна любити. Як це так? — все вибачати в людях, все приймати, все терпіти. Чи не для того, щоб прикрити власну вбогість?

Я приголомшений, мовчав.

— Ви знаєте, колись мені здавалося, що я люблю його ... — зробивши це признання, Юлія мовчала. — І от раз вийшли ми з ним із інституту вдвох і він мене просить:

— Зачекай, я зайду на п'ять хвилин, у нас збори профактиву. Відмічусь і зникну.

— І на зборах не будеш? — здивувалася я.

— А мені аби відмітитись..,

— Ех, ти, профактивіст! "Аби відмітитись"...

І відтоді в мене почала замикатися від нього душа. Мене відштовхувало те, що скрізь, скрізь він бачив одну практичну, меркантильну, прозаїчну сторону справи... Але яка це обманна метода життя. Часто робиш непрактично, але так, як тобі велить серце, і на перевірку вийде, що вчинок твій не тільки не пошкодив практичній стороні, а навпаки, й вона виграла. Буває ж у занадто практичних людей так, що вони, як ось Максим, залишаються при розбитому кориті... і вся їх практичність не допоможе...

— Ну, що це ви, Юліє! — вражено спробував я захищати Максима. — Я його добре знаю, зовсім він не такий жила...

— Ах, я не про те говорю! — з серцем крикнула Юлія. — Я ж не кажу, що він пантрує, як би кого об'їхати, біля кого поживитися. Він — дуже чесна, порядна людина, підлоту зробити теж нездатний. Але хіба це все? Справді гарна людина тоді, коли вона знає красу відданого вчинку, красу горіння для справи, яку вважаєш великою. Людина, що на кожному кроці оглядається на свою вигоду і їй підпорядковує свої смаки... Б-р-р... Я певна, що він із вами приятелює для якоїсь умовно-уявної, перспективно-можливої вигоди ... На всяк випадок ...

"Може вона і вгадала?" — мимоволі подумав я. А Юлія чомусь усе розпалювалася, все більше, — наче зводила якісь рахунки з тим відсутнім Максимом.

— Ми, скільки з ним були знайомі, все на різних мовах говорили. Чогось усі мої слова, як зверталася я до нього, обез-кольорювалися, ставали мертвими. Кожна глибока думка, — від його присутности

ставала пласкою, невивітреною... Як я не намагалась знайти щось за цим утилітарним розумом, — не могла ... і дуже шкодувала —

— Е, Юліє, — перебив я її. — Ви не знаєте життя! Не можна, щоб усе було ідеально. В кожному з нас є й хороше й погане.

— Ну, що ж, миритися з поганим? — розпалювалася не знати чого Юлія. — А за це можна прощати? Мав прекрасний голос, знавці обіцяли йому майбутнє й славу, а він закопав талант, пішов у медінститут. З таким голосом — і в медінститут! Бо професія лікаря певніша, бо щоб стати артистом, треба було покласти багато жертв, а Максим на жертви для непевного майбутнього нездатний.

— Але ж, Юліє...

— Ні, цього ніколи не прощається. Коли любиш мистецтво, то не питаєш про матеріяльний добробут, він колись і сам, може, прийде ... Але цього "може" він не приймав. Ну, тепер хай і втішається своїм розбитим коритом...

Я поривався вставити слово. Та Юлія не давала. Це, оче' видно, була якась їх незакінчена розмова. Але все ж, я вмудрився вставити своє слово. Я сказав:

— А ви? "Врачу, ізцілися сам!"

— Що, я? — осіла раптом Юлія. — Я...

— Хоч падало на неї синє світло, видно було, як вона посіріла.

— Ато ж, ви, — розсердився вже й я. — Нащо ви закопали свій талант?

Та я погіїкодував, що ці слова вирвалися в мене. Юлія схвильовано встала й пройшла аж у найтемніший куток приймальної. Мовчала.

Я, щоб поправити щось, щоб зм'якшити мимовільний удар (ага, і в неї е болючі місця!), сказав:

— Юліє, це не порожня похвала. Коли ви танцюєте, — небо й земля відсуваються. Ви творите щось своє, невловиме, навіть у такому танці, як вальс. Я бачив і всі, крім мене, бачили це на вечорі під новий рік.

Запала глибока тиша. Чути було, як у кабінеті вицокував годинник. Юлія увесь час поривалася щось сказати, але не могла добути слова. Нарешті, вона промовила:

— В той вечір я танцювала вперше після великої перерви. Зразу було нічого, але після кількох поворотів ногу наче пронизав електричний струм, — такий біль. Мені здалося, що я от зараз зомлію, впаду, підверну і на паркеті зламаю ногу ...

— Це ви себе запевнили!..

— От запевнила...

— Може в вас колись щось і було, а тепер ви собі щось навіяли ... Я знав одну людину, яка справді захворіла від самонавіяння.

І що більше напосідався я, то непевніша ставала Юлія, така щойно грізна суддя Максимові.

Незнати, до чого довела б нас ця розмова, яка почалася з купальських вогнів, коли б не прогув відбій. Електрика ясним світлом залила приймальню. Зникли привиди купальської ночі, а ми, — двоє, на всю установу, — сиділи одне проти одного. Вона — розгублена, зблідла,

схвильована. Я — здивований тим, що така незначна розмова її схвилювала. Не Максим, ні!

66.

Юлія Отава

Вчора я мала розмову з Платоном Озеровичем і от уже доба минула, а я й досі не можу ввійти в свої береги. Вийшла я з тресту з якимось змішаним почуттям: крилатої гордости за себе, лоскітливої радости — і разом із тим, наче мене поклали на лист розпеченого заліза, надавали потилишяиків, наплювали в лице й сказали: "Тепер іди!"

Ішла я додому й питала себе: "На кого це я така зла? На себе, що розпатякалась про Максима? Нащо це було Озеровичеві розказувати, що було між нами? Чи на Озеровича? "Врачу, ізцілися сам!" "Ви танцюєте — небо й земля відсувається ..." Він має рацію. Коли хоч крихта здібности є, — не маю права занехаювати її. Та ще й звисока судити іншого.

Я — ледащо, кваша! Розпустилася, навіяла собі, що з мене вже нічого не вийде... Ношуся з своїми ранами, як дурень з писаною торбою. Хоч може й не вийде — краще скалічіти в боротьбі за іскру таланту, ніж присипляти себе на пуховику страху.

Прийшла додому з почуттям незакінчености дня, якийсь неспокій, мов кошмар, дзвенів і дзвенів кругом мене на одній ноті. Щоб прогнати його, сіла читати. Ні! Спати? Ні! Листа писати до Синьоокого? Я їх багато вже написала, хоч жодного не віддала. Цього віддам.

Розкажу йому про всю ту тьму, в якій блукає моя стомлена душа, про нестерпуче сяйво жарквітки ...

Та хіба про це можна в словах розповісти?

... Про ліси лісища, бори-борища ... Ген, скільки око згля-не, в нічній пітьмі палають вогні, — у долинах, на узгір'ях, біля річки. Все засіяне вогнем.

А ось і я! Гасаю в колі з усіма. Побравшись за руки, ми кру-жимо в шаленому темпі навколо ватри, скачемо через неї. Рости вище! Рости вище! Червоне та синє полум'я освітлює наші вінки.

Але як почали Марену в воду кидати, я вимикнулася з кола й щезла в пітьмі. Туди, в ліси-праліси, де зацвітає червоно-синя квітка. Я чую, як рокотять поважно дуби, дзвенять таємничо ста-* резні сосни, шепочуть трави. І ні крапельки не страшно! Дарма, що мавки гойдаються на вітях, дарма, що над болотами сині вогники займаються... що купальські світлячки загораються в травах. Дарма! Пахнуть кругом квіти, стиха промовляють дерева і всі до мене, кожне своїм голосом говорить: "Іди! Иди! Нічого не бійся!"

Тільки темно дуже.

Раптом зовсім близько мене трава зашелестіла, здригнулася, лопнуло щось, задвигтіла земля, грім загуркотів і... просто в пелену мені впав багряно-золотий вогонь...

Тікати, не озиратися...

А позаду чути крики, стогін, свист, грім, землетрус...

Примари одна одної страшніша сунуться на мене, хапають своїми чіпкими пазурями, от-от обкрутяться круг мене зміями й задушать. Я несу квітку щастя, а патлата яга Розпач, настобурчена Зневага, жахлива відьма Манія хотять відібрати її. Великі, як комети, Сльози капають із пітьми на жарквітку, щоб погасити її нестерпуче сяйво... Гуркотить земля позаду, але я не озираюся ... "Врачу, ізцілися сам ..." — гуркотить земля. І я зараз озир....

Ліси-праліси... Тиша... Говорять дуби і трави, кожне своїм голосом. Тьма. Деж квітка папороті? Пропала? Ні, я її втерла в долоню, зо мною вона, — тільки озиратися, здаватися цим жахливим примарам не можна...

І я стараюся не заблудитися серед лісів-пралісів і ступаю в сліди, прим'яті на м'якій росній траві. То Мана невидима і загадково-манлива йде поперед мене й усе манить кудись, — вперед, вперед...

Гуркотить земля. "Врачу, ізцілися сам".

Чи це мені здалося, чи я спала? Ніякого лісу, ніяких примар. Електрика рівно розсіває світло по канапі, а зверху на стелі — коло від абажура. І на листі паперу нічого нема написано. Але ж такого балету я ніде не бачила: балет-феєрія "Цвіт папороті"

Що це? Міраж?

В ту мить мені здалося, наче стіна, яку я торкнула легенько одним пальцем, раптом упала й передо мною розкрилися далекі-далекі горизонти. Снага, що тремтіла в мені, нагнітала мене, не маючи виходу, — наче стріла з міцно натягнутого луку, прорвалася й ця стріла з неймовірною силою полетіла в свою ціль. І нема цього "не можна", яке тримало мене цупко цілий рік. Можна, все можна, що хочеш!

І головне, ніякого листа не треба писати! Треба тільки записати це, що тільки-но привидилося, й працювати над ним. Дідько його бери, якщо й зламається нога...

І не спала цю ніч, і спати не хочеться, й ніяк не ввійду в свої береги. То раніш наче з мене виходило все тепло, а тепер наливається в мене, прибуває й прибуває.

Для великої праці.

67.

Максим Стеблівський Платонові Озеровигу

Красно дякую за клопоти, але марно турбуєшся: я вже влаштувався й непогано. В сосновому курорті. І дружина моя — тутешня. Сподобалася мені тут одна мед-сестра, — ми з нею за який місяць і окрутилися. А чого ж нам чекати? Життя вдруге не прийде. Поки живемо, стільки й нашого!

Чи ти не знаєш, чого це так раптом Зоя подобрішала? Одержав від неї листа з Лівадії, теплого-претеплого. Навік втратив надію перепросити її за ту дурну витівку, а тут вона сама одумалася, голос подала. Наче якась друга людина писала. Чудеса творяться на світі!

Якщо вже повернулася з Лівадії, — палко вітай її від мене.

А як там наш "сухар", Сергій Михайлович? Поскрипує?

Твій, ніде й ніколи непропащий, —

Максим

68.

Юлія Отава

Я думала, все це закінчилося. Аж ні! Сьогодні я знов напилася хмелю й не можу протверезитися. Сьогодні я знову була кілька годин у одній кімнаті з людиною, яка, виявилося, зовсім не аскет.

Ну, чого він так притягає мене? Тепер ще з більшою силою сполучаю в собі ці два протилежних почуття: життьову снагу й радість, навіяні

його особою, з відчуттям горя, коли бачу його, чую, як розмовляє, сміється. Що за посмішка, — мені аж моторошно ! Це таке чарування, що я з острахом втуплюю очі в стіну. Не треба бачити її, не треба знати її, — сумну і сяйну водночас ...

Там на стіні я хотіла побачити ті обриси, які тільки-но наповнювали мене, — фрагменти з балету "Цвіт папороті".

Ці дні я жила подвійним життям. Одне зовнішнє, що забирає якусь невелику частину енергії, і друге — внутрішнє горіння. Уперто рояться образи, окремі деталі створеної вже десь, але не вилитої в чітку композицію феєрії. В такому стані мені здається, що мої рухи, навколишні люди, предмети кругом мене, — сон, а оті марення невиразні, невловлені ще в образах, то — яв.

Два ритми відчуваю виразно тоді в собі і вони не зливаються: один розмірений, повільний, а другий — шалений, буйний, несе мене, а я в його хвилях мигаю тільки. Але господиня над цим ритмом я. Накажу — й один мусить зникати.

І я казала собі: що жаль неподіленої любови проти жалю — не бути ніколи мистцем? Порох, тлінь проти вічного світила!

Тільки в цьому кабінеті дивно все переплелося: і мій стри-мано-бурхливий ритм, і марення, і ця посмішка-сяйво.

Мені продиктовано. "Розшифруйте!" Я згортаю своє писання, встаю. А в дверях мені захотілося подивитися на нього. Який він? Я ж не бачила його вже два тижні, після смерти дитини. В кабінеті повно людей. Цього не помітить ніхто. Оглянусь!..

Прозираю крізь голови, а... він прозирає крізь ті самі голови, щоб подивитися на мене...

Що це значить? Він дивиться мені услід?

Що означає це! Руйнувати мене так!.. Я не бажаю крихт з багатого столу. Коли мене пригинають до землі страховиська, — це тільки мене обходить і більш нікого. І я їх не лякаюся, — нащо ж він дивиться так обожнююче мені услід?

Які ті очі сині, це щось надлюдське...

69.

Сергій Михайлович

Віруся все тужить... Годинами сидить і закам'яніло мовчить. Яка сумна могила став наш, ще недавно такий затишний, дім. Що робити?

Коли б не цей закам'янілий розпач Вірин, я сам, мабуть, не витримав би. Але коли ще і я здам, хто ж підтримає Віру? Я майже силою повіз її недавно до театру, так вона там розплакалася й ми не досиділи до кінця.

Чому інші діти живуть, а нашої Лади нема? Ця думка переслідує мене. Сиджу в тресті, — гонить додому, до Віри. Сиджу вдома, — гонить у трест, до роботи. І робота мені — міцний настій наркози, — яв ній забуваю все: Ладу, Віру, себе...

Але чим же допомогти Вірі? Допомогти конче треба. А чим? Просив її поїхати на курорт, до моря, — не хоче, на село до родичів, — не хоче.

Час! Час — великий лікар!

70.

Юлія Отава

Сьогодні останній день. Останній! Узавтра приходить з відпустки Зоя і я вже знову не бачитиму Синьоокого. Але серце наказ скасувало. Лист невідісланий, як і інші, лист навіть не написаний. На тому листку паперу — зарисовки лісової феєрії. Це тільки початок, де покищо не вкладено праці, а вирвалося те, що давно назріло. І не знаходило досі виходу. Тепер же почалася велика праця: над своїми занедбаними мускулами, над творами майстрів, що складали хореографічні композиції, над костюмами .. .

А скільки треба працювати, щоб передати в танку світогляд сонцепоклонників. Бо коли я цього не доб'юся, вся феєрія втратить свої пахощі. А наповнити всю феєрію тим вічно неситим, вічно манливим у прекрасне невідоме, вічно мінливим духом Мани!..

Я вже була в професора, що в нього колись училася, а він мені казав з усім, з найменшим, іти до нього на пораду.

Яка дивна й могутня сила — віра в себе! Поки я була зневірена в своїх силах, я справді нічого не могла, я боялася зробити вправу, або витягнути ногу коло осі. А тепер я вже подумую, як би мені в студію.

Треба було маленької похвали людини, яка для мене нічого навіть не значила, щоб я знайшла в собі снагу взятися до такої колосальної роботи. Не боюся я, що не вийде в мене нічого. Хоч і не вийде, однаково треба вилити з душі "Цвіт папороті". Така потреба. І тут жодних перешкод нема, крім моїх лінощів та недо-свідчености. І на них є рада — упертість та наполегливість.

Хвилиночку! Та це ж і є той лист, розповідь про ті почуття, що я так хотіла їх довірити Синьоокому й так боялася. Хіба мені конче треба розмови з ним? Від нього й так багато сяйного тепла йде в мовчанні, в розмові очима. А я хотіла листа писати. Та й піти в ніч вічного холоду?

Нехай все це вигадане, — але ж, вигадане, було воно! І я навіть не хочу дізнаватися, чи вигадала я всю цю феєрію, чи вона реально протікала в мовчанні. Це ролі не грає, бо я, так чи інакше, вклала в неї весь свій запас почувань.

Такої вигадки, як була сьогодні, о другій годині ранку, я ще не знала. Друга година ранку — продовження вчорашнього вечора, бо ми терміново писали звіт одної комісії із заступником директора, Горовичем. Роботу цю треба було здати о одинадцятій годині дня.

Було радісно. Синьоокий сидів у кабінеті через кімнату, і все було святково. Мої рухи раптом скувало, коли зайшов. Не знала я, як стати, як повернутися, — так я дерев'янію завжди в його присутності. Конче потрібно було, — не дивитися й надивитися.

Ось проходить він повз, — який страшний, висохлий, пожовклий став Синьоокий! Яка в'яла посмішка, зовсім наче його старенький вицвілий костюм. Як обтяжує його це, майже без ваги, тіло й хилить сутулі плечі донизу.

І це — господар цукрової промисловосте, який командує мільйонними коштами, хазяїн багатого тресту. Кругом такий затишок створив, таку розкіш... квітів понаставляв, доріжки порозстеляв, — а себе занехаяв. Тільки очі стали ще променистіпгі, ще заглибленіпгі в якісь далекі обрії, ще дальші від земного, буденного, дріб'язкового...

Я причаїлася, — зачарована, загіпнотизована. Так хотілося подивитися туди, де він сидів, на канапу. Подивитися просто, сміливо, щоб запам'ятати його риси, просвітити цю людину, яка дума на серці в нього. Ні, страшно, не можу!

Після боротьби з собою, — однаково, невідомо, коли ще можна буде побачити його, може це востаннє, — я зважилася. Не моя тут воля!

Ну, і нехай це буде вигадка! В той час, як я повертала свою голову, — поверталася і його, так само проти волі його, несміливо' й жадібно. В тому дитяче-беззахисному, променистому погляді відбилося все те, що творилося й у мені.

Яка сила керувала ним, тим, хто зарозуміло й суворо проносить свою голову повз мене?

І якщо я вигадала це все, — славлю вигадку, яка осягає вершин того, чого можна жадати від життя...

71.

Платон Озеровиг Максимові Стеблівському

Ну, цього я ніколи не чекав від тебе, Максиме!

Був у Києві і не згадав про нас. Зоя дуже ображена, що ти минаєш наш дім, не зайшов навіть подивитися на нашого рум'яного Зайчика. Зайчик він у нас через те, що їздить у трамваї зайцем, квитка не бере і, крім того, ще й передніми дверима заходить, мов якесь велике цабе.

Я колись, поки збоку дивився на цих немовлят, думав, що це тільки інструмент крику без заводу, і нізащо не уявив би себе з дитям на руках. Ого, ще й як я тепер його гуцикаю, з якими гордощами несу по вулиці!

А ще колись я думав, що сором чоловікові засукати рукава й прибирати кімнату, зготувати обід. Уяви, ані трохи не сором, навіть коли щось удасться, то чекаю похвали від Зої й з гордощами її приймаю. Навчився цього я тоді, коли Зоя занедужала, а хотілося її гарно доглянути, щоб вона не почувала пустки в кімнаті. І з того часу в нас само собою, без ніякої договорености, так виходить, що коли котре з нас дуже переобтяжене, а друге вільніше, то й порається по хазайству. Воно для нас обох непомітно, а разом із тим, — любо завжди зайти

додому. В нас — затишність вишиваної (накрохмаленої й розпрасованої!) серветки.

Бо уяви собі, Зоя на своєму настоює. Як тільки закінчиться декретна відпустка, вона піде знову працювати. "Не можу, — каже, — без роботи, ти розумієш, Зайчику?"

Зайчик, звісно, ще нічого не розуміє, але нащось я існую. І так у мовчазній згоді ми одне одному допомагаємо, щоб нашому Зайчикові було гарно рости.

Тепер радимось, як краще, — чи служницю взяти, чи носити Зайчугу до ясел. Ми вирішили, що "в школу" йому ще зарано, дома йому ліпше буде. Я певен, Зої нічого не станеться, як вона з рік-два посидить удома. Так саме й Юлія каже...

Е, якось воно буде!

О, я й забув! Ми ж із Юлією тепер великі друзі, вона часто тепер забігає, особливо, коли Зайчуга з'явився. Юлія часто говорить, що я їй якусь незабутню послугу зробив, хоч я не пам'ятаю, яку й коли.

В неї великий успіх. Прийняли до постави в балетній студії при опері її роботу. І сама вона виконуватиме там якусь ролю, — невеличку, але вже в тресті не працює. Схаменулася Юлія.

І як вона тепер знову заіскрилася, заграла своєю внутрішньою красою! Вся краса її — в очах. І не стільки в формі їх, чи там якихось особливих віях, як у виразі, — вдумливому й бистрому, мрійливому й іронічному, спостережливому й веселому. Певно, вона в когось закохалася, що так відмінилася. Але не признається...

І ще одна новина, неприємна. Вчора Сергія Михайловича забрали до "будинку відпочинку". Страшенно прикро! Заробив собі чоловік, — за

свою щиру працю. Тепер ті самі, що найбільше охали та ахали, найголосніше його розпинають. "Ворог народу!" "Скажений пес!" "Контрреволюційна гадина!" "Організатор диверсій на цукроварнях!" і таке інше. Отаке спасибі!

Дуже шкода його! При такому здоров'ї, — йому три чисниці до смерти.

Дуже шкода його! То дарма, що я інколи на нього сердився, — я завжди цінив його високу порядність. Звичайно, він засушений, як трясця, сліпо вірив у букву закону, але все ж — хоч своя був людина. Цими днями ждемо нового начальства і нових подій. Пронеси, Господи, дай, Боже, сили !

Ну, оце й усі новини. Пити, а коли будеш знов у Києві, то не задумай нас обминати...

Привіт від Зої і від Зайця.

Твій Платон

Кінець